

ÉJSZAKÁRA VIRRADAT.

(Vége.)

XXIV.

— Szenzációs kiadás!

Az öreg falusi postás nevetve nyujtotta oda Réthi Pálnak a „Bánság“-ot, mert amikor egyszerre a városban járt, látta, hogy a rikkancsgyerekek is így nyujtogatják az újságjaikat: „Szenzációs kiadás!“ s ez roppantul megtetszett neki.

— Szenzációs kiadás!

— No nézzük! — vette át Pál mosolyogva a lapot, de a mosoly nyomban az ajkára fagyott.

Valóban szenzációs volt aznap a „Bánság“!

Első oldalán öklömnyi betűkkel kiabálta egy cikk címe, hogy „Ítélték az apródok ügyében!“ s a nagybetűs címet kisebb betűkkel követte az alcím: „Két halálos ítélet.“

Pál kezében megremegett a lap, mikor a betűk tömegéből eléje táncolt egy név, azé, akihez legjobban vonzódott s aki a fogságban is szomszédja volt; őt érte az egyik halálos ítélet!... A lap megremegett Pál kezében, aztán lehullott a földre, ahol felkapta egy tavaszi szellő és játszín odébb vitte...

S néhány nap múlva megint csak kihullott Pál kezéből a lap. Akkor is gyászosan szomorú „szenzációt“ közölt. Valahol francia földön immár átadták a végleges békefeltételeket a magyaroknak és... a tört remény helyén vigasztalan siralom fakadt... marad minden, ahogyan van; Dél-magyarország már nem Magyarországé!...

Újabb két nap múlva pedig már nem is jött meg a Bánság, hanem helyette egy rövid értesítés, hogy a hatóságok betiltották a megjelenését, mert, a megszüntető határozat indokolása szerint: „a magyar irredentizmus szóvivője és veszélyeztetője a román állam biztonságát“.

— Tehát még ez is! — sóhajtott Pál. — Még ez is, hogy még vigaszunk se legyen!

Búsan járt-kelt naphozzat és szomorúsága nem mult el másnap sem.

Néha didergő hideg rázta a testét. Ilyenkor kiült az udvarra a nap-sütésbe.

Fejét a tenyerébe támasztotta, nézte kitarotán a lába előtt csilámló homokszemeket s gondolatai úgy forrtak, kavarogtak, ahogyan még soha.

Ezt a három hírt akarva sem lehetett jóra csürni-csavarni, de meg sem is kísérelte. Csak ült és bámult beteg-közömbösen maga elé s az

agyába ismét meg ismét visszatért egy vergődő gondolat, ugyanaz, amelyen az apja is kezdte:

— Miért ez a csúfos vég? Úristen, miért?!...

A homokszemek a lába előtt megszűntek csillogni s a napfény is eltűnt onnan; árnyék került a helyébe.

Felriadt.

Az apja állt előtte.

Pál megrémült, amikor meglátta, hogy az immár így kifejlődött vég mennyire megtörte pillanatok alatt az öregurat; arcvonásai kintől eltorzulva, teste fájdalomtól összeroppanva. Megrémült és soha még nem érzett olyan élénken lelki parancsot, mint most, hogy ezt az embert nem szabad és nem szabad csüggedni hagyni, ezt az embert kell és kell bízgatni... de mivel? mivel?!...

— És te még mindig bízol, Pál? — kérdezte az, mély rezgéssel a hangjában.

— Bízom, apám! — felelt hirtelen elhatározással a fiú. — Bízom rendületlenül, bízom kitartással, bízom csökönyszerűen. Miben? Talán már csak egy csudában. De bízom. Bízom, mert tudom, hogy az optimizmus: az élet! de a pesszimizmus: a halál!

Az öregúrnak megmozdult a keze; talán legyinteni akart, de nem tette. Szemében két könnycsepp jelent meg, valamit nyögött, aztán minden további nélkül megfordult és elvánszorgott.

Pálnak pedig fájón jaidult bele agyába a kérdés:

— Miért ez a csúfos vég? Istenem, miért?!...

És hiába szorongatta öklével a halántékát, az az egy gondolat továbbra is ott vergődött, kínlódott az agyában:

— Miért ez a csúfos vég? Úristen, miért?!...

Mert már hiába szónokol ő itt életről, halálról, bizony a vég ez! Volt egy nagy hite a győzelmes háborúról és bizony kudarcba fulladt. Van egy égő nagy szerelme, de hát van-e még helye a hívő reménynek?!... És most? Ó Isten!...

Egyszerre ijedten ugrott fel. Egy rémítő sikoly csapott a füléhez:

— Pál!

— Pál! — hangzott újból az anyja kétségbeesett sikítása.

Nagy-nagy félelem járta át egyetlen pillanat alatt minden idegét.

Felugrott és eszeveszetten rohant a házba.

Az ajtóban ott állott az anyja; arcára ráfagyva az ijesztő kétségbeesés minden vonala, könnytelenül száraz szeme kerekre tágulva, de az ajka állandóan remegett.

— Anyám! Mi van? Anyám!

Az asszony a szoba felé intett.

Pál berohant.

És a szobában ott látta az apját az asztal mellett ülni, felső teste rádülve az asztalra és karja is hosszan elnyúlva az asztal lapján. Kezébe görcsösen beleszorulva a pisztoly, halántékából lassan csurgott a vér, végig az asztalon, rá egy kis darab papírra.

A papíron csak néhány szó:

„A hit: az élet! A hitetlenség: a halál!... És én hitetlen vagyok!”

XXV.

A szobákban még gyertyaszagtól volt nehéz a levegő...

Amikor Pál és anyja visszatértek a temetésről, szörnyen üresnek tünt fel nekik a lakás, pedig hát csak *egy* ember költözött el belőle — örökre.

Az anyja zokogva vetette végig magát a diványon, ő maga pedig tanácstalanul állott a szoba közepén, mert nem tudta, hogy mihez kezdjen.

Sokáig állt ott összeomoltan, gondolatok nélkül, míg végre — szinte öntudatlanul, szinte gépiesen — átment a maga kis szobájába, ahol azonban ugyancsak nem tudta, hogy mihez fogjon. Egy könyv hevert asz talon, abban lapozgatott, anélkül hogy csak egyetlen szót is olvasott volna benne. Aztán megint visszadobta a könyvet az asztalra s az ablakhoz lépett. Mereven bámult az utcára. Láta a zöld fákat, látta a szürke országutat, látta szemben a házakat és mégsem nézte egyiket sem, hanem csak mereven bámult, bámult a semmibe. S aztán egyszerre már azt sem látta, amit eddig látott. A zöld fák fekete színt öltöttek, az országutat is sötétebb árny feküdt meg és a szemközti háznak is csak a homályos körvonalai voltak már kivehetők... Este lett.

S ekkor tolakodott agyába az első gondolat, amelynek értelmes hangot is tudott adni:

— Tehát vége mindennek!

Riadtan kapott a homlokához, de nem bírt más gondolatot magára erőltetni; az az egy ólmosan ráfeküdt az agyára.

Riadtan tekintett körül, de nem látott semmit; sötét volt.

— Tehát vége mindennek!... — ismételte sírásba csukló hangon s lassan megint átment a szülői szobába.

Ott égett a lámpa, de a lámpa fényében egy idegen asszonyt pillantott meg. Csak sokára ismert rá, hogy ez Waldné, az öreg sváb asszony a szomszédból. Előbb nem értette, hogy miért inti az asszony olyan ijedten csendre, hanem aztán észrevette a diványon hosszan elnyúlva az anyját, aki a kimerültségtől mély álomba merült.

És megint ott állt sokáig, sokáig tanácstalanul a szoba közepén és nem tudta, hogy mihez kezdjen.

Aztán egyszerre elindult.

Ment anélkül, hogy tudta volna, hogy hová megy. Ment céltalanul, de ment.

Egy pillanatra magához térítette az esti levegő: s akkor csodálkozva vette észre, hogy künn van az utcán a hosszú fasorban és nem értette, hogy hogyan került ide... Csak egy pillanatig tartott az egész, azután megint lelankadt a feje és ment tovább.

Keze egy utcaajtó kilincsére nehezedett. A fogásáról ráismert a kilincse.

— Mit keresek én Liviánál? Mit akarok én Liviától? — eszmélt fel, de nem várt választ a kérdésre.

A sötét udvarra rásárgállott egy világos ablak fénye, oda igyekezett.

S az ablak mögött a szobában meglátta Liviát. A leány nem volt

egyedül. Egy férfi állott szemben vele. Lassankint a férfit is megismerte. Miksics volt az. Hang nem szűrődött ki a csukott ablakon, hanem a mozdulatokból látszott, hogy Miksics kitartóan könyörög valamiért Liviának, de ez csökönyösen ellenáll a kérésnek. Az ellenállás tűzbe hozhatta Miksicset, mert egyszerre erélyesebb támadásra határozta el magát. Livia is erélyesebben védekezett, de talán csak azért, hogy rövidke idő után annál odaadóbban hulljon a férfi karjába. És... a férfi hirtelen lehajolt s megcsókolta a leány lábaszárát ott, ahol a harisnyája meg a csipkés nadrágja között rózsaszínűen mosolyog a bőre...

— Szajha! — hördült fel Pál.

Keze ökölbe szorult, karja fellépdült, de... a következő pillanatban már ernyedten hullt alá az ökle, a feje is lekonyult megint.

És innen is ment tovább.

Ment megint anélkül, hogy tudta volna, hogy hová megy. Ment céltalanul, de ment. S amikor néhány másodpercre ismét magához tért, már azt sem tudta, hogy merre van.

Talpa alatt hosszan elnyúlt a sárga-szürke országút és oldalt csak a messzire elhúzódó fekete szántóföldek látszottak. Szinte megnyugtatta, hogy távol az élet bántó zajától, egyedül van valahol az országúton. Mert szinte határozottsággal érezte, hogy immár ez az országút az ő jövő sorsa... Menni rajta, csak menni... Menni innen, el innen... Hová?... Valamerre, talán arra északnyugat felé, arra az apró területre, amelyet még Magyarországnak hívnak... Talán oda, de innen el, innen menni, mert itt már vége mindennek!

És ment.

Kutyacsaholást hallott, kissé felfigyelt rá, tompa kábultságából azonban ez sem zökkentette ki. Csupán az jutott eszébe, hogy hiszen arra való az éjszaka, hogy az ebek ugatással zavarják a csendjét... és ment tovább.

Hanem egyszerre megtorpant. Lába előtt bántón szakította meg a sötétet egy fénysáv.

Tekintete lassan követte a fényes sávot, egészen addig az ablakig, ahonnan kiszűrődött s csak akkor ügyelt arra, hogy az ablak mögül a fényel együtt vad ének hangja is csapódik az utcára.

Németül énekeltek.

Erről tudta meg, hogy Jókúton van. És amint ezt tudta, rögtön ráismert a korcsmára is, ahol bizonyára víg italozás közben daloltak olyan vadul a svábok. Nem gondolkozott azon, hogy vajjon hogyan került ide, csak az énekre figyelt, amelyre ráismert s amely szilaján zúgott bele az éjszakába:

Gloria! Gloria! Gloria? Victoria!
Mit Herz und Hand
Für's Vaterland!
Für's Vaterland!

Lelkét megragadta az emlékezés. Régmúlt dicső napokra emlékezett, amikor hej, de másképen volt minden, mint most! Ezzel az énekkel mentelt idegen országokban az ő hadteste, a dicső hetedik, élén egy népszerű főherceggel... A régmúlt dicső napok ó, hogy elmúltak! A hadtest is szertefoszlott és saját országunkból is idegen ország lett... Ha talán

megint talpraállana a hadtest, talán talpraállana az ország is és megint diadalittasan zúgna az ének, ahogyan most sörtől részeg emberek ajkán!...

Hanem aztán csüggedten lankadt le megint a feje:

— Hiába! Itt már vége mindennek!...

És búsan ment tovább.

Sötét útját azonban ismét megszakította egy fénysáv.

A fény itt is egy ablakból eredt. És innen is muzsika szárnyalt az éjszakába; magyar nótás zongoraszó. Most azonban különösképen rögtön tudta, hogy hol van.

Csöndesen az ablakhoz lépett és rátámaszkodott a párkányára.

Benn a szobában lehunytt szemmel, elmélázva zongorázott Ágnes. Ám egyszerre abbahagyta a játékot; talán megérezte, hogy nézi valaki. Megfordult s meglátta Pált. Csak kissé csodálkozott, hogy már itt látja, alig a temetés után. Odament ő is az ablakhoz.

— Mi az, Pál? — kérdezte gyengéd részvétellel.

— Megyek!

— Hová?

— El innen, el!

— Ne menjen.

— De!

Ágnesnek csak most tűnt fel, hogy milyen dúltak a vonásai ennek az embernek ott előtte. Megijedt. Féltette.

— Én is magával megyek. Jó?

— Jó.

Csak kendőt kerített magára és künn termett ő is az utcán.

Karját a Páléba fonta és ment. Nem kérdezte, hogy hová mennek; Pál úgysem tudta volna. Csak mentek. Sokáig. Sokáig.

Egy domboldalról pásztortűz látszott. A tűz delejes erővel vonzotta őket. Arra tartottak.

Amikor odaértek, egy vén, töpörödött alak pattant fel a tűz mellől.

— Rúzsa Sándor! — ismert rá Pál az öregre.

— Én vagyok, instálom!

— Itt megpihenünk, Pál! — mondta Ágnes, mert már nagyon fáradt volt és örült, hogy ennyire vannak.

Rúzsa a subáját terítette a földre, arra telepedtek.

Mélységes csönd volt és fölöttük a csillagos ég, mellettük a piros tűz, de különben mindenütt köröskörül csak a rejtelmes, sejtelmes fekete éjszaka.

— Mi újság, öreg? — kérdezte Pál, inkább csak azért, hogy megtörje a csendet.

— Újság? — kapta el készséggel a szót Rúzsa. — Hát bizony mindig akad valami újság. Ma is. Mert ma is, hogy lementem innen a faluba temetésére az öreg tekintetes úrnak, a tekintetes úr apjának...

Pál felhördült:

— Az apám! — mert egyszerre eszébe jutott megint minden, egyszerre rászakadt megint minden fájdalom.

Ágnes ijedten intette Rúzsát, de ez már maga is észrevette a hibát és zavarában sietve, kertelve folytatta:

— Mondom, már említettem is egyszer a tekintetes úrnak, hogy le-lejárogatok innen a hegyről a faluba, mert hogy jóban vagyok a zsan-

dár urakkal, megtudok tőlük egyet és mást, hogy mi újság a nagyvilágban. Hát mondom: ma is így jött. Mikor a zsandárok már lenyakaltak néhány deci pálinkát, megsugták, hogy ne siessek ám vissza, mert ma estére nagy komédia lesz! Hogy micsoda? Hát, hogy ma itt van a faluban a pópáéknál Miksics úr, ugyanaz, aki fiskális volt Izabellafokon, de aztán még nagyobb úr lett belőle, hát vele lesz a komédia. De hogy micsoda? Hát hogy alig ért ide Miksics úr, sürgőnyt kaptak a zsandárok, hogy le kell őt tartóztatni, mivelhogy nem más az, mint család, nagy-nagy család, aki az országot csalta meg. Én nem is hiszem, hogy lenne annyi pénz, amennyiről a zsandárok beszéltek. És azt is mondták, hogy hiszen tudták ők azt nagyon jól, hogy ez így van, mert amikor itt eladogatták azt a rengeteg holmit, amit Magyarországból hoztak a vasúton, hát annak az ára is mind a Miksics zsebébe került. Hát így! Estére aztán felkerekedtek a zsandárok és velük mentem én is, meg még néhányan, akik szintén tudták már, hogy mi lesz. Hát bizony cifra mulatság volt az! A pópáék kisasszony leánya, a Livia éppen össze volt ölelkezve Miksics-csel, amikor a zsandárok beléptek. A kisasszony sírt, őriöngött, de Miksics csak elsápadt és engedelmesen ment a zsandárokkal. Künn aztán kacagott minden ember, hogy ime gyalog viszik innen a nagy urat, aki még gépkocsin jött ide délután...

— A végzet! Hát mégis?! — suttogta Pál.

Azután megint csend lett.

Rúzsza is hiába próbálkozott tovább a szóval, nem kapott rá választ, tehát elhallgatott ő is.

Mélységesen csendes maradt az éjszaka.

Ágnesnek le-lecsukódott a szeme. Ijedten rántotta ugyan fel ismét és ismét, de az álomnak már nem bírt ellentállni. Talán nem is tudta, hogy feje lehajlik Pál vállára, majd meg lesiklik onnan az ölébe. Mélyen elaludt.

És talán Pál maga sem vette ezt észre. Ő a csendes sötétségbe bámult. Azt nézte hosszan, kitartón, állhatatosan. Mintha attól lesne, várna valamit. Talán egy életgondolatot, hogy még sincs itt még a vég, hogy mégsem jelenti már a halált mindaz, ami most olyan súlyosan nehezedik az idegeire, az agyára, a lelkére. Várt valamit. Talán egy csodás fénysugárt, amelyik belevilágítson ebbe a rémesen nagy, minden életet eltüntető sötétségbe.

De a sötétség feketén sötét maradt, az éjszaka nem cáfolt semmit, csak a csend muzsikált egyforma, furcsa, szinte hangtalan zenével.

Egyszerre azonban ebbe is bántóan tolazkodott bele egy különös halk zaj.

— Mi az, öreg? — riadt fel Pál.

— Micsoda, tekintetes uram?

— Hát nem hallod? Azt az állandó apró zajt? Olyan, mint a sercegés, olyan mint a rágcsálás...

— Ó az? — eszmélt Rúzsza. — Hát a szú! A kis szú rágja azt a nagy fát itt mögöttünk. Már sok-sok éve hallgatom.

A kis szú rágja a nagy fát! Már sok-sok éve! Pál elgondolkozott rajta, hogy mennyi kitartó erő van egy ilyen apró féregben, hogy annyi magábabízással, annyira akaratosan eszi, vájja a hatalmas fát és — nem csügged... Ő persze, hiszen ő sem akart csüggedni! Bízó hittel kitartott

mindig mindenütt és ime, mindig mindenben rácsáfolt hitére a valóság. Hitt a győzelemben és kudarc lett a vége. Hitt az igazság erejében s a gazság aratott diadalt. Hitt egy szerelmében és csúf csalódás érte... Lehet ez még másképen, mint így, hogy immár vége mindennek?! Lehet itt még más, mint a fekete halál? A kis szű legyűrheti-e a nagy fát?... Ó, csak a minden életakaratot elnyomó rémes sötétség terpeszkedik köröskörül!...

Bámult, bámult ebbe a sötétségbe... már gondolatok nélkül... sokáig... sokáig...

Nagysokára aztán — nagyon sokára! — hirtelen alakot kezdett öltetni a sötétség s a kérkedő magasságból mind alább és alább ereszkedett gyáván meghunyászkodva.

Messzi keleten egyszerre megjelent egy vörös sáv a hegyek fölött.

Ugyanakkor nagyot reccsent és döngve zuhant a porba a szüette fa.

Pál megdöbbsent a recsenő döngésre, Ágnes pedig felijedt:

— Mi az? Mi történt?

— A kis szű ledöntötte a nagy fát — felelt böles nyugalommal

Rúzsá.

Pál felkapta a fejét. Ránézett a kis töpörödött alakra ott mellette. Valamilyen értelemérzés ágaskodott benne. Valamilyen diadalmas ősállati öröm fütötte a lelkét. Valamilyen harsonás vad hang kívánczolt a tor-kára. S aztán rekedten üvöltve ki is tört belőle ez a hang.

Ágnes az előbbi ijedtség első pillanata után bágyadt-álmosan megint a férfi ölébe hajtotta a fejét, de most megint felriadt erre a hangra.

Zavartan nézett körül.

Csak most vette észre, hogy a sötétség oszladozik.

— Né, virrad! — csodálkozott rajta.

A vén Rúzsá felelt:

— Hászen ez a rendje annak! Éjszakára jön a virradat, mert még nem volt olyan hosszú éjszaka, amelyikre virradat ne jött volna! Ez az igazság!

Pál ismét rápillantott a vén bölcsre. Aztán újra a pirkadó világosság felé tekintett s egyszerre tisztában volt vele, hogy most megtudott valamit, amit idáig nem tudott. Immár biztos határozottsággal érezte, hogy ez a kínosan hosszú éjszaka meghozta neki az életgondolatokat. Hogy az élet nem halad a fantázia-színezte szivárvány hídján, de megvirrad egy keservesen kínos, rémítően hosszú és feketén sötét éjszaka után is, amikor diadalt arat a kitartás, győz az igazság és... eljő a boldogság is?

Ránézett Ágnesre. Azután lassan odahajolt hozzá s szó nélkül megsókolta azt a piciny szájat azon a szép arcon.

És Ágnes nem ellenkezett. Csak megvillant egy láng mélytűzű szemében, ugyanaz, amelyet Pál már látott egyszer, de annak idején nem tudott felfogni, most azonban rögtön felfogott.

A reggel akkor bontakozott ki teljes szépségében.

Legfelül még éjjelesen kék volt az ég, de alább már világosba ment át, hogy aztán halvány lilába omlójék, majd meg rózsaszín pirosba változzék és végül is helyet engedjen a tűzisteni napnak.

— Megvirradt! — kiáltott örömsikongva Ágnes.

— Megvirrad! — mondta nyugodt-szilárdan Pál.

Felállt, kiegyenesedett s merőn szembenézett a hegyek fölé most

emelkedő nappal, ahogyan az a piros tűzgolyó szemlátomást nőtt, nőtt s majd meg hirtelen ott termett teljes egészében az égen.

Akkor megszólalt. Egy most fellobbant szent hevület sugárzott a szemében.

— Az örök igazság: még nem volt olyan hosszú éjszaka, amelyikre virradat ne jött volna!... Tegnap még nem tudtam ezt, tegnap még vak bizonytalanságban bolyongtam, de egy kínosan hosszú éjszaka után ime látom a virradatot!... Tegnap még hajszolt lázongó magyar vérem valamerre, másmerre, magam sem tudom merre. De most már tudom, hogy hol a helyem; itt maradok, veled maradok, Ágnes!... Maradok, ahol tán holmi féregnek tartanak, de lám, az apró szúban is van erő. Leszek hát féreg, apró kicsi szú, de rágom, korhasztom a fát, mert immár tudom, hogy majd csak összeroppan egyszer, amikor útnak kerekedik egy hajnali szellő!

Szólt s magához vonta Ágnest.

És a virradatban megihletett rajongással indult egy emberpár a boldog jövő elé.

Vida Péter.

ÚJ HARCOS ROZGONYINÉ.

Értem.

Hát eldobom a szívem elől
kovácsolt vértem,
csatába nem megyek,
új harcos Rozgonyiné.

Páncélba öltözött gyenge testem
im, a nyeregből leemelted.

Leszek a galambod, a lelked.

Nehéz ember —
úgy akarod:
könnyű ruhában, könnyű kedvvel.
Lengőn, elibéd, báránfyelleg —
feléd úszó gyenge ég-darab,
nyári jelnek.

Értem.

De a szívem, hajj, nagyon dobog,
jajj, Galambócot nagyon féltem! ...

Am jó. Legyen csak-férfi harca.
Legyen ...

De ha veszíttek:
földig sujt asszonyi megvetésem,
égre kiált gazdátlan kegyem
és ellenetek lép a nyeregbe
Rozgonyiné. —

Nagy Emma.

EMLÉK.

Fekete haj, lépésnyiről is erdőillata van,
 fehér tisztikabát, csillagtalán...
 Szép sugár test, — fiatal fák közt égi remek —
 nagy, beszédes, lassú-tágulású
 fiú-szemek.
 Halovány arc, oly emelt, mintha volna
 árkangyalé, ki lángpallossal áll ki —
 vagy bűnök felett fehérén ellépkedő
 Buddha királyfi.

*

Tekintete — ékes testörül — mellém szegődött...
 Hatalmamat nőni éreztem,
 lelki fényem kétszereződött.

Úgy jártam, mintha koronám lenne.

A szeme nagy, — nagyító szent tükör volt,
 és néztem magam benne...

Nagy Emma.

AZ ÉLETEM.

Én nem jöttem későn és nem korán,
 én a mának születtem és a máért.
 Nem ragadtam leszállt idők porán,
 de harcoss lelkem szeretni is ráért.

S fegyvert le nem raktam jövői hitben;
 a holnappal nem áltattam magam.
 Bánatomat predestináltan vittem,
 s az örömnél örülni kell, ha van...

És örültem, ha villant az öröm.
 Tudtam, hogy a valóság vas íga,
 s tudtam, hogy a vasat el nem töröm
 lánykezemmél, fehér kezemmél.

Tudtam, hogy gyarló és gyöngye az ember,
 de a lelkében ünnepek is vannak.

S egypár ünnepet szereztem magamnak.

Nagy Emma.

WERBÓCZY GÁSPÁR ASSZONYA.

Kellemes, bágyadt félhomály álmoskodik a kis szobában, a kályhában pislákol a parázs. A bútorok is óvakodva hallgatnak, a kanári szögön lógó kalitkája letakarva, hogy csöndben legyen a madár. Az egyik fal melletti ágyban magasra póckolt párnákon fekszik az asszony, nehéz, szagगतott lélekzettel alszik. Az ura ott ül az ágy végénél és szelid szeretettel nézi az alvót; türelmesen várja, mikor ébred fel. Már két órája is van, hogy egyfolytában alszik. Hála Istennek, ez bizonyosan jó jel. Az elmúlt éjtszaka le sem húnyta a szemét, folyton hánykolódott; nagy láza lehetett szegénynek, félrebeszél. De reggelre már mintha megkönnyebbült volna. Mosolygott és megivott egy csésze teát. Délben is evett egy-két harapásnyit. S utána mindjárt elaludt. Azóta mindig alszik, mély, nehéz álomban, egyfolytában. Bizonyosan leszállott a láza. Vagy talán már nincs is láza. Ha fölébred, mindjárt meg kellene mérni. A doktor egyre csak azt hajtja, mikor benéz hozzájuk: az a fő, hogy a láz leszálljon. Meg hogy igen, hogy a szörtyzörej elmúljon. Ó, Istenem, milyen csúnya szó! Gáspár szinte beleborzad, mikor így csak gondolatban is kimondja. Szörtyzörej! Rettenetes egy szó. Ezt százszor rosszabb hallani, mint mikor azt mondja a doktor, hogy bordaközi tompulat. Mindig ezt a két szót hajtja. Mielőtt megvizsgálja, mikor hozzákészül, törülközőt kér, hogy a beteg hátára terítve megkopogtassa, mindig arra kíváncsi: van-e még szörtyzörej, nem terjed-e a tompulat? S mikor szuszogva fölegyenesedik az ágy mellől kövér, elhízott testével s rázogatja a hőmérő higanját, akkor is a tompulatról, meg a szörtyzörejéről beszél folytonosan. Szinte kínos már hallgatni. Szinte szeretné már az ember, hogy valami mást mondana; akármit, de mást.

A téli délután ónos tompasága még jobban elzsibbasztotta a kis szoba csöndjét. Csak a fali óra ingája sétálgatott megszokott nyugalmas lassúsággal. Ez az egyforma hang nem zavarta a csöndet, sőt inkább bizalmasabbá, nyugodtabbá tette. Mintha azt mondogatta volna az óra: nem lesz semmi baj, majd rendbe jön minden, csak hadd aludjon a beteg, holnaputánra már föl is kelhet az ágyból.

Gáspár szeme sokszor rátévedt az óra mutatólapjára s nyugodt megelegültséggel nézte a percek múlását. Milyen régóta alszik. Jól van, nagyon jól van, így erősödik. Ez a legjobb orvosság, többet ér, mint a porok és kanalas orvosságok. Az éjjeli szekrényen két-három üveg, kisebb-nagyobb sorakozott egymás mellett. A legnagyobbikban már alig volt valami abból a sárgás folyadékból, amiből pedig minden órában kellene beadni a betegnek. Talán újra ki kellene hozatni a patikából? Vagy meg kellene vele várni a doktort? Hátha mást rendel? Nyugtalankodva nézegetett az asszonyra, mintegy tőle kérve tanácsot, vagy utasí-

tást. Húsz év óta annyira megszokta már, hogy mindenben, a legkisebb dologban is az asszony döntött; ő mondta meg a maga csöndes, okos hangján, hogy mikor mit kell tenni, hogy Gáspár el sem tudta képzelni, hogy nélküle kezdjen valamibe. Most is, hogy a nagymosáskor meghült szegény s másnap reggel szűrődött az oldala s nem kelt föl az ágyból, ő maga rendezte el az egész betegségét. — „Nem jól vagyok, Gáspár, áthültem tegnap abban a cúgos mosókonyhában. Nem kell megijedned, lelkem, nem lesz semmi bajom, csak ma nem főzök, ágyban maradok. Sárát a bejárónőt, majd megkérjük, hogyha ráér, főzzön egy kis ebédet, a hozzávaló kinn van a konyhában. Te azonban csak eriggy fel a hivatalba lelkem, nehogy szóljon valamit tanácsosod. Tudod, hogy kinevezés előtt állasz.“

És Gáspár fel is ment a hivatalba, nyugodtan végezte a dolgát, tudta, hogy úgy lesz jól minden, ahogy a felesége mondja. Azt azonban meg nem állhatta, hogy el ne újságolja a kollégáknak: a felesége beteg, meghült szegény a mosókonyhában s ma a bejárónő főzi meg az ebédet. Mire persze az összes kollégák sajnálkoztak, bólintgattak, kézesókjukat küldték s gyors javulást kívántak Werbőczyné önnagyságának.

De most az egyszer mégsem úgy lett, ahogy az asszony mondta. Vagy talán tudta ő maga is, hogy nem szedi össze magát olyan hamar, csak az urát nem akarta vele megijeszteni. Bizony másnap, meg harmadnap is ágyban maradt és a bejárónő ütötte össze a kis ebédet, hozta rendbe a lakást. Negyednap meg aztán a doktorért is el kellett menni. — „Nem azért fiam, mintha valami súlyos bajom lenne, hanem hát lásuk mégis, mit mond. Hátha ír valamit, amitől gyorsabban megjavulok. Úgyis eleget fizettünk már a betegpénztárba hiába.“

Gáspár mindenben helyeselt a feleségének s azonnal ment az egyleti doktorért. Az felírta a pontos lakáscímet s megígérte, hogy déltájban eljön. Werbőczy Gáspárnak eszébe jutott az úton, hogy akkor talán neki most nem is kellene fölmennie a hivatalba, hogy otthon léhessen, mikor a doktor megérkezik. De nem mert ilyen fontos dologban a felesége nélkül határozni. Hazaszaladt, elmondta, mit végzett s fölvetette a kérdést: mit csináljon. Az asszony szelid mosollyal nézett az urára, kinyújtotta soványkás karját a paplan alól s szeretettel szorította meg a kezét.

— Hát ha itthon akarsz lenni, lelkem, maradj itthon. Nem bánom. Legalább lesz valaki, aki kihozza az orvosságot, ha rendelni talál a doktor. Mielőtt elmentél, magam is arra akartalak kérni, hogy maradj itthon velem, de mégis gondoltam, majd csak megleszek valahogy, míg hazajössz.

Werbőczy Gáspár valósággal boldog volt, hogy kitalálta a felesége gondolatát. Rohant fel a hivatalba. A számtanácsos úr még nem volt benn. A legidősebb kollégájának mondta el hát, hogy a dolgok úgy alakultak, „miszerint“ ma ő nem jöhet be, családi ügyek miatt (mindenki tudta már a családi ügyet) s erősen a lelkére kötötte, hogy mihelyt bejön a tanácsos úr, azonnal jelentse neki.

A kövér, szuszogós egyleti doktor déltájban ki is jött, kikérdezte, megvizsgálta az asszonyt, szörtyözejt és tompulatot konstatált a tüdőben, port is rendelt, meg kanalast is s megkérdezték, hogy mivel tartják így télvíz idején a kanárit, aki az egész konzilium alatt belelármázott a beszédbe, nagy szuszogva eltávozott. Másnap újra eljött. S azóta min-

dennap. De most már nem délelőtt, hanem az esti órákban, mikor a többi betegével végzett.

Werbőczy Gáspár azóta nem járt be a hivatalba. Nem hagyhatta magára a feleségét, akinek most már rendes ápolásra volt szüksége. Minden órában vizes ruhát kellett körülcsavarni a derekán, ha forrósa volt, limonádét csinálni neki, ha hidegrázás jött rá, forró teát. Ha az asszony lázas álomba merült, fél éjszaka is ott virrasztott az ágya mellett, míg a felesége az éjjeli lámpa fényére hajnal felé föl nem ocsúdott s megpirogatva az éjjelezésért, ágyba nem küldötte. Ilyenkor Gáspár mintha csak erre várt volna, szó nélkül vetkőzött és lefeküdt.

Hetek óta úgy megszokta ezt az új állapotot, hogy már egészen természetesnek találta, hogy hivatalbamenés helyett a felesége körül pepecseljen, boltba, patikába járjon, a bejárónóval közölje az asszony rendeleteit, beeressze, kieressze. Folytonosan ki-be járt, szobából a konyhába, meg vissza. Minden percben bejött valamiért. — „Azt kérdi Sára, tegyen-e petrezselymet a levesbe?“ — S mikor megkapta a választ, hogy tehet bele egy kicsit, sietett közvetíteni a rendelkezést. Pár perc múlva újra ott állott az ajtónyílásban. — „Sára fokhagymát akar beleválni a fasírozott húsba“ — mondotta s az arcán ijedség és zavar felhőzött. Az asszony mosolyogva szólott ki az ágyból: „Hát mért nem mondod neki lelkem, hogy te nem szereted fokhagymával“, — de a válasz nem elégítette ki Gáspárt, nem volt egész határozott parancs-formájában megfogalmazva. Újra kérdezte: — „Hát ne tegyen bele?“ — „Persze, hogy nem...“

Mikor az egyszerű kis ebédnek vége volt s a bejárónő elmosogatta, rendberakta az edényt, Gáspár kieresztette az asszonyt s miután elszívott egy pipa dohányt a konyhában, bejött, vetett a tűzre egy tuskót, hogy lassabban égjen s odaült az ágy mellé a régi öblös fotelba. Babusgató hangon megkérdezte a feleségétől, hogy nem kíván-e valamit, adott neki a kanalas orvosságból, megigazgatta a feje alját, biztatta, hogy szundikáljon egy sort s maga is bóbiskolni kezdett.

A téli, korán alkonyodó délutáni órák zsibbadt lassúsággal, szinte észrevétlen távoztak a kis szobából. Gáspár jóleső, tunya mozdulatlansággal üldögélt az ágy végénél, két hosszú lábát kényelmesen végignyújtva a padlón. Az ablakok mindjobban szürke folttá homályosultak, a kályhából kicsillogó tűz világítani kezdett. Fénye végigömlött a szőnyegen, imbolygó foltokat rajzolt az ágy melletti falra, megcsillogtatta az éjjeli szekrényen sorakozó üvegeket. Gáspár nagyokat nyújtózott, megropogtatta a hátát s lassan fölemelkedve helyéről, az ágy felé hajlott. Még mindig aludt az asszony, szagatott, kapkodó lélekzettel. Milyen sokáig alszik. Már öt óra is elmúlt. Nemsokára már a doktornak is jönni kell.

A doktor! A hosszú délutánok voltaképen mindig azzal teltek, hogy a doktort várta. Mikor jön? Jön-e már? Ha a felesége ébren volt, százszor is előhozta neki ezt a kérdést. Vajjon eljön-e máma? Hátha sok dolga van s nem ér rá? És vajjon rendel-e valami újat, ha jön? Sohsem ünt bele ezekben az örökösen visszatérő kérdésekbe. Úgy tekintette valahogy a doktor érkezését, mint ami hozzátartozik a helyzethez, ami nélkül hiányos lenne. A doktor látogatása fejezte ki előtte legjobban, hogy

beteg a felesége. Aggódni?, ó egy percig sem aggódott. Eszébe sem jutott az aggodalom. Az asszony *most* beteg, ágyban fekszik, orvosságot szed, vizes borogatást raknak a mellére, a bejáró asszony főz, ő nem jár be a hivatalba és az esti órákban megjelenik a kövér doktor. Ezekből a részleges mozzanatokból tevődött össze ez az eleinte kissé szokatlan állapot, melyet lassankint egészen megszokott. Igazán egy pillanatig sem jutott eszébe, hogy aggódnia is lehetne. *Most* így van, *most* beteg a felesége, ennyi az egész. Hogy nincs és nem is lesz komolyabb baj a dologból, effelől maga az asszony nyugtatta meg.

— Azt hiszem, a jövő héten már fölkelek, Gáspár, — mondotta — s akkor te is bejárhatsz megint a hivatalba. Csak meg ne sokallja a tanácsos úr, hogy ilyen soká kimaradtál.

Ha pedig azt látta a jó asszony az ura arcán, hogy a kis kövér doktor távozta után Gáspár nagyon elkomolyodott, hogy megijedt és rosszul érzi magát a sok csunya szótól, szörtyözöretől, tumpulattól, ami csak sehogya sem akar hát elmulni, — lázas, forró kezét kinyújtotta a takaró alól s odahúzta magához az urát.

— Ne vedd fel nagyon, Gáspár, amit a doktor mond. Azért orvos, hogy beszéljen. Az a mestersége. Majd csak jobbacskán leszek én már önélküle is. Hidd el, lelkem.

És Gáspár arca egyszerre földerült. Mosolyogva nézett vissza a feleségére. És nem törődött tovább a „szimptomákkal“.

De *most* már kezdett nyugtalan lenni. A kis szobára teljesen ráborult a sötétség. Az ablakok végkép elvesztek a falon és a kályhában is alig pislogott a parázs. Hol maradhat ilyen sokáig a doktor? Mingyárt hat óra és még mindig nem jön. S az asszony egyre alszik. Nem meri fölkelteni s nem tudja kifejezni előtte nyugtalanságát.

Egyszerre egy nyögésnek is beillő sóhajítás hallatszott az ágyból. Gáspár fölugrott és hirtelen fölcsavarta a villanyt. A kis éjjeli lámpa fénye ijedt kíváncsisággal szökött végig a vérvörös paplanon s bevilágított az asszony lázban égő arcába, aki kábultan, csillogó szemekkel, karját forró homlokához szorítva, téveteg tekintettel nézett körül.

— A doktor még mindig nem jön, pedig már mindjárt hat óra — sietett vele közölni Gáspár az újságot. S minthogy nem felelt rögtön a szavára, kétszer-háromszor is megismételte. De az csak nézett rá üres, messzenéző szemmel s úgy forgatta jobbra-balra a fejét, mint aki nem tudja, hol van, mi történik körülötte.

Gáspár ijedten karolta át forró testét, segített neki följebb ülni az ágyban s kétszer-háromszor végighúzta csontos kezét kihevüt homlokán.

— Nem jól vagy, lelkem? Rosszul vagy? Bajod van? Kell valami? Szólj, mondd, na...

Odaült az ágy szélére, megigazította a feje alatt a párnákat s riadt szemét valósággal könyörögve kapcsolta bele a felesége zavaros szemébe. Az mintha csak asszonyi ösztönével megérezte volna, hogy milyen nagy szükség van az ő öntudatára, látszott, hogy nagy erőlködéssel igyekszik kiszabadulni a láz kábulatából. Erős nyomással végighúzta kezét arcán, homlokán, hogy ujjai helyén pár pillanatig fehér sávok maradtak, aztán egész testében kinyújtózva összerázkódott s egy hirtelen, heves mozdulattal felült az ágyban. Megismerte az urát s látta a helyzetet.

— Szóltál valamit, lelkem — mondotta s rekedt, fátyolos hangja teli volt féltő jósággal —, nem hallottam, nagyon mélyen elaludtam.

Gáspár most már boldogan magyarázta el, hogy a doktor még mindig nem jött el és hogy mennyire megijesztette az előbb. Már azt hitte, rosszul van, de úgye nem, nincs semmi baj?

Az asszony érezte, hogy minden pillanatban visszaeshetik a láz kábulatába, forró vérpatakok száguldtak végig gyöngülő testén, ujjai puhán, erőtlenül fogták a paplant. De zavaros szeme ráesett a föléje hajló férfi biztatást kérő arcára s bágyadt, jóságos mosolyba olvadt testi gyöngesége.

— Légy nyugodt, Gáspár, nem lesz bajom.

Egy pohár citromos víz némileg felüdítette s maga is kezdte hinni, hogy múlt rosszullét volt az egész. Kis idő múlva azonban heves köhögési roham fogta el s a szeme előtt veres karikák táncoltak. Mintha a föld alatt valami gőzszivattyú pumpázta volna a vizet, szabályos egymásutánban tompa pöfékelést hallott, ami az egész agyát átfogta, alig hallott tőle. Emberfölötti erővel igyekezett fenntartani az öntudatát s keze ösztönszerűleg az orvosság után nyúlt. De az üveg üresen csillogott, csak az alján sárgállott egy félujjni folyadék. Gáspárriadtan ugrott fel a karosszékéből, melybe az imént már megnyugodva készült befészkelni magát. Kérdésekkel ostromolta a félig öntudatlan asszonyt: mit csinálnak? Elmenjen a patikába talán, most rögtön, vagy inkább az orvost hívja ki? Hátha más orvosságot rendelne ehelyett? Az asszony hallotta még a szavakat s bólintgatott rá a zúgó fejével.

Gáspár felpattant, gyorsan magára szedte prémgalléros télikabátját, nyakát hosszú sállal körülkötötte s alig várta már nagy sietségében, hogy künn legyen a szobából. Míg összeszedte magát, hadaró szavakkal biztatta az asszonyt, hogy egy perc alatt itt lesz, legyen csak nyugodtan s azzal már rohant is a doktorért, aki ott lakott közel, a szomszéd utcában.

Az utcán megfordultak utána az emberek, amint magas, sovány alakja elrohant mellettük. Hosszú, bokáig érő télikabátját kigombolta, hogy ne akadályozza a kocogásban, a kabát két szárnya és kioldozott sálkendője röpített utána. A szobaleány rosszkedvűen nyitott ajtót a késői vendégnek s lesegítette a kabátját. A rendelés már végét járta. Három-négy ványadtarcú ember üldögélt a kifakult tapétájú, szűk, hideg helyiségben, a gázlámpa röpködő pilléje alatt, az orvosra várakozva. Gáspár leült az egyik székre, nagyokat fujt és a homlokát törölgette. Alig ült egy pár percig, kinyílt a rendelő ajtaja s a doktor potrohos kis alakja megjelent a nyílásban. Fáradtnak és rosszkedvűnek látszott. Végigmustrálta az előszobát, kivette az óráját, megnézte, megrázta, füléhez tartotta és dörmögve jelentette ki, hogy nagy sajnálatára, ma már nem fogadhatja az urakat, nem folytathatja a rendelést, mert egy súlyos beteghez konziliumra hívták. Az „urak“, keshedtarcú, fáradt, lestrapált külvárosi emberek, egyenként áldogáltak fel, egymásra tekintettek és menéshez készülődtek. De Gáspár felpattant és mielőtt a doktor visszahúzódhatott volna, elébe toppant.

— Kérem szépen, doktor úr, csak egy percre ...

Az türelmetlenül fordult vissza, ránézett, megismerte és lemondólag tessékelte be maga előtt.

Az egy percből tíz perc lett, negyedóra lett és Gáspár még mindig beszélt. Mikor már harmadszor is belekezdett az eltelt huszonnégyszáz óra minden apró részletének elmagyarázásába, a doktor már oda sem figyelt rá, írni kezdett s végül kezébe nyomott egy receptet. Ünött arccal mondott neki egypár biztató szót, emlegette a szörtyözöret és tompulatot s megígérve, hogy holnap teszi tiszteletét, fölkelte és ajánlotta magát. Gáspár az új recepttel boldogan sietett kifelé. Az előszoba már üres volt, csak a szobaleány állott az ajtóban. Hozzálépett, hogy fölsegítse a kabátját és a borraivaló reményében rámosolygott a távozó vendégre.

— Ez nem az én kabátom lesz, kérem, — mondta Werbőczy Gáspár és jóakarattal visszamosolygott. Szemmeláthatólag mulattatta a leány furcsa tévedése, aki egy kis kusza, sárgásbarna felötött tartott elébe, hogy fölvegye. Még mindkettőjüknek nevetett a szeme, mialatt kereső tekintetük végigszaladt a fogason, a kalaptartó állványon, a székeken, — majd egymásra néztek s már nem mosolygott egyik sem. A szűk kis szoba teljesen üres volt. A kopott überziéheren kívül nem volt más ruhadarab sehol. Werbőczy Gáspár tátva maradt szájjal, felvont szemöldökkel bámult a leányra, akit ez a váratlan fordulat újra rosszkedvűvé tett.

— Talán mégis csak ez lesz — mondotta türelmetlenül s kívül, belül megforgatta a kis kusza kabátot —, uraságod bizonyára téved. Mégis csak ez lesz. Ez van itt, más nincs.

De Gáspár nem is hallotta, mit beszél. Bámuló zavarral fogdosta a fogas rézkampóját, mintha csak azt várta volna, hogy valami titokteljes hatalom visszavarázsolja rá megint a kabátot, ahogy eltüntette.

— Itt volt... itt volt... ide akasztottuk — motyogta s hol a fogasra, hol a leányra bámult.

— Kérem, csak tessék fölvenni, hátha mégis ez lesz —, türelmetlenkedett a fehérkötényes kis barna nő és beleerőszakolta Gáspárt a vékony barna felöltőbe. Az szegény békésen engedelmeskedett s olyan bárgyú arcot vágott hozzá, hogy a leány elnevette magát. Odatolta az álló tükör elé, hogy nézze meg magát, ő meg elfordult, mert alig bírta visszafojtani pukkadózó kacagását. Bizony, elég nevetséges látvány is volt a hosszú, vállas ember a kopott kis sárga lebernyegben. Rövid volt neki, szűk volt neki, hátban, mellben úgy megfeszült rajta, mint egy keresztfára húzott madárijesztő, karja, keze feje idegenül, elesetten lógott ki a kusza ujjakból: szörnyen nevetséges, szánalmas maskarát mutatott. És még hozzá, ahogy odaállították a tükör elé, önkénytelenül is elkezdte magát egyengetni benne az istenadta, mintha valami szabóműhelyben ruhát próbálna.

A leány hangosan kacagott a fura jeleneten.

— Na lássa, kérem, hogy mégis csak az öné. Egész jól áll rajta. — De mikor közelebb lépett hozzá s ráesett a szeme a hosszú, tehetetlen ember rémült arcára, mégiscsak megsajnálta. — Hát milyen volt az ön kabátja, kérem?

Gáspár e kérdésre mintha álomból ocsúdott volna fel. Akadozva, figyelmetlenül kezdte magyarázni, hogy milyen volt a kabát, de közben egyre szanaszét tekintgetett ijedt szemeivel, mindenütt kereste, kutatta, hogy hátha mégis csak ott van valahol. Még a székek alá is benézett. S

mikor aztán végre kétségtelenül bebizonyosodott, hogy nincs, nincs, sehol sincs a kabát, akkor egyszerre iszonyú rémület ült ki az arcán, úgy dült belőle a szó, mintha abban bízott volna, hogy a szavak hatalmára rögtön kitisztul a helyzet. Kapkodó lélekzettel hadarta el, hogy a kabát hosszú, bokáig érő vastag télikabát volt, prémgallérral, valódi prémgallérral, amit le is lehet gombolni a nyakáról. Tavaly ősszel vették a körúton a feleségével, egy nagykereskedésben. Künn állott a kirakatban, napokig künn állott. Mindig látta, mikor a hivatalba ment. A régi már kopott és viselt volt, a régi elnyűtt volt már, tizenöt évig viselte és már ki is fordították, már két év óta szándékoztak újat venni, néztek is többször, de nagyon drága volt. Mikor ment a hivatalba és mikor jött haza a hivatalból, mindig megállott a kirakat előtt és mondta a feleségének, hogy az az angol modell alighanem nagyon jó volna neki, ha nem lenne nagyon drága. A felesége is megnézte, be is ment a boltba, megkérdezte, hogy mibe kerül és úgy találta, hogy nem nagyon drága és hogy tényleg igen finom, jó szövet. Másnap aztán együtt mentek el, felpróbálták rá, egészen jó volt, csak a hóna alatt vágott egy kicsit, és hosszú volt, egész bokáig ért. A boltos mondta is, hogy leváगत belőle, de az asszony nem engedte. Azt mondta, kár volna érte, mondta, úgy szép a télikabát, ha nem kímélik tőle a kelmét.

Sebesen, nagy hangon beszélt, egész tűzbe jött az előadástól. Egyszerre nyílt a belső ajtó s a doktor felöltözve, kalappal, bottal kezében, jött kifelé. Megütődve állott meg, mikor megismerte Werbőczy Gáspárt.

— Hát ön még mindig itt van, uram, vagy újra visszajött talán?

Ketten is kezdték neki magyarázni a váratlan eseményt. Összevont szemöldökkel, szája szélét húzogatva hallgatta. Látszott rajta, hogy bosszantja az a föltevés, hogy az ő rendelésén ilyesmik is előfordulhatnak. Ideges mozdulattal szakította félbe a közlések áradatát. Nagy határozottsággal kijelentvén, hogy ha valaki tévedésből elvitte Werbőczy úr kabátját, mert csakis tévedésről, szórakozottságról lehet szó, nos hát az illető majd visszahozza, ez természetes, ez magától értetődik; mindezt nyugodt, ellentmondást nem tűrő mondatokban kijelentvén, ajánlotta magát és eltávozott.

A szobaleány, mikor magukra maradtak, nem látta ilyen biztatónak a helyzet képét és bizalmasan közölte Werbőczy úrral, hogy ő az ő helyében bizony azonnal a rendőrségre menne s följelentené a dolgot. Ki tudja, hátha mégis megkerül?

Gáspár szájtátva hallgatta. Hogy ő, hogy ő a rendőrségre menjen!? Hogy jelentést tegyen! Hogy keressék a kabátja tolvaját. Hát minderre szükség van? Másként nem kerül meg? Hát csakugyan ellopták? És lehetséges, hogy vissza sem hozzák! Az ő kabátját!

Most, hogy agyába nyilallott a borzasztó, rettenetes gondolat, hogy a kabátot csakugyan ellopták, hogy öngazolással, szavakkal, bőbeszédű szavakkal nem lehet az ügyet többé elintézni, összeszorult a toroka a tehetetlen rémülettől és hangtalanul, elárvultan bámult a leányra. A kis szobaleány próbálta egy-két jóakarató mondattal biztatni, de kezdvén terhére lenni a dolog, udvariasan kituszkolta Gáspárt.

Ment, ment lefelé a homályosan világított lépcsőn támoiyogva, mint akit fejbe ütöttek. Az utcán majd elütötte egy kocsit; ha a lovak félre

nem ugornak, a kerekek alá kerül. A kocsis a bakról szitkozódó szavakat kiabált le rá s dühében feléje csapott az ostorával. Gáspár bambán bámult fel rá, mint aki se lát, se hall, agyára iszonyú súllyal nehezedett a szörnyű gondolat, hogy *ellopták*... Pontos, rendes kis lelki berendezése nem volt felkészülve a sorsnak erre a brutális támadására s teljes tanács-talansággal, tehetetlen kétségbeeséssel gondolt a rá várakozó tennivalók, feladatok iszonyú tömegére. Elmenni a rendőrségre... Följelentést tenni... De ki ellen?... Istenem, hát ki ellen?... Hát hogy tudja, hogy ki volt az a lelketlen gazember, aki az ő egyetlen, drága holmijára vetette a szemét... Hát ki volt, hogy nézett ki, milyen ember volt? Hogy tudhassa ő azt elmondani? Anélkül pedig hogy nyomozhatnak a rendőrök?... Istenem, *nyomozás...*, *körözés...*, *szembesítés...*, *detektívek!*

Egyszerű, nyugalmas életrendű agyát úgy rohanták meg e borzalmas szavak, hogy majd elájult bele. Tántorogva ment, csaknem összeesett az izgalomtól.

Az utcasarkon hideg téli szél vágta mellbe; a vékony felöltőben megborzongott. És ekkor egy szempillantás alatt eszébe jutott a felesége. *Az asszony!* Az ő okos, mindent tudó, mindent elrendező, minden bajt eligazító felesége! Mintha egyszerre visszazállott volna beléje a lélek, gyorsan nekiiramodott s rohanvást rohant haza. Hármásával ugrált fel a lépcsőkön, majd levert mindenkit a lábáról s elfulladva, kalapáló szívvel, valósággal bebukott az ajtón a kis lakás csöndjébe. Úgy rogyott oda a felesége ágyára, mint egy üldözött vad, akit egész idáig hajtottak a kopók.

— Drágám, angyalom, ne haragudj, nem tehetek róla, ellopták... ellopták... — nyögte bele görcsös fájdalmát a beteg ágyába s fejét belefúrta a vérvörös paplanba. Nem látott és nem hallott erős, zuhogó, felszabadult érzéseitől semmit, — nem látta azt a három nagy, szétfolyó, nedves vérfoltot sem, mely ott piroslott a paplan fehér huzatán összeolvadva a szövet sötétebb színével.

Az asszony nyitott szemmel feküdt az ágyban, hanyatt, feje kissé mellére bukott, szája is félig nyitva volt s zihálva szedte a lélekzetet. Egyik karja könyékig csupaszon a terítőn feküdt s ujjai koronként görcsösen összevonaglottak.

Gáspár megragadta és csókokkal hintette be a fehér, mezítelen kart, amely súlytalanul, ellenállás nélkül, hagyta el magát. A beteg mintha megmozdult volna. Feje oldalt csúszott a párnán, nyitott, meredt szeme az urára fordult. Néztek, de nem láttak. Ó, ha látták volna, mint vergődik szegény, mint kapkod segítség után, milyen meleg részvéttel bátorították, vigasztalták volna. De most csak néztek..., néztek... üres, tükröződő, kifejezéstelen tekintettel. És az arc is, ez a fonnyadt, láztól kiszáritott arc is, mely a mélyvízű szemeket, s a szederjes, pihegő ajkakat fehér, ovális keretbe foglalta, mily szenvtelenül bámult a levegőbe, mennyire nem rándult meg egyetlen izma sem, mintha nem is a férje gyötrődött, térdelt volna mellette, mintha egész más valaki, valami rideg, hatalmas úr állott volna az ágy előtt, kinek parancsát vakon, arcerebbenés nélkül kell követnie. Mintha csak más valaki állna az ágy előtt...

Gáspár fölemelte fejét és ránézett az asszonyra... Tátva maradt a szája egy pillanatig, annyira érthetetlen volt szegény, nyomorgatott

agyának, hogy a felesége *így* néz rá vissza, hogy nem nyújtja felé símogató karját s nem mondja... még mindig nem mondja azokat a lágy, biztató, nyugtató szavakat, melyeket pedig már mondania kellene... még mindig nem mondja... Istenem, mért nem mondja...?

Értetlenül bámult rá egy-két pillanatig, aztán valami rettenetes zavaros döbbenettől lenyűgözve eleresztette az asszony kezét s térdeplő helyzetéből félig fölemelkedve, guggolva hátracsúszott s az ágytól két-három lépés távolságnyira megállt.

Az asszony még mindig ugyanarra a pontra meredt, mintha valakit nézne, mintha valakire figyelne, aki a szobában van... rajtuk kívül. Gáspár is odanézett, de nem látott semmit... senkit. Akkor egyszerre reszkető félelem fogta el, valami titokzatos hatalom közellétét érezte meg, akit ő nem lát, de a felesége észrevett, aki miatt nem figyel rá, nem törődik vele, *most, éppen most*. Mint a gyermek, aki megriadt az éjtszaka titokzatos, babonás erőitől, úgy rohant oda az asszonyához, hogy oltalmat keressen nála. Rávetette magát riadt, zokogó lelkével az ágyra, ölelte, csókolta, ahol érte, hozzásímult, cirógatta, kezei közé fogta a fejét, hátra-símította homlokáról a haját, kényszerítette, hogy ránézzen s fuldokló hangon beszélt neki:

— Nézz rám, édes... egyetlen... angyalom... én vagyok... na... nézz rám... mi bajod, mért nem szólsz hozzám... ne aludj el, ne csukd le a szemed... én vagyok, megjöttem...

A beteg lecsukta a szemét s nyitvamaradt száján sóhajok, hörgések szakadoztak ki. Feje erőtlenül bukott el a vánkoson.

Gáspár már nem tudta, mit csináljon, újra rávetette magát s ijedt türelmetlenséggel rázni kezdte, rázta... rázta az asszonyt s lihegő, forró ajkaival kemény, sebző csókokat nyomott hidegülő szájára. Az agónia egy pillanatra megállott, a beteg kinyitotta a szemét, megismerte az urát s bágyadt mosoly csillant meg arcán. Alig hallhatólag suttozta:

— Gáspár, te vagy, Gáspár?

A szegény, meggyötört lelkű embernek ennyi is elég volt. A visszakapott reménység boldogsága áradt el minden ízében, az öröm tüzei kigyulladtak benne s riadt félelme egy pillanat alatt elszállott. Itt volt, mellette volt újra az asszony, az ő jó, okos, bölcs asszonya, aki minden bajnak tudja az orvosságát, minden kérdésnek a nyitját. Gügyögő, könnyes szavakkal hízelegte körül s úgy szította a lelkébe az asszony föltámadt nézését, mint elítélt rab a kegyelmező szót.

— Úgy megijesztettél, drága egyetlenem... nem tudtam, mi bajod... és féltem... ó, borzasztó volt, de most már elmúlt... elmúlt, most már jó, itt vagy újra... most már nem megyek el én sem... nem hagyok magadra... majd... majd reggel elhozzatjuk az orvosságot... majd a Sára.. rendelt az orvos, újat rendelt, de most már nem merek érte fnenni... nem merlek magadra hagyni... ne haragudj, hogy nem hoztam ki a patikából... de, ó Istenem, Istenem, hogy is mondjam el...

És újra csókokkal borította el, ott, ahol érte, apró, sűrű, esőző csókokkal. Az asszony arcán gyöngye kis mosolyok suhantak el, mint mikor a tavaszi égbolt pillanatokra kiderül s megint befelhőzik. Vonagló ujjai akaratlanul a férje csuklójára kulcsolódtak s az élet utolsó lobbanásai egy egy gyöngye szorításban adták ki magukat. Így lüktetett át kialvó élet-

energiája férjébe, aki bátorító ösztönzésnek tekintette e megújuló, apró kézszorításokat s gyónó, feloldozást esengő, gyermekes hangon suttogetta az asszony arcába kiújult fájalmát:

— Ugye megbocsátasz, nem haragszol... nem vagyok az oka, nem tehetek róla... nem tehetek róla, nem én vagyok a hibás... és a doktor úr azt mondta, hogy biztosan vissza is hozzák, csak tévedésből, véletlenség-ből vitték el, nem készakarva, reggel visszahozzák majd, talán még ma este is, ha észreveszi az illető... ó, Istenem, hát hogy lehet, hogy nem vette észre, hiszen... nézd, nézd ezt hagyta ott helyette, ezt a rövid nyári überziehert, ami rajtam van... nézd ezt itt... egészen kicsi nekem, rövid is, szűk is... majd megfulladok benne, nem bírom be sem gombolni... és milyen kopott, viselt kis kusza felöltő... hogy lehetett ezt összetéveszteni az enyémmel, ó, Istenem, Istenem...

Az asszonynak megmozdult az ajka, valamit motyogott, megrándult, összevonaglott s szeméből egy gömbölyű, nagy könnycepp gördült alá. Gáspár forró ajkával felcsókolta a szétomlott gyöngyöt s szinte önkívületben lihegte:

— Mit mondasz, angyalom?... Szólj... mit mondtál... nem értem... nem értem... Istenem, nem értem... mondd hangosabban... nem értettem (és szinte kiabált, szorongatta az asszony kezét, fölemelte lehanyagló fejét, egész közel hajlott hozzá, úgy igyekezett olvasni a szeméből. Az asszony keze egy gyöngye szorításba rándult s Gáspárnak egy mély, megkönnyült sóhajtás szakadt fel a melléről) ugye, nem én vagyok a hibás, ugye?... Ugye, nem... Istenem, én nem tudom, hogy hogy történt, hogy ki vitte el, csak mikor kijöttem a rendelőből, már nem volt ott, ez volt ott helyette, ez hagyta ott... A szobaleány erővel rám adta... úgy maradt rajtam... Talán nem jól tettem, hogy elhoztam?... Ott kellett volna hagyni?... Nem kellett volna eljönni benne?... Olyan kicsi és hideg, nyári kabát, egész átjárt a szél benne, be sem tudtam gombolni, olyan szűk, az alsó gombja le is van szakadva, nézd, nézd, ezt föl kellene rá varrni... de hát nem is az enyém és... szent Isten, hátha nem hozzák vissza, hátha szándékosan vitték el, ellopták... ó, ellopták... ellopták... nem kerül meg soha többet (a beteg ujjai alig észrevehetően rezdültek meg az ura csuklóján, de ez elég volt megint, hogy a zokogás és kétségbeesés lohadjon). Megkerül?... Gondolod?... Megkerül talán?... Mit kellene tenni? A rendőrségre kellene menni? A szobaleány azt mondta, fel kell jelenteni. Fel kellene jelenteni a főkapitányságon? Mondd, édes angyalom? Én nem tudom, én magam nem tudom, sohsem volt még ilyen... menjek a rendőrségre? Mit mondjak? Hiszen nem is tudom, ki volt, hogy nézett ki? Mit mondjak, ha kérdeznék?... Ó, ne nézz rám ilyen borzasztó szemekkel... Félek tőled... miért nézel így rám... jaj, félek... félek ne, ne, ne nézz rám így... nem, nem bírom, nem bírom... szent Isten... vérzik, vérzik... segítség... segítség...

Az asszony hörgő melléből felbuggyant vér odafreccsent a sárga kabát kopott szövetére s hosszú, lassú sávban húzódott lefelé.

Halálsápadtan ugrott fel az ágyról, eszelős gyorsasággal, borzadva dobta le magáról a felöltőt s hátrált, hátrált... a szoba homályos sarkába, szinte lerogyott a fal melletti székre. Szemét nem bírta levenni a borzalmas látványról, az ágyról, hol az asszony eltorzult, viaszszárga arecal feküdt, szemei nyitottam a plafonra meredtek. A ledobott felöltő

az ágy előtti szőnyegen hevert, mint egy sárga hulla, karjai elesetten szétterültek, mellén egy széles, beivódott vörös sebfolt.

Az éjjeli szekrényen álló kis lámpa enyhe fényt hintett a néma látványra, a szoba többi része homályban maradt. Olyan volt az egész világos kör, mint valami borzasztó panoptikum, amelybe egy szűk ketrecablakon betekint az ember.

A percek multak, a szobában minden úgy maradt mozdulatlan. Gáspárt mintha odaszögezték volna a fal melletti székhez. Apró lélekzetet szedve, kimeredt szemmel bámulta a lámpától bevilágított kört s csak néha rebbent meg a szempillája. Nem tudta, mi van körülötte, csak nézett... nézett, bambán, tompa kábultsággal, zsibbadtan, moccanás nélkül.

Egy idő múlva érezte, hogy megfájdult a szeme. Megdörzsölte az egyik kezével és akkor erősen belenyilallott a halántékába. Elkezdte nyomkodni a fejét és érezte, hogy fáj. Egészen kihült a szoba... Az ablak megzörrent. Összerázkódott. A foga vacogni kezdett... Odakinn feltámadt a szél és olykor-olykor megrázta az ablakot. A kályhában nyöszörögni kezdett valami és a bútorok pattogtak... A lámpa éles fénye egyforma erősséggel világította be az ágyat és környékét... Gáspár idegeiben nőtt, nőtt a rettegő félelem. Minden ablakzörrenésre úgy összeresztett, hogy az ijedségtől majd felugrott a székről s utána megint összeroskadt.

Egy idő múlva nem bírta tovább. Fázott, reszketett, iszonyú fájdalom hasogatta az agyvelejét, s a gerince meg egészen megmerevült, — föllállott. Ahogy hosszú alakja fölfelé emelkedett, szeme — melyet egy pillanatra sem tudott levenni az ágyról — meglátta a felesége arcát, mely így magasabbról nézve egész kicsinek, felényinek látszott. Támo-lyogva tett előre egy pár lépést... Látta, hogy a szája nyitva van s a szemfehérje felfordulva. Mintha valami bűvölet húzta volna az ágy felé, jéghideg kezekkel, rogyadozó lábbal, meghajlott derék- kal, lesve, ámulva ment előre s egyszerre megbotlott valamiben. Szeme a lábához kapott... ott feküdt a földön a sárga kabát-hulla szétterült karokkal, mellén egy nagy, beszáradt vérfolt.

Gáspár iszonyút ordított és végigvágódott a padlón.

Dóczy Jenő.

KESEREG A SZÉKELY.

Még Gazsi komáját sem eresztette aznap este kecskelábú asztalához. Mindegyre búsabb lett, mint az idő, mikor viharra készül. Aki látta, száját tátotta, mert hirtelen fordulással magábanivó, cimborátlan kesergő lett Szász Tamásból. Vad és félelmetes volt egyedül ültében, ahogy feltaszított kalappal, homlokába lógó csapzott hajjal üvegből itta a masinapálinkát.

— Kesereg a vére — mondták s óvakodtak tőle az emberek.

Egy éjtszakára pogány lett a templombajáró nagy székelyből s ijeszten látszott, hogy nincsen már hatalom őrajta, hogy lehullott a keresztvíz mindegyceppig róla.

A lámpa pislákolva, füstös dróton lógott asztala felett. A szomszéd-ságában három legény egy üveg ital mellett barátkozott s egy negyedikre fenekedett. Dénkó, az italmérő, úgy látta, hogy csoda történt Szász Tamással s alig győzte találgatni, hogy vajjon mi lehetett ökelmé.

Künn egy kótorgó kecske kétségbeesve mekegett. Zergő Peti a szertőtől jöttiben egy kullogó kutya után szaporán nyirte a köveket s kalapját megtaszítva, belekezdtett egy nótába:

— Mind azt mongyák je se szép, ja se szép...

Nyomában Laji bá, az éjjeliőr csegett keresztül a fedeles-hídon s vén bozontos fejét a mulató felé fordítva, mint egy létániát, buzgósággal énekelte:

— Éjfélután egy az óra — térjen kiki nyugovóra.

— Nyugovóra? — futott Szász Tamásnak lázongó lelkén keresztül a szó. — Madárnak való most a nyugalom, meghót embernek s bujdosó vadnak — s Csordás László jegyző úrnak, ki idő változtával lelkét es megfordította, kinek új napja vagyon s szívének új hízelkedése. Nekem-e, nekem a régi nap kell, ha jó, ha rossz, mert meg nem élhetek én anélkül. Hej, felkötök én ma minden szentet!...

A szeme erős tüzzel villogott s a vére háborgott tovább:

— Hallott-e ojant földönjáró ember, hogy szóga legyen a székely?!... No hát, ide azt az italt, hogy kiégesse belőlem a velemszületett hitét, a reám bízott becsületet, hogy lobogtassa a keserűséget, ami megnyuvaszt, megöl engem. Sijedjen el ez a világ, amelyik cudar lett, amelyik szégyent hozott — ej, elfelejtett a reánkügyelő Isten es!

— Dénkó, töltsd meg!

Tántorogva, ijedezve hozta Dénkó a teli üveget.

— Máii napon baj leszen — csóválta a fejét s reszketett a horgas ina.

A három legény adósságul iratta a bort. Indultak, de ők sem nyugovóra, mert az egyik erős nagy haraggal nyöszörögte, dobogtatván irgalmatlanul a grádicsot:

— Láddeg, még Marci es puhítgatja a Pakot Ágnis szivit. S van

kurázsija hozzá. De, ejszen hasznát annak nem élvezi, mert kettivágom, mint a murkot.

Szász Tamás nagyot húzott az italból s félig az asztalra borulva eresztette a hangját:

—Dénkó, kuporodj az éveg mellé. Hadd lám, te tolvaj, megkeresztelt hitű vagy-e te es.

Dénkó elhalványodott s odakuporodott.

— Igyál az üdvösségedre s adj igaz szót reja, amit kérdezek.

— Szolgálatjára vagyok örökkétig kiednek, Szász Tamás.

—Dénkó te, azt suttogják, hogy nekünk immá vége, hogy az urak nem mü vónánk... Mert hát jöttek vóna más üdők s azért setétedik a víz színe. Ugyanbiza, mit vettél észre erről s tul?

A biza, rebesgetik az üdő fordulását.

— Osztán azt tudod-e, hogy rogyó térdüt nem hordoz ez a főd, mert csak úr élt rajta mindörökké. Mert ez a főd az, hol fajtámnak a vére csorgott a főre, hol legszebb lánggal ég a tűz. S ezt kioltani nem lehet, mint a nap ragyogó tüzeit... Jaj, ki oltogatni merné az én tüzetet, mert nincsen irgalmasság annak... Kárhoztassa el azt az én Istenem irgalmatlanul.

Dénkó remegve nézte a fájdalomontó, kesergő székelyt s erőtlenül felelt:

— Megharagudt az Isten. Keséreghetünk, de jóra ejszen mégsem fordul az idő.

Szász Tamás fölvetette a fejét s kalapja lekalimpált róla. Szemét úgy forgatta, mintha a tüzet rabolnák el tőle s vigyorgásra torzult soha nem kacagó szájjal.

— Ne szenteskedj, érted-e! Hát vóna akkor Isten? Olyan Isten, aki reánk eresztette a napnak embert-megmutató fényességét, olyan Isten, aki csillagokkal rakta ki az égi utat. Hát vóna vezérlő, igazságotcsináló Isten, ki idehozott minket s a hegyek köré fonta hitvány életünket?...

— Hiszen akkor — üvöltött Szász Tamás — minek hát a becsület, a templomban leborulás, az imahabará, ha vissza nem fordítja oráját?

Foga vicsorgott, ujjai az üveg nyakára tapadtak s ahogy szája felé vitte, szeme a drótonlógó, hunyorgó lámpába akadt: reá meredt és acsargó hangon egy szót dörmögött feléje:

— Világosság — és e pillanatban a lámpához vágta a féligteli pálinkás üveget. Egyet villogott a lámpa, aztán üvegdarabok, petróleum- és pálinkacseppek keresték útjukat a sötétben.

Akkor kalap nélkül kitámolygott az utcára, a megyebíró háza előtt a nagy fakeresztnek nekivetette a hátát és szóbaállott a bujdosoló teliholddal:

— Ott van-e az Isten a hátad megett?

Némán, merev lépésekkel haladt fel azon a Nagyutcán. Csizmái nagyokat koppantak a nyugovó falu utcakövein s a hang ijedve futott messze tőle. Lépésről-lépésre gyült benne az átok s már túl állott a pogányságon is: ott, amikor könyörtelen, irgalomfelejtő, vértkívánó az ember.

— Ebbe a rusnya világba nem akarok embör lenni — s cifraragású kapuját berugta, hogy ottmaradt egyik csizmája sarka.

Felesége lehúzott világú lámpa mellett, álmokerülő szemekkel, rebbenő lélekkel, öt takargatott magzatjával várta hitese urát.

És köszöntötte őket a gazda:

— Megöllek mindegyiket, mert szeretlek s hogy tü se legyetek. Ne süssön se reám, se reátok többet az áldott nap. Kinek kell, hadd lám, a szógaélet? El kell veszni annak, akit csúffá tett az Isten! Megöllek... Kettiváglak mindegyiket, mint a csirkefiat.

Félig megőrülve kitámolygott Szász Tamás a favágóra, megragadott egy nagy erdőli fejszét s azt fölemelve és rázva vitte, hogy életét vegye gondjátviselő feleségének és öt édes gyermekének.

Az ajtó zárva volt. Vad erővel belévágott: szaporán pattogott a festék és recsegve omlott széjjel az ajtó. A bentlévők irgalom után bőgtek s a könny megfagyott szemükben. Gergő, a nagyobbik legényke, az ablakhoz rohant és jajgatva könyörögte:

— Bujjunk ki, bujjunk ki!

Mint elszalasztott éjféli szellemek, úgy menekültek anya és lelken-dező gyermekei az utcára. Egyszál ingben, sírva ellopott életükkel.

A széjjelaprított ajtón keresztül betámolygott a vad pogány, földhöz vágta fejszéjét és a négy fal között s a gyermekei otthagytott félelmén erősödve kísértetűzően tántorgott hörgő hangja:

— Atyaúristen, megöltem vóna...?

Tehetetlen dühében remegett a vértkívánó ember és cselekedett tovább azonképen, ahogy vitte pogány természete: hajába markolt reszkető kezekkel és táncot járt az összeaprított ajtó darabjain, — majd összeszedte azokat s az udvar kellős közepében rakásba rakta. Reá a négy szép-faragású karosszéket, amit még nagyapja legénykorában rovogatott, utána néhány, régi emlékeket magánhordozó bútordarabot és egy cserefaromás Istenszeme-képet. Akkor egy szalmatekerccsel meggyújtotta az egymásra-boruló ékességeket... Mikor az első láng felcsapott és ropogni kezdett a tűz, térde megrogyott, karjait széttárta:

— Világíts az Úrstennek, hadd lásson meg engöm...!

De alighogy feléje fordította szemét az Isten, fölegyenesedett, villogó szemét az ereszajtó felé vetette s ahogy megindult, erejének teljességében látszott... A szobában leakasztotta kétsövű vadászfegyverét, belenyomott két golyóstöltényt és a levelesládából magához vette a Szászok kutyabőrös, vitéz nemeslevelét.

Vállravett puskával, katonásan közeledett a tűzhöz. A kutyabőrt a lángokra borította s mintha tisztelegne, feszes, meredek tartással állott tüze mellett a pogány. Szeme mámorosan símogatta a bíbor lángot, ami lágy hajlongással nyalta körül a kutyabőrt és szép egyenesen a csillagos ég felé szállott.

A házfödél sarkán a léleksimogató holdvilágban misztikusan csillogott a bádogkereszt. Tamás meg sem mozdult a tűz mellől, csak vállhoz emelte puskáját:

— Ugyes elkárhozom — hörögte rekedten és egyre lelőtte a háza szent jelét, ami fenyegető csillanással hullott a földre.

Semmivel sem törődve, tovább ceremóniázott pogány vére szerint. Nyakába akasztotta a fegyvert és hosszú lépésekkel bement a pajtába, mert hát a tűz mellé ló is kellett az ittfelejtett húnnak. Baloldalon fogta lobogó sörényét a Hókának, a tűzhöz vezette és ráült nyereg nélkül, régi örök szokás szerint. A paripa nyakszegéssel, gangosan lépte körül kétszer a tüzet.

— Hasad alá vedd a tüzet — rendelkezett lovának Szász Tamás és a tüzellel szembe parancsolta. A ló toporzékolni kezdett, végül megvadult, két lábra állott és egy horkantással átugrotta a tüzet, — de a lovatülő tűzimádó nem volt immár rajta: földön elterülve, átlőtt koponyájából erősen bugyogott szép piros vére.

A hajnal hasadással, a Hóka nyerítéssel, Szász Tamás békességgel fogadta az udvarra összefutó embereket.

Egy jámbor asszony szenteltvizet hintett a szikkadó tűzre és a cudar világtól megvált kesergő székelyre.

A csúr háta megett pedig a legerősebb fényű csillag sziporkázva lehullott az égről.

(Erdély.)

Moderos!

Tamási Aron.

DAL EGY ASSZONYI KÉZRŐL.

Formás kis női kéz,
Csak engem áld, csak engem áld,
Huszonöt éve múlt,
Hogy egy viharban rám talált.
Ha gondárnyalta homlokom
Izzott bús gondolat tüzén:
Ő hűsítette le
Éjek s napok együttesén.
Nem ismert fáradalmat,
Küzdést, ha rólam volt szó.
— Csöpp kéz, s a hősiekben
Még sincs hozzája fogható! ...
Am munka, sors gorombán,
Kíméletlen' bánt el vele:
Nem sikkes már, nem puha többé,
S nem bársonyos fölűlete.
Báját a zord harcokban értem,
Értem áldozta csak, szegény,
— S tán ma százszorta jobban,
Forróbban, od'adóbban
Ne vonjam ajkaimhoz én?!

Havas István.

MISTER WEBBS KELEMETLEN KALANDJA.

Avárosban felakasztottak egy embert. Egy többszörös rablógyilkost, akinek kevés volt egy halálos büntetés. Megérdemelte volna, hogy csak félig akasszák föl s végigjásszassák vele a kivégzés komédiáját minden hónapban, mindaddig, amíg természetes halállal ki nem múlik gaztettei földi világából.

Az akasztás borzalmas hatással volt a város lakosságára. Délután öt óra tájban már mindenki otthon volt családjá körében. A boltok üresen álltak. A kocsmák is üresek voltak, egyedül a központban volt egy kis élet. A fehér terítékek mellett mi, öreg legények üldögéltünk öten, a városi főlevéltárnok, az adóvégrehajtó, aki valamikor ezerholdas földbirtokos volt, egy gimnáziumi tanár, egy építőmester, félbemaradt mérnök, aki a mult héten jött haza Amerikából és jómagam. Künn, a piros terítékek mellett halkan beszélgetett három ember: a hóhér és két segédje, akik a tízórásai vonattal akartak útra kelni.

Sajátságos dolog: valahányszor még akasztás volt akárhol, aznap, vagy másnap, de legkésőbb harmadnap mindig olyan orkán támadt — már az én emlékezetem szerint —, a szél mindig úgy visított, úgy sikongatott odakünn, hogy az emberek ereiben csak a szél rémes sikongatásától is megfagyott a vér — és hozzá az kétségtelenül bizonyos, megdönthetetlen tény, hogy az orkán az akasztás miatt támadt, mintha a természet titokzatos erői tiltakoznának és figyelmeztetni akarnák az embert — ez a tény kétségbeesést lopott mindnyájunk szívébe. Nem volt a városban talán egyetlen ember sem, aki egyedül végig mert volna menni az utcán, vagy egyedül otthon mert volna maradni. Olykor cserepek repültek le a háztetőről, és nagyot koppantak az utca kövezetén. Néhol felrántotta a szél az ablakszárnyakat és besikített a szobába. Asszonyok és félénk gyerekek görcsöket kaptak ijedtükben és a férfiak — bátorságot erőltetve magukra — fehér és bizonytalanul remegő ajkakkal próbálták megnyugtatni a nyugtalanzkodókat. A kancsal zsidó koreszmáros barátságatlanul tekintgetett a vendégek felé, szerette volna, ha nem lett volna ma ott senki, becsukhatta volna az ajtót és behúzódnatott volna a családjához, amely remegve hallgatta a künn süvöltő vihart. Néha olyan dübörgés támadt az ablakok alatt, mintha üres ládákat gömbörgetett volna végig a szél a kövezeten, vagy koporsót vágott volna neki a ház falának. Mi öten voltunk, öt felvilágosodott, bátor agglegény, — mi tudtuk, hogy a szél feltámadt volna az akasztás nélkül is, de mégis végigfutkosott a mi hátunkon is a hideg, amikor néha olyan bizonytalan, de annál rémeesebb dübörgés hallatszott be kívülről. Lepleztük félelmünket, de — nem tudtunk beszélgetni. Ha szólt is valaki, inkább arra figyeltünk, hogy mi történik az utcán. Sötét, novembervégi idő volt, amikor az emberre akasz-

tás és vihar nélkül is — minden különösebb ok nélkül —, rá szokott jönni a reszketés és a félés.

A pincérleány — selyemruhás, meztelenkarú szőke tündér, akit a gazda nemrégiben szerződtetett a fővárosból — ma este nem igen törődött velünk. A hóhérok körül sürgött-forgott és látszott rajta, hogy a hóhér foglalkozása imponál neki. Mielőtt azonban akárcsak a beszélgetésbe is belemelegedhetek volna, a hóhér fizetett és legényeivel együtt eltávozott a kocsmából. Amikor kiléptek a kapun, odakünn sikoltozás, csikorgás, jajgatás és üvöltözés támadt, mintha minden fagally és fűszál egyszerre jajveszékelné kezdett volna, mintha a pokol összes ördögei táncra kerekedtek volna és itt dübörögtek volna végig Lovasd főutcáján. Némán és fehéren néztünk magunk elé. Csend volt. Az ostoba pincérleány a tükrök előtt állott és nézegette, illegette magát. Ő Pestről jött, pénzt keresni. Neki nem volt veszteni való ideje. Egyszerre a szótlanságban nagyot dörrent valami: a sarokban álló cimbalom egyik húrja pattant el. Ijedten ugrottunk föl valamennyien. A pincérleány is megrémült és az arcára kent piros festék alatt is látszott, hogy elfehéredett, mint a halál.

Némán koccintottunk és fenéig ürítettük az erős, bódító italt.

Egyszerre megszólalt Krémer, az építész, aki a mult héten jött haza Argentínából.

— Sajátságos dolog. Öt évig éltem Mexikóban a forradalmak idején. Átélttem a legborzalmasabb utcai harcokat, láttam kivégzést, akasztást, főbelövést, vízbefullasztást és soha nem reagáltak rá az idegeim. És itt Lovasdon egy nyomorult kis akasztás rám is olyan hatással van, mintha ez lett volna az első tudomásom kivégzésről. Ráragad rólatok a félelem a magamfajta viharedzett emberre is. Pedig higgyétek meg, nem is olyan borzalmas dolog a kivégzés, ha megszokja az ember. Nem borzalmasabb, mint a természetes halál.

— Egyszer harminc ember akasztását néztem végig Mexikóban. Minden reggel tízet akasztottak fel. A harminc közül csak egy nem tudott beletörődni a kivégeztetésébe. Ez az egy azonban egészen véletlenül, ítélet nélkül került a bitó alá. Ez az egy volt a harminc között, amelyik védekezett, sikított, ájultozott, hörgött és kegyelmet kért, a többi némán, dacosan nézett farkasszemet a hóhérral. Roppant mulatságos eset. Amerikában nagyon sokat nevettünk rajta. Persze, lehetséges, hogy a ti hátatok ettől is libabőrös lesz és a ti félelmetek rám is át fog ragadni. Mexikóban azonban a kabarékban hónapokon keresztül ezen mulattak az emberek és az üresfejű, léha kabaréköltőknek sohasem volt még hálásabb tárgyuk ennél. Érdekel benneteket? Elmondom, legalább nem fogjátok teljesen agyonijeszteni magatokat és egymást amiatt, hogy a föld sok millió lakosából egy ember ma reggel meghalt, mégha nem a legszokottabb módon is, de azért nem egészen szokatlanul.

— Mielőtt átmentem volna Argentínába, Mexikóban próbáltam meg a szerencsém. Kávéültetvényes voltam és a második évben már akkora nagy terület volt az enyém — kedvezett a szerencse —, hogy egy nap alatt nem tudtam körüllovagolni a birtokomat.

— A sötétszemű andalúziai leányok, kíváncsi leányai, — karsú, hajló derekú, hosszúlábú kreol-leányok, akiket ti csak képekről, vagy mint táncosnőket a színpadról, a variétéből ismertek, versenyeztek értem, mint valami uralkodóért, és egy pillantásom elegendő volt, hogy boldoggá

tegyem a leggőgösebb spanyol donnát is. Ma sem tudom, hogy' nem házasodtam meg, de azt hiszem, azért nem, mert fiatal voltam, az ifjúság energiája túláradt bennem, egy leány nem tudott lekötni soká. A házasság tulajdonképpen a gyengék menedéke és — vesztőhelye és én még nem voltam gyöngé. Több akartam lenni mindenkinél, le akartam győzni, felül akartam múlni mindenkit, meg akartam hódítani minden büszke nőt — mert csakis azok érdekelték —, és nem akartam lekötni magam egynek a jászola mellé. Úr, nagy úr, herceg, vagy fejedelem, valami ilyesféle voltam, valami afféle, mint nálunk egy-egy bankigazgató, akinek kegyéért a fél Budapest leányai versenyeznek, cselédeim, inasaim, szolgálaim, lovászaik voltak és én büszkén lovagoltam végig a városon lovászaik között, miközben minden házban félrehúzódott a függöny és leányok kukucskáltak sóváran utánam.

— És mindezt a nagy vagyont, gazdagságot egyszerre szétsöpörte a forradalom. Kávéültetvényeimet legázolták a forradalom harcai, házamat szétbombázták és én hamarosan olyan szegény lettem, mint amikor elindultam hazulról. Nem volt más választásom, mint beállni a hadseregbe és a kormány oldalán végigharcoltam az egész mexikói forradalmat.

— Egy napon kivezényeltek bennünket egy fogház őrizetére, amelyben harminc halálra ítélt fosztogatót kellett őriznünk. Az újságírók mint a raj lepték el a fogház kapuját és serényen írták tudósításaikat, amelyek ezúttal minden túlzás és hazugság nélkül is kielégíthették a legelkényeztetettebb szenzációleső publikumot is. A fogház udvarára, a kivégzéshez azonban nem bocsátottak be külföldi embert. Mr. Webbs, newyorki újságíró, aki addig is a leghátborzongatóbb és legügyesebb riportokat küldte haza lapjának, sehogy sem tudott beletörődni, hogy ő csak hallomás alapján fogja megírni a fölkelők kivégzését és elhatározta, hogy bármilyen áldozat árán is, de bekerül az udvarra és saját szemével fogja végignézni az akasztást.

— Hús felkelővel már készen voltak, a harmadik napra már csak tíz volt hátra, mr. Webbs azonban még mindig nem tudott bejutni a fogházba. Végre a harmadik este, óriási pénzzel megvesztegetve a kapuőröket, bejutott a folyosóra és elrejtőzött az egyik fogházőr lakásában. A fogházőr sógora forradalmár volt és benn ült a siralomházban, mert őt is másnap akasztották. Amikor mr. Webbs megtudta, hogy a portás sógora a halálraítéltek között van, amerikai szokás szerint — mint Sherlock Holmes nyomozás közben — a homlokára ütött és felkiáltott:

— Hopp! Megvan!

— Mi van meg? — kérdezte tőle a fogház kapusa.

— Mennyiért cserél ki a sógorával egy órára? — kérdezte mr. Webbs.

— Mi szüksége van önnek arra, mister? — kérdezte a kapus.

— Ne kérdezze — felelte mr. Webbs —, 100 dollárt fizetek, ha egy órára kicserél vele. Beszélni szeretnék az elítéltekkel. Tudni akarom, mit éreznek és mit gondolnak és mit beszélnek az utolsó éjtszakán. Egy óra mulva visszacserél.

— A kapus gondolkozott egy kicsit, eltávozott és negyedóra mulva visszatért.

— Az ő hajlanoó felváltani önt a sógorommal. De ruhát kell cserélniök. Tessék besétálni a lakásomba.

— All right! — felelte mr. Webbs. — Gyerünk.

— Egy félóra mulva mr. Webbs a börtönben volt és gyorsírással lejegyezte a halálraítéltek utolsó éjtszakájának minden szavát. A fogoly pedig ezalatt mint mr. Webbs newyorki újságíró eltávozott a börtön épületéből. Valószínűleg meg sem állt a kikötőig, különben az is lehetséges, hogy másutt rejtőzött el. Egyébként ez egészen mellékes.

— Reggel hat órakor a halálraítélteket kivezették a fogház udvarára. Sorba állították valamennyit. A hóhér megkezdte munkáját. A dob pergett szüntelenül. Mr. Webbs buzgón jegyezgetett a sor végén. Nem vesztett el egyetlen mozzanatot sem, bár most már kezdte elveszteni a hidegvérét, mert nem volt egészen bizonyos afelől, hogy sikerül-e elkerülnie csere-párja sorsát. Már éjfél tájban gyanúsna találta a dolgot, amikor a halálraítélt nem tért vissza, azonban remélte, hogy majd csak sikerül igazolnia magát.

— Egyszerre azon vette magát észre, hogy előrelökösik az akasztófa felé...

— Uraim — szólalt meg mr. Webbs angolul, megállva a bírói emelvény előtt —, én John Webbs újságíró vagyok, a New-York Herald Mexikóba küldött tudósítója. Minthogy másként nem tudtam jelen lenni a kivégzésnél, ruhát cseréltem Vespuccióval. Nagyon köszönöm önöknek, hogy alkalmat adtak nekem végignézni, miként szerez magának elégtételt a mexikói kormány a lázadókkal szemben. Kérem, méltóztassanak személyazonosságom igazolása végett összeköttetésbe lépni az Egyesült-Államok mexikói követségével. Egyébként igazoló írásaim itt vannak.

— Mit mond ez? — kérdezte az ügyész spanyolul az egyik mellette álló bírótól.

— Fogalmam sincs róla. Angolul mondott valamit. Bizonyára megzavarodott, azért beszél angolul.

Két hóhérlegény tovább taszigálta a bitófa felé.

— Uraim! — kiáltotta most már erélyesebben mr. Webbs —, az Egyesült-Államok nevében figyelmeztetem önöket, hogy nem vagyok mexikói forradalmár. Newyorki polgár, hírlapíró vagyok.

A két hóhérlegény fölemelte és a zsámolyra tette.

— Uraim! — kiáltotta torkaszakadtából mr. Webbs —, tévedés, tévedés, una errore, ego journalisto americano, non possibile, non possibile...

— Úgy látszik, megzavarodott szegény, — szólott az ügyész és intett a hóhér felé, hogy teljesítse kötelességét.

— A hóhér megragadta mr. Webbsét, aki mellbelökte az erőszakoskodó hóhért és torkaszakadtából ordította:

— Tiltakozom, tiltakozom a durva erőszak ellen, a jogtalansággggg-hhh...

— Utolsó szava a torkában maradt. A hóhér a nyakába lökte a hurkot, a legények megrántották a csigát és mr. Webbsnek kilódult a nyelve.

— Különös történet, — jegyezte meg a főlevéltárnok.

— Hihetetlen — szólt a gimnáziumi tanár. — Az az újságíró vagy ökör volt, vagy — te találtad ki az egész mesét. Egyébként az sem lehetetlen, hogy valami ponyvaregényben olvastad és minthogy te elhitted, azt hiszed, el fogják hinni neked is. Azt hiszed, hogy ha valaki Amerikában járt, mindent elhisznek neki.

— Ha valaki kételkedik a szavaimban, — szolt mister Krémer sértődötten — állok elébe. Holnap reggel elküldöm a segédeimet. De adok nektek öt perc gondolkodási időt; nyilatkozatok: kételkedtek-e szavaimban, vagy elhiszitek, amire becsületszavamat adom.

Hogy szavainak nagyobb súlyt adjon, hátulsó zsebéből előhúzta a revolverét és az asztalra tette.

A következő percben az egész társaság becsületszavára kijelentette, hogy föltétlenül elhisz mindent, amit Amerikáról mondanak, mert köztudomás szerint Amerikában örültek lagnak.

Trócsányi Zoltán.

FEBRUÁR.

(Halmágyi Máriának.)

*A pusztán állok itt a Dunaparton
S a szél kifujja bús arcom veresre
S a lassú zöld habok felett keringőn
Fehér sirály víjjog zsákmányra lesve.*

*Lázás, beteg, szomoru február hó —
Az ég narancsbibor tündéri pirján
Merengek (holnap is ilyen szeles lesz),
S halkan besuttogom a szélbe: Mirjám...*

*Ott zord titánhegyek s a befagyott Olt —
Most függönyözöd ablakod: ne halljad,
Mint játszik künn a szél csupasz faágon
S mint kárognak csunyán fekete varjak.*

*Asztalkádon kedves picinyke lámpád
Meggyujtod, hogy ne rémítsen az alkony —
Babrálsz valamivel s ábrándozol te —
S én? forró fõm rideg fatörzsre hajtom.*

*De felrezzensz, neved meghallva egyszer:
... Nincs senki itt, ugyan ki szólna hozzám?...
(Én emlegettelek: Mirjám, te drága Mirjám
És eljutott hozzád e szócska-foszlány.)*

*S reám gondolsz s felforrósul a véred
És csókokat kívánsz, hisz itt az alkony.*

S én ott fázom a messze Dunaparton.

Mihály László.

KANT.

(Születésének kétszázadik évfordulójára.)

Kétszáz éve annak, hogy a königsbergi bölcshatalom megszületett s gondolatvilága még ma is élő hatalom közöttünk. Annál érdekesebb és jelentősebb körülmény ez, mert filozófiájának valódi értelme és helyes magyarázata még napjainkban is vitás. De talán épp ebben rejlik hatásának egyik titka. Nagy szellemi alkotások: a Divina Commedia, Shakespeare drámái, a Faust és az Ember Tragédiája épp azáltal árulják el kimeríthetetlen gazdagságukat, hogy az utókor epigonjai között alig akad szellem, ki *egész* mélységüket képes volna egységesen fölfogni. Legtöbb magyarázó e szellemileg óriásoknak csak *egyik* oldalát látja s *ezért* nem tudnak megegyezni értelmezésükben. E zavart lélektanilag elősegíti, hogy a nagy gazdagságból mindenki észrevesz valmait, amit legjobban ért, mert ő maga is megsejtette azt s ennek az egyoldalú szempontjából hajlandó az egész művet s a nagy szellem tanításának egész tartalmát fölfogni.

Kant még ma is a legellentetesebb megítélések tárgya. Napjainkban is találkozunk még oly gondolkodókkal, kik benne elsősorban a régi érzékfölötti metafizika lerombolóját látják: az „Alles zermalmende Kant“ áll ma is sokak előtt előtérben. De az ellenkező véglettel is találkozunk: korunk egyik legkiválóbb bölcshatalomtörténetírója, *François Picavet* szerint: „Kant est surtout chrétien, lutherien et piétiste“.

Ha immár történeti távlatból végigtekintünk a Kant-magyarázat közel másfélszázados multján, *egy* feltűnő mozzanatot mindenestre megállapíthatunk. Az interpretáció eleinte Kant művének inkább tagadó, destruktív irányát látja, s csak később veszi észre annak pozitív, építő tendenciáit. Ez utóbbi szempontból is *két* irányt kell megkülönböztetnünk. Az elsőben — a nagy német idealizmus rendszereinek korában — Kant filozófiája továbbfejlesztésének címén, amely oly következtetéseket vont le abból, melyek homlokegyenest ellenkeztek magának Kantnak álláspontjával. Hiszen Kant maga még életében tiltakozott (1799) az ellen, hogy *Fichte* tanítása a kriticizmussal bármiképen is azonosíttassék. A másik irány Kant tanításának pozitívumát oly módon iparkodik megállapítani, mely nem vezet annak keretein túl.

Kant alapvető műveinek megjelenési sorrendje is a magyarázatnak azt a módját segítette elő, mely eleinte bölcselétének negatív vonásait állította előtérbe. A kriticizmus épületének alapjait bölcselőnk a „Tiszta Ész kritikájá“-val rakja le. (1781.) E mű veleje annak a megállapítása, hogy ismeretgyarapító, azaz „szintetikus“ ítéleteink csakis *szemlélet* alapján jöhetnek létre. Ámde nekünk csakis *érzéki* szemléletünk van, melynek formái a tér és idő. Ebből nyilván következik Kant szerint, hogy tudományos megismerés csak oly tárgyakra nézve lehetséges, amelyek a

tér és idő szemléletében adhatók. Ilyen: a metafizika, mely a tér és idő tapasztalástól független, azaz a priori szemléleten alapszik — azután a metafizikai természettudomány, mely ugyancsak tér- és időbeli tárgyakkal foglalkozik — s végre a tisztán empirikus tudomány, melynek tárgya tér- és időben *adatik* tapasztalásunkban. Mindebből viszont ama *negatív* tanulság vonható, hogy tehát tudományos megismerésre *nem* tehetünk szert oly tárgyakra nézve, amelyek megismerése érzékfölötti szemléletet kívánna, mert ilyen nem rendelkezhetünk. Nyilvánvaló tehát — így következtet Kant — hogy oly tudomány, mely érzékfölötti létezőket akar megismerni, nem lehetséges. Az érzékfölötti metafizika áltudomány, mert az emberi elme által elérhetetlen célokra törekszik. Elménk az érzékfölötti világ légüres terében nem tud mozogni s csak sajnálatos illúzióknak tulajdonítható ide irányuló minden meddő erőlködése. Racionális teológia, racionális kozmológia és racionális pszichológia általunk soha fel nem építhető tudományok. Isten létét vagy nem-létét, a lélek halandóságát vagy halhatatlanságát époly kevéssé dönthetjük el tudományosan, ahogy azt sem tudjuk megállapítani, vajjon a világ véges-e vagy végtelen. Ez utóbbi probléma megoldása ugyanis szintén oly megismerést tételez fel, melyet megfelelő tapasztalati alap nélkül sohasem szerezhethetünk meg. — Kant az érzékfölötti világ megismerésére törekvő elme illúzióját a galambéhoz hasonlítja, ki azt hiszi, hogy bármely magasságban is repülni tud, mert sikerült a földről felemelkednie, holott fájdalmas csalódással kell rájönnie arra, hogy nincsenek a térben mindenütt azon feltételek, melyekre támaszkodva eddig is a magasba szállhatott.

Ebben a mély rezignációban hangzik ki a Tiszta Ész kritikája. Az Az érzékfölötti világ örökké ismeretlen marad a tudomány számára. Az a fausti hangulat következik ebből, mely szerint csak itt a földön vehetjük meg szilárdan lábunkat s csak a valóban eredményes munkától tart vissza bennünket, ha megismerésünk korlátait feledve a tapasztalatfölötti világot hiú ábrándokkal népesítjük be.

E negatív megállapításon felül azonban már a kortársak észrevettek a „Tiszta Ész Kritikájában“ egyebet is. Miután tanui voltunk annak, hogy Kant miképen „rombolja le“ az érzékfölötti metafizikát, föl kell vetnünk azt a kérdést, hogy *ha megismerhetetlen is az érzékfölötti világ, vajjon létezik-e?* És midőn Kant kortársai e kérdésre feleletet kerestek, meglepődve állapították meg, hogy *mialatt Kant tagadja az érzékfölötti világ tudományos megismerhetőségét, egyúttal a leghatározottabban állítja annak létezését.* Hogy e paradoxont megértsük, figyelembe kell vennünk a Tiszta Ész Kritikájának az előbb ismertetett gondolatmenetével párhuzamosan haladó másik tanítását, melyet eddig szándékosan mellőztünk.

Kant szerint tér és idő *szubjektív* szemléleti formák. Ez azt teszi, hogy érzékelésünk által a tárgyakról nem úgy értesülünk, amint azok *önmagukban* vannak, hanem amint azok a tér és idő merőben alanyi érvényű kereteiben nekünk megjelennek. A tárgy önmagában tehát nincs tér és időben, e formák reá nem vonatkoznak; tér és idő tehát csak az ember felfogási formái s voltaképpen ezek eltorzításában érzékeljük a valóságot. De értelmünk felfogási formái, aminők a kategóriák (pl. mennyiség, minőség) — szintén csak alanyi érvényűek, azaz nincs jogunk azokat, valamint a belőlük összeszövődő a priori tételeket a lehető tapasztalat, tehát a jelenségvilágon *túl* alkalmaznunk. Például: az okság elve

szintén oly, értelmükben gyökerező, tehát „a priori“ tétel, melyet nem szabad a létező világra annyiban alkalmazni, amennyiben az önmagában áll fenn, minden lehető tapasztalatunktól függetlenül. Csak a jelenségvilág körében szólhatunk okokról és okozatokról s csak ennek körében van jogunk az okság elvének érvényét állítanunk, mely szerint mindennek megvan az oka s minden oknak az okozata. A létezőre önmagában, tehát mint *magánvalóra* (Ding an sich) nem érvényesek sem szemléleti formáik, sem értelmünk kategóriái. Ezért is megismerésünk szempontjából a magánvaló teljesen megfoghatatlan és örökké ismeretlen marad előttünk. Mi csak jelenségvilágot, de nem abszolút létezőt ismerhetünk: tapasztalatunk tartalma valami megismerhetetlen magánvalónak megnyilvánulása. Ily módon élesen elhatárolódik a jelenségvilág (phaenomenon) az örökké ismeretlen magánvalótól (noumenon). Az ember is *mindkét* világ tagja: amennyiben tér és időben jelenik meg, merő jelenség, de mint magánvaló ő is az örökké ismeretlen noumenon világának polgára. Bármennyire is törekszik Kant e két világ éles elhatárolására, ez *két* okból nem sikerülhetett. Elsőben is: *minmagunk* is a magánvaló világhoz tartozunk legfelsőbb mivoltunk szempontjából s így előrelátható, hogy mindaz, ami lényünk legmélyéből fakad, valamiképen mégis hirt ad ez érzékfölötti világ rendjéről. Másrészt azon mód, amint Kant a magánvalót a természetismerés körében is szerepelteti, meghiusítja azon vállalkozását, hogy a magánvaló s a jelenség területét teljesen elválassa egymástól.

Azt hallottuk fennebb, hogy az okság elve csak a lehető tapasztalat körére vonatkozik, tehát kizárólag a jelenségvilágra áll, de azontúl a magánvalóra nem érvényes. Ámde maga Kant is azt tanítja, hogy az érzéki világ képe bennünk a Ding an sich „afficiálása“ nyomán alakul ki. Joggal kérdehetjük azonban: vajjon az „afficiálás“ nem zár-e magába *oksági* kapcsolatot a magánvaló és az emberi szubjektum között? Hiszen aki „afficiálásról“ szól, az más szóval azt állítja, hogy az afficiáló tárgy *oka* annak, hogy az afficiált alany tudatában ennek nyomán mint *okozat* jó létre az érzéki világ képe. Míg tehát Kant egyrészt tagadja, hogy a magánvaló és a jelenségvilág között oksági kapcsolat lehetséges — másrészt *állítja* ez oksági kapcsolatot, midőn a jelenségvilág felleptét tudatunkban a magánvaló *okozatának* tartja. Bölcseleink tehát már a Tiszta Ész Kritikájában áttöri az önemelte korlátokat s nem tartja valójában oly mértékben ismeretlennek és megismerhetetlennek az érzékfölötti magánvaló világot, amint azt e mű ismeretelméleti végkövetkeztetése megkívánta volna.

E végkövetkeztetés alapján Kant valójában csak *két* utat követhetett volna. Vagy végleg kiküszöböli a magánvaló fogalmát s akkor bölcselete teljesen empirizmussá fejlődött volna, mely a lehető tapasztalat körén kívül fekvő érzékfölötti világgal többé nem törődik, s amelyre nézve annak létezése is közömbös — vagy pedig mélyíteni kellett ama kapcsolatot, mely a tapasztalható jelenségvilág s a soha empiriánk körébe nem zárható magánvaló között áll fenn. Kant ez utóbbi utat választotta, mert mély gondolkodása előtt nem maradhatott rejtve, hogy ha az ember nemcsak jelenség, de egyúttal magánvaló, ez utóbbi természete is valamiképen kell, hogy megnyilatkozzék az emberi tudatban. Minden további kutatása voltaképpen arra irányul, hogy megtalálja azon ösvényeket, melyek más úton ugyan, de mégis oly pontra vezethetnek, ahonnan kilátás

nyilik az érzéki világból az érzékfölöttiség birodalmába. Kant további műveit csak ezen az alapon lehet úgy keletkezésükben, mint igazi értelmők szempontjából megmagyarázni. A mindinkább elmélyedő Kant az ember lelkiéletében fedezi fel azt az ösvényt, mely a Tiszta Ész Kritikájának tilalmát megkerülve ismét elvezet az érzékfölötti világba. Ez ösvényen megindulva úgy találja, hogy az csakhamar két irányba válik szét. Az egyik annak a felismeréséhez vezet, hogy az *erkölcsi parancs* szavában halljuk meg az érzékfölötti világ rejtelmes hangját; a másik a *művészi szemlélet* országa felé mutat, amely szintén összekapcsolja az érzéket az érzékfölöttivel. Kant mindakét ösvényt kifürkészi, s biztatóan int bennünket arra, hogy felfedező útját folytassuk.

Az első utat vázolja alapvető etikai munkáiban: a „*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*“ (1785) s a „*Kritik der praktischen Vernunft*“ (1788)-ban. E két mű már nem negatív, hanem erősen pozitív és konstruktív jellegű. Itt már nem a *romboló*, de az *építő* Kantot látjuk munkában. Kant azon követői, kiket a Tiszta Ész Kritikájának azon törekvése nyert meg, mellyel a régi érzékfölötti, „dogmatikus“ metafizikát lehetlenné akarta tenni — e művekben elhajlást és következetlenséget láttak. Így *Schopenhauer* szerint bennök az öregedő Kant aggkori piétizmusa kerekedett felül a Tiszta Ész Kritikájában már elért jobb belátás ellenére. Ám aki mélyebben lát Kant gondolkodásába, könnyen felismeri, hogy itt egy pozitív irányú fejlődéssel van dolgunk, mely nem ellentéte, de koronája azok törekvéseknek, melyek már a Tiszta Ész Kritikáját létrehozták. Hiszen Kant maga nyilatkozott úgy, hogy az ész bírálataival a *tudást* meg akarta szüntetni, hogy helyet készítsen a *hitnek*. Hiszen magunk is már a Tiszta Ész Kritikájában rámutattunk azokra a gondolatcsirákra, melyekből az érzékfölötti világ új megismerési módjáról szóló tannak kellett kifejlődnie.

Kant etikájának lényege az a tanítás, hogy az erkölcsiség oly magatartást kíván tőlünk, mely a természet, vagyis a jelenségvilág rendjéből egyáltalán nem érhető meg. Erkölcsi öntudatunk szerint az etikai parancs feltétlen (azaz *kategorikus* imperativus), vagyis tudatában vagyunk annak, hogy kötelességünket minden körülmény között teljesítenünk kell, még boldogságunk, sőt életünk árán is. Ezzel szemben az ember mint természeti lény élete fenntartásáért és boldogságáért küzd. A moralitás *szabadságot* követel tőlünk, mert egyéni hajlam és képességre való tekintet nélkül mindenkitől megköveteli kötelessége teljesítését — a jelenségvilág rendje azonban az okság elvének érvénye folytán az ember akaratát egyértelműleg determinálja, s így lehetlenné teszi az akarat szabadságát. A kötelesség minden szubjektív érzelmi indoktól ment cselekvést kíván, melynek egyetlen motívuma az erkölcsi törvény tisztelete lehet — evvel szemben azonban az empirikus ember lelkiéletét affektív élete határozza meg. Az erkölcsi rend tehát más, mint a jelenségvilág rendje: a morális megfontolásnak semmi köze sincs a boldogság, a haszon, vagy a rokonszenv és ellenszenv érzelmi mozzanataihoz. Az erkölcsi megítélés alapja is nem a cselekvés empirikus sikere, hanem egyedül a szándék: az orvos önzetlen kötelességteljesítése akkor sem veszíti el erkölcsi értékét, ha a beteg életét nem is sikerül megmentenie, s az önfeláldozó katona is hős marad, ha a csatát el is veszítette. Az erkölcsi világban a *méltóság* eszméje uralkodik, a természeti rend szerint

mindennek *ára* van. Az erkölcsi ember *autonóm*, mert a jót egyedül csak meggyőződésből teszi — a természetes ember akarata *heteronóm*, mert az eredmény szerint értékeli a cselekvést.

Kant éles és mélyenjáró tekintete észreveszi, hogy az erkölcsi életben a természetfölötti rend töri át a természeti élet rendjét: a kötelesség szavában az érzékfölötti világ hangját halljuk meg. Hogyan jut el hozzánk e hang? Azáltal, hogy az ember nemcsak a tér és időben elterülő jelenségvilág tagja, de egyúttal magánvaló, mely mint ilyen, nincs alávetve az érzéki világ formáinak, tehát tér és időnek, s a tapasztalati világ rendjének, tehát az okság elvének. Az ember mint erkölcsi lény teljesen önálló (autonóm) és szabad, de mint a természeti (az empirikus) világ tagja, a természet relativizmusában van elmerülve, s annak sodra ragadja tovább. Amde a természet alapja, a természetfölötti magánvaló: az ember mivoltának legmélyebb gyökere is az erkölcsiség és a szabadság. Ezért a gyakorlati ész, vagyis az erkölcsi ítélkezés bír primatussal a tiszta ész vagyis az elméleti állásfoglalással szemben. Az erkölcsi élet a szellem minden ténykedésének legmélyebb alapja.

Az erkölcsi rendben tehát tudatára ébredtünk egy oly érzékfölötti világnak, melyet tiszta észszel, azaz tudományos megismeréssel sohasem érhetünk el. De ha a *tudás* nem támogathat bennünket abban az irányban, hogy az érzékfölötti világba betekintsünk, milyen úton férkőzhetünk hozzá közelebb? Mert Kant tisztában van avval, hogy ha az ember az erkölcsi öntudatban felfedezi az érzékfölötti világot, azt többé figyelmen kívül nem hagyhatja, állást kell reávonatkozólag foglalnia, mert az erkölcsi élet alapvető jelentőségű reája nézve, jóllehet annak alapja kívül esik a tudományos megismerés körén.

Azt az utat, mely a tudománytól függetlenül az érzékfölötti világba vezet, Kant a *hitben* találja meg. Megállapítása azonban nem volna eredeti, ha „a hit” szóval csak a hagyományos értelemben vett vallási hitet értené. Kant idevágó konvenciójában *két* új mozzanatra kell rámutatnunk. Az egyik az, hogy az a hit, melyről Kant szól, nem esetleges és kívülről kapott valami, hanem *szükségképen* fejlődik ki egyedül az ember öntudatossá vált erkölcsiségéből, s épp ezért szilárd és megingathatatlan, ha az lelkében valóban gyökeret vert. Kant hite *erkölcsi hit*, mely felülről kifelé fejlődik, tehát époly autonóm, mint az igazi erkölcsiség. A másik eredeti mozzanat Kant tanításában az, hogy az így kibontakozó hittételek a gyakorlati ész szempontjából egyúttal *postulátumok*, azaz oly tételek, melyek bár nem bizonyíthatók be, de felvételök nélkül a megismerésükben felmerülő ellenmondásokat nem tudjuk megszüntetni. Az a hit tehát, mely Kant szerint az érzékfölötti metafizika lehetetlensége dacára átvezet bennünket az érzékfölötti világba, *erkölcsi hit*, mert a Jó abszolút uralmába és végső diadalába vetett bizalmat jelenti, de mégis *van logikai strukturája*, mert általa ellenmondásokat sikerül postulátumok formájában megszüntetnünk.

E hit a következőképen alakul ki. Az erkölcsi meggyőződés — mint láttuk — élesen elválasztja az *erkölcsiséget* a *boldogságtól*, de mégis elkerülhetetlenül megalkotja a „*legfőbb Jó*” fogalmát, mely úgy az erényt, mint a boldogságot egyesíti magában. Ez egyesítés csak oly *akarat* által lehetséges, mely az erény következtében boldogságot hoz létre. Ily mindenható, legtökéletesebb szellemi lény koncepciója egybeesik *Isten* esz-

méjével. Az erkölcsös ember, ha etikai meggyőződését öntudatosan végiggondolja, hisz Isten létezésében, mely végelemzésben azt a mélységes bizalmat jelenti, hogy a Jónak végül diadalmaskodni kell.

Az erkölcsi élet öntudatosítása másrészt szükségképen arra vezet, hogy hiszünk a lélek halhatatlanságában is. Mert az erkölcsi kötelesség szava tőlünk határtalan tökéletesedést kíván. Amde ennek rövidke földi életünk keretein belül nem tehetnénk eleget: tehát aki komolyan akarja idevágó kötelességét teljesíteni, hinnie kell a sírontúli életben, tehát a lélek halhatatlanságában. Éppen úgy vezet az öntudatos erkölcsiség arra is, hogy hiszünk szabadságunkban, bár a tapasztalati világban ezt akaratunk oksági determináltsága következtében nem mutathatjuk fel.

Isten, halhatatlanság és szabadság a gyakorlati ész postulatumai, azaz oly eszmék, melyekben az öntudatos erkölcsiséggel bíró ember szükségképen hisz. E hit által megszűnik szemünkben azon tátongó ür, mely a *létező* és a *kellő* világ között, a *természet* és *erkölcsi* világrend között tátong. Midőn Kant „megszünteti a tudást, hogy helyet készítsen a hitnek”, nem a vakhitet állítja helyre, mely oly könnyen csap át merő babonába, hanem az erkölcsi meggyőződésben mélyen gyökerező s új, attól elválaszthatatlan hitet hirdeti. Bár az erkölcsi meggyőződés nem azonos a vallási hittel, de a kettő mégis elválaszthatatlan, mert az öntudatos erkölcsiség szükségképen a legmagasztosabb vallás eszmeikörébe vezet.

De Kant az erkölcsi életen kívül még egy útra mutat, mely ugyan-csak a metafizikai spekulációtól függetlenül, feltárja előttünk az érzékfölötti világot. Ez a *művészet* birodalma. Kant *Reinhold*hoz írt egyik levelében (1787. dec. 18.) azt írja, hogy a lelkiélet oly felosztására jutott, mely immár biztos vezérfonalat ad rendszere további kiépítésére. E felosztás szerint „kedélyünk alapteltségei”: a megismerőképesség (értelem), az érzelmi (kedv és kedvetlenség) s a vágyóképesség (akarat). Az értelem vizsgálatával a Tiszta Ész Kritikája foglalkozott, az erkölcsi életet, vagyis az akarat világát a „Gyakorlati Ész Kritikája” vizsgálta, s így hátra van még az érzelme megfelelő elmélete. E levelében Kant még lehetetlennek tartja az „ízlés kritikáját”, de annyira bízik szisztematikájában, hogy fáradhatatlanul kutatja a mutatkozó hézag betöltésének módját. Idevágó vizsgálatainak eredménye a „Kritik der Urtheilskraft”, mely 1790-ben jelent meg.

Ez Kant legnehezebben magyarázható munkája. A homályt ama mélység okozza, melybe itt lebecsátkozunk. Hiszen nem kevesebről van szó, mint arról, hogy a szellem és a természet végső közös gyökereit ragadjuk meg, melyek mélyen belenyúlnak az előttünk örökké ismeretlen magánvaló világba.

Természet és szellem közös mozzanata épp az, hogy mindkettő a magánvaló megnyilvánulása. Bármily kevésbé is tudjuk csak a jelenségvilágra szabott szemléleti formáinkkal és kategóriáinkkal a „Ding an sich”-et megragadni: *egy* dolgot tudunk róla épp az erkölcsi öntudat közvetítésével, hogy t. i. ott a *szabadság* uralkodik szemben a jelenségvilággal, hol a *kauzalitás* határoz meg egyértelműleg mindent. Kant alap gondolata már most, melyet a „Kritik der Urtheilskraft”-ban fejt ki, az, hogy ha a szabadság szempontjából tekintjük az ember lelki életének érzelmi, azaz ízlésbeli megnyilvánulását, előáll az *aesthetikai ítélet* s a *művészet*,

mely semmi egyéb mint szabadságon alapuló alkotás: „Hervorbrennen durch Freiheit.“ Viszont ha a természetet tekintjük úgy, mint amelyben szabadság nyilvánul meg s nem causalis kapcsolat — akkor abban már nem okokat, de megvalósítandó *célokat* pillantunk meg, mert a szabadságon alapuló alkotás épp célkitűzésen alapszik. Ime, így kerül *egy* szempont alá Kant harmadik kritikájában az esztétika s a természeti teleológia problémáinak vizsgálata. Úgy a szépséget mint a természeti célszerűséget eszerint nem a tiszta ész ítéletével ismerjük meg, de azért hogy a szemlélt *egy* dolgot úgy az esztétikai mint a teológiai megállapításban alárendeljük valami általánosnak: épp ez az *ítéleterő* (Urtheilskraft) munkája. Ennek a működésében azonban két oly mozzanat kerül össze: a szemlélet és az ennek nyomán fakadó érzelmi élmény: az izlés és az egyetemesség, melyeket első tekintetre lehetetlen egy szempont alá hozni. Innen azon autonómia keletkezik, hogy szépnek valamit *izlés*, tehát *érzelem* alapján tartunk s mégis azt kívánjuk, hogy a szépséget mindenki elismerje, mert lelkünk legmélyén meg vagyunk győződve a szépség objektív alapjáról. Az ily természetű ellenmondások azonban rögtön megszűnnek, ha meggondoljuk, hogy minden ember mint magánvaló közös természettel bír, s ez teszi látszólag szubjektív esztétikai ítéletét is olyanná, mely mindenki által való elismertetésre tarthat számot.

A művészet és a természet teleológiai szemlélete is tehát megnyitja előttünk az érzékfölötti világot, éppúgy, mint az erkölcsi öntudat. Ámde e két út között mégis lényeges különbség van. Talán nem hamisítjuk meg Kant gondolatát, ha ez eltérést oly terminusokkal fejezzük ki, melyekkel ő maga e vonatkozásban nem élt. Az erkölcsiség az ész által megformulázott *hit* által mutat az érzékfölötti világ: az Isten, a szabadság és a halhatatlanság országa felé — az esztétikai és a teológiai szemlélet ellenben *megsejteti* velünk az érzékfölöttiség birodalmát. És pedig azért teszi ezt, hogy a teremtő génusz művében éppúgy mint a természet csodálatos célszerűségében valami olyannak a megnyilvánulását állítja elénk, amit az okok empirikus rendjéből maradék nélkül sohasem tudunk megmagyarázni. A génusz ereje éppúgy átüti a természet rendjét mint az erkölcsi világrend: az előbbiben az egyéniség deus ex machináját s a lángelme megfoghatatlan teremtőerejét bámuljuk. Midőn pedig a természet meglepő célszerűségét ismerjük fel, itt is érthetetlen kauzális magyarázathoz szabott elménk minden megfajta kísérlete. Ámde sem a teremtő génusz, sem a természet célszerűségének végső alapját nem ismerhetjük meg, mert ez a magánvaló mélységeiben vész el, melyet elménk nem tud a megismerés körébe látni. Sőt erre még oly szerény mértékben sem vagyunk képesek, mint az erkölcsi öntudat kiépítésénél: ez utóbbi esetben legalább logikai strukturával bíró posztulátumokat tudunk megformulálni, amire az képesített bennünket, hogy *önmagunkon keresztül* nyertünk betekintést az érzékfölötti világba. A Kritik der Urtheilskraft problémakörénél azonban nehezebb feladat előtt állunk: itt a *természeten*, a szemléleti tartalomon keresztül, tehát egy tőlünk idegen közegen át kellene a magánvalót megközelítenünk. Ezért itt posztulátumokban megformulázott hit helyett csak tapogatózó hittal kell beérnünk: a művészet és a természet szépsége és rejtelmes célszerűsége csak boldogító sejtelmekkel gazdagítja lelkünket az érzékfölötti világra nézve.

Ha Kant tanítását egy mondatban kellene kifejeznünk, azt mond-

hatnók, *hogy nem az ész, a tudomány, de az erkölcsi öntudat és a művészet tárja fel előttünk az érzékfölötti világot.*

Kant filozófiájának alaptémája tehát ugyanaz, mint Platon óta minden nagy bölcselelé: munkáján lehet az érzékfölötti világot az érzéki világból megközelíteni. Mert Platon, Aristoteles, Aquinoi Szt. Tamás, Descartes, Spinoza, Bacon, Locke és Leibniz — éppúgy mint Kant — meg vannak győződve arról, hogy a tapasztalható világ *önmagából* nem érthető meg, hanem csak mint valamiféle megjelenése vagy produktuma annak a láthatatlan létezőnek, melyet minden mélyebb megismerés és vallás megsejt. Csak az útra nézve térnek el egymástól. Kant eredetisége abban áll, hogy az ösvényt a transcendens metafizikai speculációtól menten iparkodott megtalálni az erkölcsi és a művészi öntudat területén.

Ez érdeme és eredetisége megmarad, bármiként is vélekedünk tanításának helyességéről. Ma már kevés bölcselelé bízik abban, hogy a Tiszta Ész Kritikája valóban lerombolta az Aristoteles által megindított rendszeres metafizikai spekulációt s hogy a tapasztalat és a metafizika birodalmát valóban lehetne oly élesen szétválasztani, mint Kant akarta. Mindinkább felismerjük, hogy nemcsak a szintetikus ítélet ismeretgyarapító, s ma, a metafizikai gondolkodás újjáéledése korában több oly utat látunk, mely kivezet a lehető tapasztalat köréből, melyekre Kant nem gondolt s így kritikájával nem is zárhatta el azokat. Amily mértékben szorul háttérbe Kant rendszerének e negatív tanítása, oly mértékben világít azonban mindinkább pozitív alkotása: etikája és esztétikája. Ezek mélységét úgyszólván csak századunkban fedeztük fel s még messze vagyunk attól, hogy a két utóbbi kritikában rejlő nagy kincseket teljesen felismerjük. Kant idevágó tanítása időtlen, mert alapjában azt fejezi ki, amit Platon óta minden mély bölcselelé és minden magasabbrendű vallás: hogy a természetén kívül egy érzékfölötti világnak is polgárai vagyunk s így e földön is csak addig tudunk valóban nagyot és maradandót alkotni, amíg *ezt* a meggyőződést tesszük életünk alapjává.

Pauler Akos.

NEM AKAROM!

Nem akarom, hogy szédület jöjjön!
Legyen békesség rajtam s a földön.

Nem akarom a mámorok láncát,
Jöjjön békitő, meleg imádság!

Nem akarom a csókborok kelyhét;
Esték jöjjenek, szelid, szép esték!

Nem akarom az ostoros lázat;
Jöjjön életet szépítő alázat!

Nem akarom a szógyöngyök ékét,
Könyörgöm az Isten menedékét!

Nem akarom a tavaszt, ha átok,
Inkább jöjjenek kinok és sírások!

Nem adom el szívemet semmi kincsen,
Míg uram az Úr és istenem az Isten!

vitnyédi Németh István.

HARC A FÖLDEMMEL.

Csak tegnap jött el a falumból
s ma mégis harcol már velem
az az ősi szerelem.

Ma hóvirág van a hajában,
de ibolyát mond a szeme.
Hogyan harcoljak vele?

A gyöngyvirággal élém csenget;
s ha pacsirtára gondolok,
énekel és mosolyog.

A búzatáblák ringatóznak,
ha megmozdul a dereka.
— Nem győzöm le! Nem! Soha!

Az arcán ott kacag a bőség:
érett gyümölcsök s dús gerezd.
Bort kínál és nem ereszt.

S ha őszi erdők halk neszében
hozzám kúszik és átölel,
anyámat érzem közel...

Csak tegnap jött. De itt marad
és nem harcol többé velem:
földem, anyám és mindenem!

vitnyédi Németh István.

HA IZRAEL A KIRÁLY.

(Tharaud János és Jeromos után franciából.*)

I. FEJEZET.

Bismarck arcképe.

1899 őszén egy francia fiatalember érkezett Budapestre. Senki sem várta őt az állomáson s minthogy egy árva szót sem tudott magyarul, csak nagynehezen sikerült poggyászát kiváltania és azután lakására találnia.

Midőn az embert nem kedvtelése, hanem kényszerítő körülmények űzik, az idegenbe való érkezésnek első percei kínosak szoktak lenni. Nyomasztólag hat ránk ilyenkor az a gondolat, hogy hosszú hónapokat kell majd eltölteni olyan emberek között, kiket csupán a Sors jelölt ki számunkra. Magyarországra való érkezésem — azon a bizonyos őszi délutánon — egy hosszú tanulással eltöltött időszaknak a végét jelentette. Hány, de hány szürke napot nem kellett eltöltenem messze a természettől az iskola rabságában, unalmas tanulmányokkal és a vizsgák hosszú soroza-tával, míg végre egy szép napon jutalmam az lett, hogy a közoktatás-ügyek minisztere a budapesti egyetemre küldött francia lektori minőségben. Míg két kézitáskám nyomasztó súlyával és a konflis kocsis értelmetlenségével küzködtem, intenzív iróniával nehezedett rám az élet egész furcsasága. Keserőséggel a szívemben gondoltam arra, hogy az a sok iskola-nap, melyet később az unalmas sorbonne-i előadások követtek, s az a hosszú, éveken keresztül mindig egyirányban törtető céltudatos erő-feszítés most abban csúcsosodott ki, hogy megérkeztem erre az állomásra, éppen ennek a városnak és nem egy másiknak, kellős közepére, csakis azért, hogy egypár ifjúból álló hallgatóság előtt kipakoljam tudásomnak azon kis poggyászát, melyet húsz évig csomagoltam és amely annakidején úgyszólván egyetlen tőkém is volt.

Mikor végre megérkeztem bútorozott szobámba, poggyászomat letéve komikus keserőséggel szemléltem azt a pár négyszögmetert, amely felé Párizs óta, sőt még ennél is régebben, gyermekkorom óta, folyton, örökös-en hajtott a végzetem. Szobámban körülnézve az udvarra nyíló ablak gyenge világításában egy ágyat, egy asztalt, két széket, egy repedezett moleszkin divánt, és egy a mennyezetről lelógó gázcsövet pillantottam meg. A falon pedig az ágy felett Bismarcknak egy arcképe függött. Len-

* Készséggel közöljük a Tharaud testvéreknek, e kitünő francia íróknak a bolsevizmus alatti Magyarországról szóló művét, mint művészi értékű korszakot, magyar fordításban. Hazánk iránti meleg rokonszenvük némi viszonzásaként is szívesen tesszük ezt. Csak azt jegyezzük meg, hogy politikai nézeteikkel — szépirodalmi folyóirat lévén — sem szolidaritást nem vállalunk, sem nem vitatkozunk. Némely téves adataikat, mik idegen írók részéről nem lephetnek meg, szintén szükségtelennek látjuk kiigazítani. Elvégezheti azt a magyar olvasó magában.

bach festménye után készült fénykép-lenyomat volt ez, melyet annak idején valami leipzig-i kiadó Németországban és az annak befolyása alatt álló országokban nagy számban terjesztett. Ez az arckép nem ábrázolta őt egyenruhában, hegyes sisakjával a fején és a vaskereszttel a nyakában; nem is az a kép volt ez, melynek vásznán a művész Rembrandtot utánozva minden fénysugárt a széles homlok sziklájára összpontosított. Ez nem volt a vaskancellár, sem a katona, sem az államférfiú, hanem egy nyárspolgárianus öltözött öreg úr, kinek fején széles karimájú fekete kalap volt. Igazi keletporoszországi junker, egy olyan Bismarck, aki mintha egész életét vidéki birtokán töltötte volna, csupán földjeinek műveltetésével és bérletének ellenőrzésével törődve. Ez arc láttára azonban érezni lehetett, hogy akár történt valami megrendítő ennek az embernek életében, akár nem, egy magasvérű állat jelenlétében vagyunk, kinek akaratára vaskeménységű, gondolatai pedig egyszerűek, de mély gyökerűek.

Meghagyjam-e a falon az öreg junkerfejet, erős állkapcsával és mélyvágású, bozontos szemöldök-ívei alól szigorúan sötétlő nézésével? Négy-szemközt éljek-e ez ellenséges arccal? Itt maradjon-e ő szemem előtt reggel, este, mindig, egész életemben?... Töprengéseim közben a szürkület homálya lassan belepte szobámat, úgy hogy a nagykalapú ember képe mindinkább elmosódott a falon. Magam is holt fáradt voltam már, és úgy éreztem, mintha lénye szertefoszlana a fokozódó sötétségben. Hát azért törettem magamat, Isten tudja hány óráig fél Európa harmadosztályainak fapadjain, hogy végül mint valami hajóroncs, idevetődjem e kép elé? — gondoltam bosszankodva. De furcsa is az ember!... Mégis, mikor egy kis idő múlva meggyújtottam a mennyezetről lelógó gázcsövet, és újból megpillantottam a nagykalapú embert, örömet éreztem. Nem voltam többé egyedül a szobában. Az a kemény ellenséges arc hirtelen eszembe juttatott sok régi megszokott gondolatot. Párbeszéd indult meg közöttünk és e váratlan találkozás némi színt és romantikus kaland-ízt kölcsönzött szürke érkezésemnek. Nem gondoltam, hogy egy ilyen nagytekintélyű vendéggel fogok találkozni itten. Neki köszönhettem, hogy ez idegen, semmitmondó helyiségben mindjárt megérkezésemkor valami megindultságot éreztem, vagyis, hogy élni kezdtem. Ha eltávolítottam őt — mondtam magamban —, ezzel nemcsak a fal ürességét növelem, hanem a légkörömet is ritkítom, s magam körül a sivárságot csak fokozom. Legyen hát! Együtt fogunk élni! Ilyen nagy úr társaságában az ember sohasem tölti hiába az idejét!

Otthagytam őt a helyén és az igazság kedvéért be kell vallanom, hogy a négy évi közös ékzartás nagyszerű együttértésben telt el. Ez az arckép némaságában is hátszóló lakótársam lett, kivel időnként igen jól esett társalgásba elegyednem. Sok jó tanácsot kaptam e durva arc minden egyes vonásától, melynek ridegsége estefelé, egy bizonyos megvilágítás mellett mintha enyhült volna, sőt néha melázóvá is vált. Mint ifjú francia, érkezésemkor át voltam hatva a mult század végén divó eszméktől, melyek a legbotorabb politikai és társadalmi ideákat képviselték. A kemény nézés alatt azonban hamarosan megértettem, hogy vannak naivitások az életben, amelyekben hinni nem szabad. Egy bíró szerepét játszó szigorú tanácsadóval állottam szemben. Ha kósza gondolataim céltalanul bolyongtak, szemeim egyszerre csak a fekete kalap alatti tiszta nézéssel találkoz- tak s ilyenkor aztán romantikus álomképek után futkosó képzeletem sietett

visszatérni a realizmus keskeny ösvényére. Még akaratom ellenére is hatott rám ez a tekintet. A hosszú számkivetettség e csendes, mélabus óráiban a lelkembe hatolt ez a tekintet és segített átérezni azon gondolatvilág léhaságát, mely talán helyénvaló lenne és ellenállhatatlan vonzerőt gyakorolna a Szajna és a Luxemburg közötti diákszobában, de amely ennek a félelmetes embernek a társaságába sehogy sem illett bele. Szigorú lakótársam kiragadott azon kényuralom hatása alól, melyet a könyvek szoktak a húszéves agyvelőkre gyakorolni (különösen ha az ember, mint én akkor, meglehetősen elhagyatott), és hangtalanul is megtanított a tapasztalatok és tényállások hatalmas erejének értékelésére. Négy éven át éreztem ez arcnak — hol komolysággal, hol iróniával telt — tekintetét magamon — a Közép-Európába tévedt kis francián — nyugodni, ki, festett fenyőfaasztalom előtt ülve, az ő jelenlétében szoktam volt írni és olvasgatni. Négy éven át játszotta ez a mozdulatlan arc gondolataim körül a juhász kutya szerepét, mely mindig összetereli és kordában tartja a kószálni vágyókat. És midőn oly sok együtt eltöltött esztendő után elhagytam Budapestet és szobámat, mely érkezésem óta semmit sem változott, utolsó pillantásom arra a Bismarckra esett, aki négy évvel azelőtt oly szigorú nézéssel fogadott, és e búcsúzó pillantásom — mely látszólagosnak semmi esetre sem volt mondható — mégis halálával volt tele.

Midőn hosszú budapesti tartózkodásomra visszagondolok, némi melancholiával állapítom meg, hogy egy vérmesreményű ifjúnak az élet romantikusabb kalandokat is nyújthatott volna, mint amilyenek La Fontaine egy meséjének, Racine egy drámájának, vagy „Rameau unokaöccsének“ pedagógiai magyarázatásai voltak. Pontosabb vizsgálódás után azonban mégis kitűnik, hogy helyzetemben volt valami, amit a kómikus regénytárból származónak mondhatni. Nem tekinthető-e ugyanis ilyennek az a körülmény, hogy megélhetésem alapjául mire kellett igyekeznem? Idegenkedő szellemek előtt annak bizonyíttatására kellett szorítkoznom, hogy az, amit én szeretek, szép is. Don Quichotte, midőn Dulcineájának erényeit magasztalta Sancho előtt, bizonyára nem tűnt fel hóbortosabbnak, mint amilyenek én, magyar hallgatóim előtt, midőn szellemi értékeimet kipakoltam előttük. Sokszor mondogattam magamban: „Hallgatóim valószínűleg azt gondolják, hogy csakis francia hiúságom készíthet arra, hogy folyton azokról a csodás szépségekről beszéljek, melyeket állítólag könnyű volt az előadott szövegekben felfedezni.“ Hányszor emlékeztem előadásaim során szomorú vágyakozással arra a XVIII. századbeli művelt Európára, mely a francia nyelvet tette magáévá és azokra az arisztokratákra, akik kastélyaik magányában épp oly kedvvel olvasták az encyclopedistáinkat, vagy nagy klasszikusainkat, mint ahogy azt jómagunk is tettük. De persze ők annak idején nem várták be férfikorukat ahhoz, hogy a francia nyelvet megtanulják, hanem már kiskorukban megismerkedtek vele. Ma pedig nincsen a Sorbonne-nak olyan doktora, aki képes volna pótolni azoknak az öreg katonáknak munkálkodását, akik a hétéves háború után örökre búcsút mondvá Burgundiájuknak vagy Normandiájuknak, egy szép napon megjelentek, nevelői minőségben, valamelyik kárpáti vagy alföldi nemesember udvarházában. Azon áldott időkben azonban a gyászos német kultúra még nem dühöngött, és hamis súlyai, az észnek könnyű serpenyőiben még nem nyomtak semmit.

Egypár magyar tanítványomnál észre lehetett ugyan venni, hogy

kísérti őket a Párizsba való szökés gondolata; látszott rajtuk, hogy meg szerettek volna ismerkedni egy olyan étellel, melyet ösztönszerűleg a németekénél szabadabbnak, vidámabbnak és emberibbnek sejtettek. De hiába, mert a vagyontalanok, tanulmányaik befejezésére felajánlott ösztöndíjakkal csak Lipcsébe, Münchenbe, vagy Berlinbe mehettek. Így volt az kikötve. Az ilyen ösztöndíjakat nagyobbára Németország alapította, hogy szellemi téren is ugyanazt a módszert alkalmazhassa, mely világereszkedelmében már olyan jól bevált. A magyar szellemiségnek úgyszólván folyószámlát nyitott, és tette ezt azon biztos tudattal, hogy befektetett tőkéje idővel úgysis százszorososan meg fog térülni.

A háromnegyedrészt elnémetesedett budapesti egyetemen tulajdonképpen elég rosszul éreztem volna magamat, ha nem lett volna a magyar szellemben valami közvetlenség és megkapó fiatalság, mely jókedvével és nemtörődömségével kivonta őt a komor német fegyelem hatalma alól. A teuton pedantéria, mely manapság egész Közép-Európát elbutítja, nem volt képes elfojtani a magyar szellem eredetiségét és idyllikusságát. Megtartotta mindazt a puszta poézist, mely Petőfi verseiben jut legszebben kifejezésre, vagy még inkább Arany Jánoséiban, kit Vergilius tanítványaként és Mistrál unokájaként tiszteltek. Különösen a Nagy Magyar Alföldnek az életét tudják a magyarok mélyen átérteni. A Rónaság, melyen a búza, a szőlő és a tengeri terem, s melyen óriási ménesek, marhagulyák és birkanyájak legelésznek, igazán a szívükhöz van nőve. Bájos és ötletes, igaz és szellemes az ezzel összefüggő irodalmuk is, melyben a pásztort a nyájához mintegy testvéri érzelem fűzi. Az ilyen alkotások sohasem haladják meg a mesének szerény kereteit, de ezeken belül tökéletesnek mondhatók. Miért is van az, hogy a jó magyarok németesen akarnak gondolkodni, mikor ők olyan kellemesek tudnak lenni, ha egyszerűen megmaradnak olyanoknak, mint amilyeneknek a természet alkotta őket? Mennyit veszített eddig is már szép eredetiségéből ez a faj, mely azonban mégis megmaradt rögmádónak és alig sajátított el valamit is a német alaposág erényeiből, ha ugyan erényeknek lehet nevezni a hibák azon végtelen sorozatát, melyek az emberi mentalitásnak gyászos elferdítésére vezettek.

Ma pedig, midőn húsz év után ismét Budapestre jövök a Duna árján, a fűzfalombos partok között úszó hajó fedélzetén ülve, a messze multból jövő emlékeimhez újabb keletűek fűződnek; a magyar béke aláírására gondolok. 1920 júniusában a trianoni kastély egy gyönyörű termében történt ez meg. A falakat mindenütt tükrök és versailles-i szökőkutakat, barlangokat és tavakat ábrázoló festmények díszítik. A nyitott ablakon át, egy kissé fátyolos ég alatt, a park zöld pázsitjai és csendes lugasai láthatók. A terem, mintha csak egy előkelő teadélutánra gyűltek volna benne össze az emberek, zajos a társaság fecsegésétől és nyüzsgésétől. Egyszerre azonban valami rendező odaveti a jelenlévőknek e hangos szavakat: „A magyar meghatalmazott urak!” — és ekkor szorongó csendben a patkóalakú asztal felé, mely mellett körülbelül ötven diplomata foglalt helyet, megindult egy csoport sápadtarcú, merev tekintetű, kissé feszes járású úriember. Ők voltak azok, akiket Magyarország kiküldött azért, hogy ebben a pompától és nyári fénytől ragyogó teremben aláírják azon okmányt, mely hazájukat ezeréves birtoklásának kétharmadától fosztja meg. Egy perc mulva egy tollvonás el fogja szakítani Szent István koroná-

jától azon hatalmas hegyláncokat, melyek a Nagy Magyar Alföldet karolják körül és ezek magukkal fogják rántani a lakosok millióit, tótokat, ruténeket, románokat, szerbeket, szászokat, cigányokat, zsidókat és fajmagyarokat, kik eddig mind elválaszthatatlan kuszátságban éltek együtt Magyarország örvidékein. Tökéletes szabású Ferenc József-kabátjaik ellenére is a meghatalmazottak abban a percben úgy tűntek fel nekem, mintha ők a bőingű calaisi polgárok lennének. Mivel én jól ismertem a magyarok veszteségeinek terjedelmét és azon mély érzelmeket, melyek őket ezeréves birtoklásukhoz fűzik, el tudtam képzelni, hogy milyen rettenetes súllyal nehezednek kezeikre a feladás láthatatlan kulcsai. Bájos romantikájú képek sorozata jelent meg emlékemben, csendes mély völgyek, riadt zergecsoportok a havasokban, kidőlt fenyőtörzsek a szakadékok mentén és sziklás erdőségeket koronázó kastélyromok, melyeknek néhai hős lakóiról legendákat meséltek barátaim; falvak, hol nagy költők születtek, kiknek verseit valamikor elszavalták előttem, ősi udvarházak, melyekben mindig szívesen fogadtak.

Lelki szemeim előtt megjelentek a nagy füves síkság forróságában rezgő délibábképek, szerteszéjjel szórt kis akácfaerdeikkel, és ekkor magamban valami hasonlót hallottam zengeni ahhoz a rokon gyengédségtől áradó búcsúszószathoz, melyet a trianoni béke által elszakított Szepesség mondott régi hazájának és amelynek szövege jelen soraim írása közben előttem fekszik. „Nincs szándékunkban — mondják a szepesiek — számadást vagy mérleget felállítani, hanem egyszerűen búcsút akarunk mondani. Megköszönjük azt a szép fehér lisztet, amely ezer évig táplált és amelyből gyermekeinknek olyan jó rétest sütöttünk. Köszönjük a tokajit, melyet sehol sem fogyasztottak oly lelkesen, mint minálunk, köszönjük a fekete cseresznyéket, amelyeket az egri asszonyok árusítottak piacainkon. Köszönjük a zamatos erdőtelki dohányt, melyet gyöngyvirágzás idején szoktatok elhozni hozzánk. És Ti ezeréves hegyek! Ti a felhők felett tündöklő ormok! Ti tengerszemek! gyönyörűséges smaragdjaik és te hatalmas Magura! ki magadba zárod hazánk meghódítójának, Árpádnak koporsóját! Ti mindannyian a messzeségben kéklő hegyóriások, tisztelegjete! Hallgasson el a fülemile; az erdő zúgása csendesüljön el, vagy csak halkan susogjon! és gyászoló szavait sóhajainkkal együtt vigye magával a szél, hegyen és völgyön át, azok felé, kiktől ma búcsút veszünk!“

A magyar meghatalmazottak egymásután aláírták az eléjük terjesztett okmányt és ennek végeztével visszavonultak, ezúttal azonban a jelenlévők álló sorai között. Pár pillanat mulva behallatszott egy rövid parancsszó, melyet fegyverzaj követett; a szolgálattévő katonai osztag tisztelegése volt az. Körülöttem a társaság nyüzsgése azonnal feléledt. Az éhes világiak tolongtak a buffet felé. Száz és száz ember hangjának és az ide-odatologatott székeknek zajában távoztam és eközben egyszerre csak magam előtt láttam a mai katasztrófának távoli okozóját: a feketekalapos embert, aki ott a távol idegenben egy szomorú őszi estén a házigazda szerepét játszotta velem szemben és akinek a nézése négy éven át örködött ott nappalaim és éjszakáim felett.

II. FEJEZET.

Nyugatnak egy védőbástyája.

Ma reggel, hosszabb idő után, ismét felmentem a budai várba, honnan valamikor oly gyakran gyönyörködtem a kilátásban. Örömmel láttam viszont innen a félköralakú, erdőborította hegyláncot és a sáros Dunának széles tükrét, mely lent tündöklök a szikla tövében és amelynek túlsó partján a tenyér lapos síkon a hatalmas új város, Pest terpeszkedik, túl a háztengeren pedig a végtelenbe nyúló Nagy Magyar Alföld.

Midőn most húsz éve idejöttem, a keskeny hegytetőn elnyúló budai vár egy ósdi színezetű városka volt, melynek alacsony házait valami furcsa fényű, sárga festék borította. Itt hiába kereste volna az ember azokat a Prágában vagy Bécsben dívó XVIII. századbeli palotákat, óriási boltíveikkel, pompás erkélyeikkel és nyugtalan, szobordíszes homlokzatokkal. Az északi éghajlat súlya alatt megkomolyodott olasz építészet nem hagyott itt hátra semmiféle nyomot. Budán a mágnások szállásai igen egyszerű, nyárspolgáriás kinézésű lakóházak voltak. A művészet csak a kapukon és a címereken jutott kifejezésre. A Habsburgok a régi várdomb fényének emelésére nem áldoztak soha semmit. Mária Terézia, aki különben annyit építkezett mindenfelé, ide csak egy hosszú, unalmas külsejű épületet emeltetett, melyet azóta a magyarok már le is romboltak, hogy helyébe a pompás, de nehézkes, palace-hotelszerű királyi várat építsék. A magyar főnemesek, kiket az udvar Bécsbe vonzott, a Burg környékén építettek maguknak fényes palotákat, Budán pedig beérték szerény lakásaikkal, melyekben csak akkor időztek néhány napig, ha a király vagy királyné voltak az ország ritka vendégei.

Az alacsony sárga házak között barangolva az ember imitt-amott rábukkan egy-egy falba ékelt kődomborműre, mely levágott török fejet ábrázol, vagy pedig valami márványlapba vésett felírásra, mely elmondja, hogy: „Itt lakott 1450-ben Bosznia helytartója“, vagy „Itt épült 1388-ban a bánáti alkirálynak“ ennek vagy amannak a „balkáni főúrnak a palotája“. Ha pedig bemegyünk egy ilyen ódon házba, először is a kapuboltozat alá jutunk, melynek szélessége egy kétlovas hintó bebocsátásához van szabva. Innen egy durván kövezett udvarra kerülünk, hol vígan burjánzik a fű s az egyik sarokban szomorúan gubbaszt az öreg kút. Köröskörül régi stílusú épületek meredek cseréptetői ágaskodnak fenyegető szögben az ég felé. A bánáti őrgróf vagy az oláh vajda rezidenciájából alig maradt itt meg más, mint egy roskadozó román stílusú boltív, pince vagy kőoszlop, melyen ma a vadszőlő indái közt egy kanárimadár kalitkája ékeskedik. A romok közt szerény magánzók, nyugdíjazott hivatalnokok vagy szorgalmas kisiparosok élnek most csendes világukat.

A véletlenül megpillantott török fej, a düledező kőoszlop vagy boltív elégségesek azonban ahhoz, hogy felébresszék a járókelők képzeletében az elpolgáriásodott várfok nagy multjának dicsőséges emlékét.

Az öreg budai sziklatömb ugyanis történelmi szerepének fontosságával a marathoni, salamisi, vagy catalauni nagy nevek mellé sorozható. Egyike volt ez azon helyeknek, melyeken a nyugati civilizáció szembe került a Kelettel. Századokon át gyakorolta hatalmas vonzóerejét az

ázsiai népekre az az óriási síkság, mely Buda dombjának lábainál terül el. A kínai határtól kiindulva a nagy nyugati zsákmány felé tartó, hódító útjukban nagyszerű pihenő hely volt ez. Tábort lehetett ütni itt, lelegtetni és itatni. Attila is a budai domb tövében telepedett le. Itt volt az a híres Etzelburg, mely a Niebelungok költőjének képzeletében a világ közepét jelentette. A húnok ideje óta sok más mongol és tatár horda keringett már ezen a nagy síkon, de mint felverődő és szertefoszló porfellegek, vagy mint Délibáb tündér által a végtelen mezőség látóhatárára varázsolt fatamorganák hamarosan el is tűntek. Egyedül a magyarok, kik állítólag a Pamir vidékéről jöttek, voltak képesek gyökeret verni ebben a talajban. Sokáig voltak ők Nyugat-Európa rémei és csak akkor telepedtek le véglegesen, mikor felhagytak a fehér csődör imádásával és áttértek a rómaiak vallására. Ekkor azután ázsiai testvéreikkel szemben ők lettek a kereszténység védbajnokai.

Ezer éve már annak, hogy Szent István király uralkodott itten. Az ő idejében a budai domb még sívár volt. A harcok pásztorok csak a sík mezőségeket kedvelték, melyeken a ménesek és nyájuk szabadon legelhettek a buja füvet és amelyek végtelensége elhagyott steppjeikre emlékeztette őket. De nemsokára egyesek közülök az új vallással együtt elsajátították a városi élet szokásait és csoportba verődve felmentek a dombra, hogy hozzálássanak a templom, lakóház és várfal építéséhez.

Századokon át volt ez a megerősített sziklafal a Nyugat és Kelet közti küzdelem forgópontja. A messze steppekről folyton jöttek a mandulaszemű, sárgaarú barbárok, hogy megostromolják, és ilyenkor egész hűbér-Európa sietett annak védelmére. Később az Anjou-ház hercegei, Szent Lajos unokái jöttek ide, kereszties hadjaik élén, és hozták magukkal a XIV. századbeli fényes francia kultúrát. A Dunától az Adriáig, az ország megtelt városokkal, kastélyokkal és kolostorokkal. Ezen a dombtetőn pedig a bray-sur-sommei kőművesek királyi várat emeltek, mely egészen az ile-de-france-i főúri kastélyokra emlékeztetett. Így azután a szent és apostoli királyság mindinkább felvette a nyugati országok formáját, míg végül egy új horda meg nem jelent a láthatáron, mely Attila húnjainál és Batu-kán tatárjainál is veszedelmesebb volt. Bajazet törökjei voltak ezek, kik midőn már egy idő óta Konstantinápoly urai voltak, Magyarországot is meg akarták hódítani. A vad előretörésnek azonban a hős erdélyi Hunyadi János és fia, Korvin Mátyás egy hosszú fél-századon át útját állották. A katolikus templomok déli harangszava még ma is hirdeti az egyedül üdvözítő Egyháznak háláját, melyet a Hunyadiak négyszáz év előtti szolgálataiért érez. A budai domb a veszélynek ezen aggasztó óraiban, létének legfényesebb időszakát élte át. A latin civilizáció, mely előbb a kereszténység, majd pedig az Anjouk szellemének segítségével meghódította azt a magaslatot, most a félig pogány renaissance hatása alatt újabb virágzásnak indult. Mátyás király maga köré édesgette a leghíresebb olasz művészeket. Palotákat, templomokat építtetett; drága műtárgyakat és páratlan kéziratokat gyűjtetett, úgyhogy a durva erődből uralkodása alatt egy toscanai vagy umbriai mintára épült pazar város lett. Fegyveres kíséret védelme alatt flandriai vászonnal, rajnai borral és mindenféle drágasággal megterhelt szekerek érkeztek ide, melyek lerakodásuk után az erdélyi szász városokon keresztül továbbvonultak, hogy Andrinápolyon át eljussanak messze Keletre, honnan

azután fűszerekkel, illatszerekkel, szőnyegekkel és damaskusi fegyverekkel megrakodva tértek vissza. A velencei és genuai árúkat pedig a Duna árján török rabszolgák által vontatott gályák hozták fel Budára, úgyhogy azon szép időkből Olaszország és a Levante összes kincsei megfordultak itten. A fénykor után azonban hirtelen jött az összeomlás. A török janicsárok Mohácsnál megsemmisítették a magyar hadsereget, úgyhogy a budai polgárok kénytelenek voltak a város kulcsait az első királyok temetkezési helyéig, Székesfehérvárig a győzők elé vinni. Az ázsiai pogányok letelepedtek a budai dombra és hamarosan tönkretettek ott mindent. Siettek lerombolni a francia és olasz kultúrának a várba épített emlékeit; a város temérdek kincsét pedig bivalybőrládákba csomagolva Szolimán szultán hajói egy-kettőre elszállították. Mátyás király templomát mecsetté alakították át, palotájának szobraiát és drága ingóságait pedig Bizánca vitték, hogy az ottani hyppodromban a hadizsákmányok között kiállíthassák. Városok, kastélyok, kolostorok, mind sorra pusztultak és Magyarország ismét azzá lett, ami volt az első betörések idejében: egy végnélküli mocsaras mezősséggé. Másfél század mulva pedig, midőn lotharingiai Károly egész Európa katonáiból toborzott hadsereg élén visszafoglalta Buda várát, nem volt már meg semmi abból a kincshalmazból, melyet az Anjouk és a Hunyadiak gyűjtöttek.

Az utóbbi esztendőben a magyarok igyekeztek a mult nagyságát felidézni építkezésekkel — ha csak némileg is — visszavarázsolni Buda várának elvezett fényét. A régi sétányok helyére, melyeket még magam is jól ismertem, bástyákat, kiugrókat, tornyokat és egy hatalmas lépcsőzetet emeltek. A Mátyás-templomot újjáépítették, a budai Főtérre pedig egy középkori stílusú minisztériumot építettek. De mire való volt mindez? A mult patináját utánozni úgysem lehet. Még sok szeretettel és tudománnyal sem lehet visszaadni az életnek azt, amit elvettek tőle a századok. A kérlelhetetlen Idő áldozatait az ábrándozók lelkében csak a képzelet támaszthatja fel újra. Egészen németízü gondolat ez, mely az álmokat, vagy tovaszálló füstfellegeket formába igyekszik szorítani. A Rajna partján még mindig közkedveltségnek örvendenek azon tudákos újjáépítések, melyek valamelyik romantikus romból egy pompás, újdonságtól rikító várkastélyt, avagy egy düledező, vizitündér- és manólakta várból valami otromba épületet akarnak faragni, melynek újdonsült házmestere elől azután sietve menekülnek az éji madarak és velük együtt a titokzatosság megkapó álomképei. Csakis a beteges romantika hatásának tudható be, hogy mind számosabban vannak olyanok, akik a mult megfoghatatlan emlékműveit valami durva anyagi kép kereteibe akarják belekényszeríteni. A mult felelevenítésére törekvő újjáépítési mániának indító rugója úgy hiszem sokkal inkább a nemzeti hiúság, semmint a valódi költői műérzés. Az ilyen újjáépítők meghamisítják az időt, a környezetet és a mult igazságát hirdető patinát, csakis azért, hogy bizonyíthassák az ősök erejének változatlan fennmaradását. Azt hiszik, hogy romok lebontásával és új falak építésével elérhetik majd azt, hogy a mult dicsősége soha feledésbe ne menjen. Mindezek a művésziesen egymásra rakott kövek nem örökíthetnek azonban meg egyebet, mint a régészek és építészek kihült álmait. Ezek legfeljebb csak az est homályában keltenek némi illuziót és ha ott, hol valamikor az érintetlen romok bájos képe fogadott, ma ilyen mesterséges újításokat találunk — unottan megyünk tovább.

Az Anjouk és Korvinok feltámasztott középkora, itt Budán, a szemet és ízlést sértő rikító új formájában egyáltalán nem tudta megnyerni a tetszésemet. Ezen a dombtetőn, melyen valamikor a bray-sur-somme-i kőművesek és az olasz építőmesterek ragyogtatták művészetüket, ma a német szellem adott ihletet egy siralmas katedrafeladat megoldására. Mennyivel inkább szerettem ezen hősiekedő régiségutáztatoknál Budának azon részét, mely megtartotta kisvárosi egyszerűségét; azokat a régi alvó utcákat, alacsony, sárgára meszelt házaikkal, melyek nem tagadják el korukat és nem hivalkodnak fontosságukkal, hanem bájos szerénységgel fogadják, az idők által rájuk rótt igénytelen életet. Egy ilyen kis ház udvarában, a rozsdásodó kút mellett ülve, sokkal jobban hallom a vár körül suttogó történelem szavát, mint bármilyen hamis középkori díszlet nagyzoló képe előtt, melynek léha hivalkodása csak harmóniarontásra alkalmas. Mint ahogy az éj síri csöndjében a legcsekélyebb nesznek is nagy a visszhangja, úgy a sárgára meszelt kis ház falába vésett egyszerű felírás is jobban hat rám, mint a Halászbástya egész pompájával.

És íme, sétám közben rábukkanok Buda egyik legkedvesebb helyére, ahová valamikor unalmamban sokszor eljártam. Egy direktorium-, vagy empire-korabeli cukrászda ez, melyben a berakott bútorok, a függőlámpák, a tükrök, az üvegszekrények, a szárnyas arkangyalok, a frízek és gipszöntvények mind-mind ugyanazok, mint az alapító idejében. Senki sem változtatott itt egy parányit sem az első tulajdonos ízlésén. Igaz örömmel láttam viszont a polcokon a régi, elfelejtett csecsebecséket és a mindenféle különös alakú cukor- és bársony-apróságokat — valami furcsa képzelet termékeit — melyek ma divatjamúlt formájukban százéveseknek látszottak.

Hosszú pesti tartózkodásom idejében a honvágy emésztő óráiban ide szoktam jönni és jobb szórakozás híján valami különös, patikaüzű likőr mellett üldögélve, órákhosszat révedezni a múlt időkről. A déli harangszó sehol sem visszhangzik oly bensőséggel, mint itt, ezen a büszke dombtetőn, honnan az legelőször szállt fel az égnek. Sokszor láttam itt képzeletben azt a lovast, ki a magyar király parancsára elindult innen, hogy körülhordozza az országban a véres kardot, mely a veszély óráiban fegyverbe szólította a kastélyaikban szerteszéjjel tanyázó nemeseket. Ma reggel pedig a kis üzlet megkapó csendjében, hol mindent sápadtfényű aranymáz borít, érzem, hogy a múlt látomásaihoz a nemrég történt események keserű emléke vegyül. A trianoni béke aláírása jut eszembe és töprengve kérdelem magamban, vajjon Párizsban nem feledkeztek-e meg túlságosan Buda várának százados erőpróbájáról és arról a titáni küzdelemről, melyet Magyarország a kereszténység érdekében egész Ázsiáival szemben századokon át vívott.

III. FEJEZET.

Az Orczy-ház.

Pest, a nagy, lapos város, mely szemben, a Duna túlsó partján terül el, nem dicsekedhetik, miként Buda ősi vára, művészi és harci romantikájú multtal, de azért, idővel a Kelet félelmetes ostromának ő is áldozatul

esett. Nem hatalmas seregek rohamainak ugyan, melyek történelmi képek festésére alkalmas anyagot nyújtanak, hanem valami különös fajtájú, láthatatlan, földalatti ostromnak, mely mint a lassan emelkedő árvíz, ellepte a várost. A két század előtt Buda várából fegyveresen kiűzött „Kelet“ alattomosan küszva lassan visszazivárgott Pest városába és befészkelve magát oda, egy szép napon a bennszülöttek csak azon vették észre magukat, hogy lábaik alól kicsúszott a talaj. Saját városukban nem ők uralkodtak többé! Hogy történhetett meg ez a furcsa dolog? Elmondom azonnal.

A mult század elején Pest csak külvárosa volt Budának, s majdnem kizárólag német kereskedők lakták. Ezek a Thüningiából vagy Frankoniából eredő németek azoknak a jobbágyoknak voltak leszármazottjai, kiket Mária Terézia mint valami embernyáját a kétszázéves török uralom által kipusztított Magyarországra terelt, hogy ezzel újból benépesítse a kihalt vidékeket. E kereskedők üzletei azokban a hosszú, földszintes, téglából épült, meredek tetőzetű házakban voltak, melyeknek néhány, mindig ritkábbá váló példányát még ma is láthatni a régi városrészekben. A lakosság zömét szerény iparosok, becsületes és szorgalmas kereskedők tették. Megtartották anyanyelvüket, s mégis hamarosan alkalmazkodtak a magyar társadalom szokásaihoz. Minthogy a magyarok régtől fogva nem szerették a kereskedéssel való foglalkozást, egypár osztrák, örmény, levante-i vagy görgög kivételével alig találtak az előbb említett németek számottevő versengőkre. Üzleteik tehát nagyszerűen virágoztak mindaddig, amíg egyszerre fel nem bukkant a piacon egy új alak, kit rég ismertek ugyan a falvakból, de akit eddig a körülmények távol tartottak a városoktól.

Minden magyar falunak ugyanis már régi idők óta megvolt a maga zsidaja. Lengyel-, vagy Oroszországból jöttek ezek — hol a sűrű kivándorlások ellenére még ma is hemzsegnék — vagy Ausztriából, hol az 1848-i forradalom előtt nem kaptak letelepedési engedélyt, vagy ha nagy nehezen néhányat mégis befogadtak közülük, ez csak a családalapítási jog megtagadásával történt. Csak a legidősebb fiú házassodhatott meg ott; a többiek kénytelenek voltak liberálisabb országokba vándorolni, mivel az agglégénység ellenkezett vallási előírásaikkal.

Természetes, hogy ilyen körülmények között sokan a kincses Magyarországra jöttek, hol nemtörődomséggel fogadták őket, úgyhogy letelepedhettek és könnyen meggazdagodhattak. Az egyik beállt valamelyik nagyúrhoz „házi zsidónak“ és ott a legkülönbözőbb szolgálatokat teljesítette. Mások valamelyik nagyközségben telepedtek le korcsmárosoknak és a parasztnaknál körülbelül ugyanazt a szerepet játszották, mint „házi zsidó“ társaik az egyházi vagy világi főuraknál. A röghöz tapadt magyar paraszt megvetette mindazt, ami nem függött össze a földműveléssel, vagy állattenyésztéssel, így a kereskedést és az azzal foglalkozó zsidókat is. A falusi nép nem tudta, vajjon az Isten, vagy az ördög küldötte-e nyakára a zsidó korcsmárost. Annyi azonban bizonyos, hogy az rövidesen olyan nélkülözhetetlenné vált, akárcsak az eső, vagy a nap melege. Ezek a sehonnai kóbor zsidók nem állottak semmiféle törvény védelme alatt; jogilag csupán megtűrték voltak s tulajdonképen a nagyúr kényére és a paraszt kegyére voltak utalva. A megtelepedett, mély vallásosságú

keresztény magyarok utálták ez átkozott vándorokat; Krisztus megfeszítőinek unokáit gyűlölték bennük és mégis megtörtént az a különös dolog, hogy a kegyesen befogadottak, kitartó furfangjuk segítségével, lassanként az egész vidéki lakosság anyagi életének intézői lettek.

Abban az időben a fő- és köznemesek (gentryk, kik Magyarországon még ma is nagy számmal vannak) birtokaikon könnyű, mindenben bővelkedő életet éltek. A napszám nem került nekik pénzbe, úgyhogy dúsan telt mindenre a föld terméséből. Nem igen aggasztotta akkoriban az urakat a jövő; legalább is míg az 1848-i forradalom el nem törölte a jobbágyságot. Ekkor azonban alaposan megváltozott a helyzet. Különösen a köznemesek sínylették meg az új állapotokat, mert az állam leginkább az ő földjeiket váltotta meg, hogy azokat a felszabadított jobbágyok között felossza, míg az egyházi és világi főúrak latifundiamaikhoz alig nyult. A köznemes a váltságdíjat megkapta ugyan, de csak olyan papirpénzben, melynek értéke hamarosan lesülyedt. A gentryk, kiket megfosztottak földjeik egy részétől és akiknek nem volt elég pénzük a megmaradt rész műveltésére, feljöttek Budapestre, hogy itt az állami hivatalokban meghúzódva, továbbra is urak maradhassanak. Birtokaik megvételére pedig sietve ajánlkoztak a „házizsidók“. A forradalom, mely a jobbágyságot megszüntette, éppen a legjobb időben, mintegy isteni gondviselésképen, a zsidóknak is megadta a földvásárlási jogot. És ők mohón vetették magukat azokra a földekre, melyeket szolgaságuk idejében oly sokszor kellett gyalogszerrel bejárniuk.

Néha a földesúr nem tudta magát rászánni arra, hogy a nevét viselő ősi birtokot eladja, inkább beleölte kevés megmaradt pénzét is, csakhogy továbbra is gazdálkodhasson. Sűrű kölcsönöket vett fel a zsidótól, míg végül aztán hitelezője mindenét el nem árvereztette. Máskor pedig a házi-zsidó kilenc vagy tíz évre az egész ingatlant bérbe vette és olyan kíméletlen rablógazdaságot űzött rajta, hogy a szerződés letelte után az „uraság“ a kimerült földet csak mélyen leszállított árban adhatta ki újból. Az ilyen váratlan jövedelemcsökkenés azután nagy zavarba hozta a földesurat, mert nem volt hajlandó lemondani a kényelmes, de drága pesti életről. Mitévő legyen ilyenkor ugyanis a nemesember? Elhagyja-e kellemes hivatalát, hol a minisztériumban a napi nyolc munkaórát körme ápolásával és egyiptomi cigaretták szívásával, politizálással és zsidószidással ütötte agyon, vagy lemondjon-e a déli és ötórai korzóról, hol a Dunaparton a naplopó urak és hölgyek kettős sorai között sétálni, vagy a sovány akác-fák alatt üldögélni annyira úri dolog? Búcsút mondjon-e a kaszinónak, a kávéháznak és a város minden gyönyörűségének, melyek oly símává és gondtalanná teszik az életet, amíg végre pénzfogytán el nem vesz az ember valami gazdag polgár- vagy zsidólányt? — Vagy inkább rendbe szedesse az ősi birtokot? — Ehhez azonban pénz kell, a magyar úrnak pedig soha egy vasa sincs, vagy ha van is, az másra kell neki. Egyetlen megoldás marad: eladni a földet a „házizsidónak“. És hiába húzza-halasztja a dolgot, előbb-utóbb mégis csak erre szánja rá magát.

A főnemesek pedig a jobbágyság eltörlése után is tovább folytatták Bécsben vagy valamely más világvárosban megszokott, nagyúri életüket. Ha pénzüik fogytán volt, előleget vettek fel zsidó bérlőjüktől, vagy záloghitelt kértek valamelyik erdejükre. Adósságukat azonban sohasem törlesz-

tették, úgyhogy haláluk után, az agyonterhelt birtok elosztásakor, mindig akadt egy-két örökös, aki a maga részét el akarta adni, és ilyenkor a zsidók megint csak kéznél voltak. Hány ilyen házizsidó pöffeszkedik ma tulajdonosként abban a kastélyban, melyben nagyapját még a utolsó inas is letegezte, vagy amelybe kaftános őse, az alázatos, hunyászkodó, görbehátú batyus zsidó száz évvel ezelőtt a lábát is alig merte volna betenni!

Mikor azután az ilyen megtollasodott zsidók fiai, sok pénzzel és tudással rendelkezve, feljöttek Budapestre, hogy érvényesüljenek, nem temetkeztek el a gentry módjára a közigazgatás aktacsomói közé, hanem valami gyakorlati értékű, tényleges hatalmat nyújtó pályát szemeltek ki maguknak.

A pesti németek pedig ijedten szemlélték ez új jövevények terjeszkedését. Alaposak, becsületesek és maradiak lévén, hogyan versenyezhettek volna ők az új típussal, mely kitartásával, meglepő üzleti tevékenységével és igen gyakran teljes kíméletlenségével könnyen föléjük kerekedett.

Az öreg német kereskedők elmagyarosodott fiai elidegenedtek a gentry által megvetett üzlettől és úribb foglalkozások után néztek; a nemesek által szabadon hagyott liberális pályákra léptek, orvosok, tanárok, mérnökök lettek. Budapest banküzletei, nagyipara és világkereskedelme pedig mind akadálytalanul a volt „házizsidók“ kezébe jutott. Amikor Pesten is — mint Európaszerte — emelkedni kezdett a tőke fontossága, a vidéken rég megtelepedett zsidók elhagyták falvaikat és mind számosabban jöttek fel a fővárosba, hol bámulatos alkalmazkodóképességükkel nagyszerűen hozzá tudtak simulni a pénz- és iparvilág új, nemzetközi alakulataihoz. Ekkor azonban még nem voltak elegenden ahhoz, hogy egymagukban betölthették volna az ipar, kereskedelem és banküzletek valamennyi ágait, úgyhogy a magyarok, bármennyire irtóztak is ettől, kénytelenek lettek volna engedni a szükségszerűségnek és rátérni a gyakorlati pályákra is. Erre azonban nem került rá a sor, mert volt Magyarország határán egy zsidót szállító, óriási, kiapadhatatlan tartály, mely százával és ezrével ontotta a hitsorsosokat olyan helyekre, hol jó üzleti nyereséggel kecsegtető vállalatok alakultak.

Az ilyen zsidókat fővárosi hitsorsosaik maguk is „vad“ zsidóknak nevezik, mert ezek egyenesen Galiciából jönnek, vagy pedig valamelyik felsőmagyarországi faluból, hol azonban csak addig időznek, míg egy kis pénzeszkét összeszedhetnek, hogy azután a meggazdagodás biztos reményével Pestre vethessék magukat. Ezek táplálták és dagasztották egyre azt az áradatot, melyet Magyarország ősi zsidó családjai indítottak meg valamikor régen, mikor messze Keletről érkező dédszüleik lassan-lassan mindig beljebb csúsztak az országba. Az ilyen frissen érkezett galiciaiakat legjobban az Orczy-házban lehetett megfigyelni. Magam is sokszor megfordultam itt a nap legkülönbözőbb óráiban.

Mária Terézia idejében a nagy Orczy-családnak egy vállalkozó tagja Pest városának szépítésére egy hatalmas bérházat emeltetett, amely annak idején általános bámulat tárgya volt. Ez a ház ugyanis megfelelt az akkori kor minden luxuskövetelményének. Magas manzard-tetőzete volt, faragott vasból készült rácsos ablakai, három óriási belső udvara, körökörül futó nyitott folyosókkal, és széles kapui, melyeken négylovas postakocsi is kényelmesen behajthatott. Ez a szép épület azonban nem tartotta

meg sokáig előkelő jellegét. Az Orczy-család tönkrejutásával egypár gazdag zsidó kereskedő fészkelte be magát oda és attól fogva a fényes hintók helyett mindenféle drága árukkal megrakott, nehéz társzekerek dübörögtek be a széles boltívek alatt.

Egyik zsidó vonzza a másikat. Pest új városában nem volt a zsidóknak külön negyedük, mint Pozsonyban, Bécsben, vagy Prágában. Ők azonban annyira megszokták a tolongást és zsúfoltságot, hogy még meggazdagodásuk után is, midőn már bárhol lakhattak volna, inkább egy helyre tömörültek, hogy egymást lökdösve és túlkiabálva, élvezhessék a fajtájukat jellemző lázas nyüzsgést. Így lett azután lassanként az Orczy-házból budapesti ghefftó. És mint minden ghefftóban, itt is alakult egy zsinagóga, a hozzátartozó személyzet pedig letelepedett melléje. Rabbik, schachterek, hullamosók, mind itt lakhattak. Volt több rituális fürdő is, külön a férfiak és külön a nők részére. És amíg a Szabadság-téren fel nem épült a nagy börzепalota, az Orczy-ház földszintjén lévő kis kávéház volt Budapest egyedüli börzепiaci. Itt kötötték a zsidók üzleteiket, itt állapították meg az árfolyamokat, itt fogadták a gazdákat, hogy megvegyék tőlük a lábon lévő termést, és itt születtek mindazok a gazdagodási álmok, melyek Isten tudja miért, az égi akarat milyen különös gondoskodása folytán válnak ennél a kiválasztott fajnál oly hamarosan valóra! Azok az agyafúrt számítók, kik a pesti nagyközségből világvárost varázsoltak, mind-mind abban a kis kávéházban kezdték pályafutásukat. Ha nem lett volna felette a zsinagóga, azt mondhatnók, hogy ez volt a pesti zsidóság szíve.

A kávéház, a zsinagóga, a fürdők és a kóser húsmérések még mind megvannak ugyan az Orczy-házban, de olyan állapotban, mely méltón jellemzi az utóbbi ötven év zsidóságának keresztülgázolását. Újabban a meggazdagodott zsidók hódításaikkal kapcsolatban elhagyták már az öreg Orczy-házat, mely oly sok nagy vagyon keletkezésének volt színhelye, úgyhogy a gazdagok ghefftója lassanként a szegények ghefftójává alakult át. Találkozóhelye most az összes vad zsidóknak, kik lengyelországi vagy galíciai jellegükből még alig tudtak kivetközni. Van a napnak egy rövid szaka, amikor itten ismét rátalálhatok arra a zsidó típusra, melyet valamikor a Felső-Vág völgyében és Galiciában volt alkalmam tanulmányozni: este felé, a „Minha“ ima elmondásakor. Ha az ember ilyenkor felmegy az Orczy-ház első emeletére, az ott lévő zsinagógában úgyszólván eredeti frissességükben lehet őket látni, mert itt még galíciai szokás szerint imádkoznak, vagyis a haszidita ritus előírásait követve, vadul kapálódznak és kiabálnak, Sokan közülük még nem értek rá vagy nem is kívántak új ruhába bujni, mégis a legtöbben már levetették kaftánjukat. A „nyugat“ felé törekvő „keleti“ áradat elérte már itten az átalakulás első fokát. A kerek bársonykalapok és a piszkos leviták közepett akad már egy-egy keménykalap, kronstadt vagy cilinder is, és a különböző, uraságoktól levetett ruhadarabok között egypár zsakett és Ferenc József-kabát is ékeskedik. Sok arcon pedig a nagy, göndör dugóhúzó helyett a halánték alatt egy kis fürtöcskét, valami pajesz-emléket: a nagy szakállba elvesző fekete kérdőjelt láthatni. Mégis van valami e zsinagógában, ami változatlanul megmaradt: valami, ami túléli Izraelnek minden átalakulását, ruházatban, vagyoni állapotban, avagy gondolkozásmódban: a fanatikus, mindent felölelő lázas

lelkesedés az, mely itten a tolongó tömeg fojtó bűzében különösen intenzív formában jut kifejezésre.

Kapálódzásait és ordítózásukat figyelve, sokszor töprengtem rajta, vajjon mi lehet ezeknek az embereknek a mindennapi foglalkozása, mikép bonyolíthatják le gyanús üzleteik titkos szálaít és milyen rejtélyes tervezetések labirintusain kell nekik végigvergődniök, míg végül egypár vas haszonra, vagy pedig óriási vagyonokra tehetnek szert? Ezen kérdésekre azonban nem igen találtam feleletet; annyit mégis bizonyosra vettem, hogy bármikép csinálják is, előbb-utóbb mindegyikük célt ér. A százéves kaftánjában érkező girhedt „vad zsidó“ egypár hét mulva kétségtelenül át fog vedleni azzá az átmeneti típuszá, mely úgy hat, mint egy uraságtól levetett reklámbábu. E bábu pedig rövid idő mulva átalakul azzá a cilinderes, aranyvikkeres kövér úriemberré, ki vasárnapias külsejével, fontoskodva áll ott az „almémoron“. A kövér bácsi viszont el fogja hagyni ezt az Orczy-házbeli zsinagógát, mely túlságosan emlékezteti őt lengyelországi eredetére, s ezentúl már csak a Dob-utcai nagy zsinagógába fog járni, abba a szép, új épületbe, melyet nem régen emeltek Pest egyik legszebb kerületében és amelyben nem kajabálnak és nem hadonásznak már a hitsorsosok. Csodálatos módon, mintegy Áron varázsvesszejének csapására, így lesz tehát rövid időn belül a görbehátú, sovány vad zsidóból egy elhízott, nagypocakos, de jól öltözött, divatos külsejű úriember.

Mégis főleg az Orczy-házbeliek voltak azok, kik alig ötven év leforgása alatt teljesen átalakították Budapestet. A kis, vidékies kinézésű mezővárosból óriási fővárost csináltak, melyről el kell ismerni, hogy pompás és lendületes benyomást tesz, annak ellenére, hogy a vasbeton- és téglapépületek tömege, melyben a világ minden stílusa szerepel, semmi esetre sem mondható művészesnek. Ez a gyors fejlődés és ez a színes fényűzés tettségűt a magyaroknak, kik mindig hódoltak a nagyzási mániának. Hálával fogadták az újonnan érkezettek buzdító munkáját, kik mintegy beavatták őket a világkereskedelem titkaiba és rávezették a gyakorlati gondolkodás és tevékenység reális értékeinek a megismerésére, melyeket természetüknél fogva mindezeideig eléggé megvetettek. A magyar szellem a zsidókkal szemben is gyakorolta közismert nagylelkűségét és vendégszeretetét és elfelejtette velük a szomszéd államokban elszenvedett rossz bánásmódot. Igaz ugyan, hogy a velük való érintkezésben mindig némi fölényesség és leereszkedés tört magának utat, e felsőbbzási öntudatot azonban a magyarok minden befogadott nemzetiséggel, némettel, oláhval, tóttal és szerbvel egyaránt éreztették. De a zsidók, teljes mértékben elismerve azt a jószívű vendégszeretetet, mely oly könnyű talajt biztosított nekik Magyarországon a nyugati nagy offenzíva előkészítésére, igyekeztek magyarabbak lenni a magyaroknál. Azzal a lelkességgel, mely minden cselekedetüket jellemzi, átvették a befogadóktól nyelvüket, szokásaikat, érzelmeiket és hazafiasságukat. Sokan közülök őszintén, testestől-lelkestől áttentek ezen a metamorfozison, mert hát lehetetlen volt meg nem hálálniok azt a kivételesen jó bánásmódot, melyben csupán ez az ország részesítette őket.

A magyarok és zsidók közti egyetértés azonban mégis csak látszólagos volt és ezt a látszatot egyrésztől az érdek, másrésztől pedig az illuziókra hajló szellem tartotta fenn. A szép homlokzat mögött — mint

ahogy a pesti házak vakolata és hamis márványzata alatt is csak silány téglafalak rejtőznek — gyűlölet és széthúzás lappangott. Világosan kiderült ez, mihelyt Magyarországra ránehezedett a balsors és Budapesten lejátszódott az a társadalmi tragédia, melynek a Tisza-gyilkosság mintegy előszava volt.

IV. FEJEZET.

Gróf Tisza István meggyilkolása.

A Tisza-család nem tagja a régi magyar főnemességnek. A multban nem igen fordult meg az udvarnál és egész szereplése megyéjére szorítkozott volna, ha vastagnyakú kálvinista lévén, az ellenzéki szerep nem vonzotta volna a magyar diétára. 1848-ban, midőn a magyarok Kossuth hívó szavára felkeltek a Habsburgok ellen, a szabadságharcban három Tisza-testvér küzdött. Egyik közülök, ki valamelyik nagy ütközet után ötven sebből vérzett, csak csodálatos módon menekült meg a biztos haláltól. Ő lett Jókai Mór egy híres regényének a főhőse, „a kőszívű ember“. Az író benne a vidéki köznemesség azon típusát jellemzi, mely jobban gyűlölte a Habsburgot, mint amennyire szerette megszokott nemesi előjogait, úgyhogy képes volt saját érdekei ellenére is a forradalmárokkal tartani.

A fiatalabb Tisza-testvér sokáig hű maradt azon elvekhez, melyekért fegyveres kézzel is megküzdött. De midőn a képviselőházba került, lassanként ő is azon fővárosi befolyás alá jutott, mely annak idején mindinkább hatalmába ejtette a vidékről feljövő magyar nemeseket. A megyékben ugyanis a nemesek egészen a helyi érdekek hatása alatt állottak, úgyhogy nem igen tudták megérteni azon előnyöket, melyeket országuk az Ausztriával való kapcsolatból merített. Bécsben vagy Budapesten azonban ezen előnyöknek jobban a tudatára ébredhettek. A fényes udvar csábításainak is nehéz volt ellentállani, mert ez nagyon ügyesen meg tudta nyerni azokat, kiket magára nézve veszélyeseknek tartott.

Kossuth katonája tehát csatlakozott az 1867-i kiegyezéshez, mely biztosította Magyarország függetlenségét belső ügyekben, de alárendelte azt Ausztriának a hadügyi és külügyi vonatkozásokban. Később miniszterelnök lett belőle és aztán az is maradt majdnem élete végéig. Fia, István, egész természetesen folytatta apja politikai pályáját, és Ferenc József császár, ki megszerette a Tiszákat és gyűlölte maga körül az új neveket és arcokat, megtette őt is miniszterelnöknek.

Harminc évig intézte Tisza István országának ügyeit. Külsejére nézve magas, szikár, kemény arcvonású ember volt. Nagy kerek szemüvege alól át-átvillanó tekintete szúrós; rövidre nyírott haja hátrafésülve; homloka szép és magas; ajkai vékony metszésűek. A fényképen, mely itt van előttem, az a ruha van rajta, melyet régen, akkor is viselt, midőn valami ünnepélyes alkalomkor először láttam őt. Díszmagyar ez: csupa selyem, brokát és drága prém; sastoll forgó a fején; törökös kard az oldalán; drágakövekkel kirakott aranylánc a mellén; és bársonymente a vállán. A mindennapos életben azonban természetesen egészen más képet mutatott. Cúgoscipőt, hosszú multtal dicsekvő cilindert és egy katonás szabású

Ferenc József-kabátot szeretett ő leginkább viselni, úgyhogy nagyjában eléggé hasonlított valami nyugalmazott ezredeshez. A divattal nem igen törődött ugyan, de mégis elsőrangú sportember volt. Nagyon ügyes vívó, ki még mint miniszterelnök is többször megverekedett és rendesen meg is rakta ellenfelét; szenvedélyes lovas, ki majdnem élete végéig, habár az ötvenen már jóval felül járt, versenylovaglásokban is résztvett.

Jellemére nézve erőslelkű, nyíltszívű volt, kinek érzelmeit egyszerű, nagyvonalú, elemi erővel bíró indulatok tartották hatalmukban, meggyőződései pedig törhetetlenek voltak. Aldozatra mindig kész, magasztos lelke mintegy mogorva élvezetet talált azon népszerűtlenségben, melyben élete legnagyobb részét töltötte. Embergyűlölő azért mégsem volt, mint sokan, kiket a politikai küzdelem elkeserített. A baráti érzelmet nagyra becsülte és társaitól inkább jellemességet és hűséget követelt, semmint nagy tehetséget. Dölyfösség vagy rátartiság nem volt benne, de mégis mélyen ragaszkodott a nemesség azon előjogaihoz, melyek Magyarországon még ma is oly nagy jelentőséggel bírnak. Szóval hatalmas egyéniség volt, kiben a magyar faji büszkeség a nagyúri gondolkozással és a kálvinista makacssággal arányosan elegyedett. Nagyjában véve pedig eléggé emlékeztetett arra a nagykalapú emberre, kinek képe valamikor pesti szobám falán lógott; azonban több finomsággal és nemes érzéssel a lelkében.

Magyarország ügyeit vezetni sohasem volt valami kényelmes dolog. A magyar nemzet büszkén uralkodott a szerbeken, oláhokon, horvátokon és mindazon különböző nemzetiségeken, melyeket egy ezeréves közösség kovácsolt össze, anélkül azonban, hogy faji sajátosságaiktól megfosztotta volna a különböző elemeket. A függő viszonyt tehát, melyet a Habsburgok az utóbbi időkben ráerőszakoltak, csak nagynehezen tudta elviselni. Megsebzett büszkesége folyton kereste az alkalmat azon láncok elszakítására, melyek őt Ausztriához kötötték. Létfenntartási ösztöne viszont megérezte vele, hogy a gyűlölt osztrák segítség nélkül hamarosan áldozata lenne a kebelén rágódó nemzetiségeknek. Ez az oka azon titkos láznak, mely a magyar léleknek megoldhatatlan dilemmája lévén, a kiegyezés óta folyton emésztette az ország belsejét.

Ez a láz tetőfokát mindig akkor érte el, midőn meg kellett szavazni a közös hadsereg számára a költségvetést. Ilyenkor a magyar országgyűlés hallatlan heveségű jelenetek színhelye volt. Azon hadseregben, melyben a magyarság magát joggal a legfontosabb elemnek tartotta, követelte a saját csapattestek részére a magyar vezényszó és a magyar zászló használatát. De Bécs hallani sem akart a dolgról és ilyenkor gróf Tisza, ki a hadsereg gyengítése árán megnyerhette volna honfitársai kegyeit, az ország érdekében kötelességének tartotta a költségvetést megszavaztatni, még erőszakkal is, ha kellett.

A szűkkörű választójog fenntartásához is ilyen törhetetlen makacssággal ragaszkodott, ellenére annak, hogy ez az országot a rendiség hatalmában tartotta. De ő ezt tartotta helyesnek, már csak azért is, mert a választójog kiterjesztése a különböző idegennyelvű nemzetiségeket túl nagy politikai szerephez juttatta volna és így a gyenge számarányú magyarság veszélynek lett volna kitéve. Erőszakos politikája azonban jó szándékai ellenére is felháborította a kedélyeket és a hatalomhoz való

törhetetlen ragaszkodását zsarnokoskodásnak minősítették. De ő azért egy szemernyi sem engedett és továbbra is csak ráerőszakolta akaratát az országgyűlésre. A magyarok pedig a keményfejű Tiszában nem is annyira az embert gyűlölték, mint inkább a történelem által oly rosszul egyensúlyozott végzetüket, melyet éppen ő képviselt. És mivel a körülmények parancsoló szava erősebb mindennél, mégis úgy alávetették magukat Tiszának, mint ahogy azt elkerülhetetlen végzetükkel szemben is tették.

Midőn a háború kitört, mindenki azt hitte, hogy Tisza volt az, aki különösen erőszakolta a helyzet elmérgesedését. Hisz ő pártolta folytonosan a képviselőházban az osztrák vezérkart! Bismarck-bámulatát és németimádását mindenki ismerte, és a német császár többször kijelentette, hogy Tiszában látja a kettős monarchia legértékesebb emberét. Ferenc József pedig olyan bizalommal ajándékozta meg őt, mint hosszú uralkodása alatt senki mást. Szembehelyezkedhetett volna-e az öreg király kedvenc miniszterének felfogásával, ha ez a békés megoldást ajánlotta volna neki? Ezen okoskodások különben 1914 július havának tragikus óráiban senkinek eszébe sem jutottak; annyira általános volt a meggyőződés, hogy csakis Tisza lehetett az, aki a háborút akarta és aki vállalhatta is érte a felelősséget. Úgy Ausztriában, mint Magyarországon éppen e miatt lelkesen is dicsőítették őt. A magyarok hangosan tüntettek mellette, mert hízelgett nekik az a tudat, hogy miniszterelnökük a történelem egy sorsdöntő pillanatában kezében tartotta Európa végzetét. És a miniszterelnököt kísérő állandó ellenséges hangulat egyszerre óriási népszerűséggé változott át.

Pedig akkor is, mint már annyiszor, Tisza és nemzete között féltreértés volt. Tisza ugyanis nem akarta a háborút. Ez azonban olyan titok volt, melyet senkinek sem árulhatott el és nem is árulta el még akkor sem, midőn titkának felfedése elfordíthatta volna mellől gyilkosainak fegyvereit. Végzetének tragikuma pedig nem is annyira szomorú nálálában, mint inkább abban a magas morális szépségű lelkiismereti kényszerben van, mely őt a hallgatásra szorította.

Gróf Tisza István titka ma már nem titok, mert fölfedte azt egy nyilvánosságra hozott jegyzőkönyv, amely az 1914 július 7-én, Bécsben, gróf Berchthold külügyminiszter elnöklése alatt tartott koronatanácsról számol be.¹

Ferenc Ferdinánd trónörökösnek Szerajevóban történt meggyilkolása után pár nappal gyűlt az össze. Jelen voltak ezen a tárgyaláson: gróf Stürgkh osztrák miniszterelnök; gróf Tisza István magyar miniszterelnök; lovag Krobotin hadügyminiszter; báró hoetzendorfi Conrad vezérkari főnök; gróf Kailer admirális, a tengerészetügyi miniszterium kiöltöttje és végül Hoyos követségi tanácsos, ki a jegyzőkönyvet vezette.

Berchthold gróf nyitotta meg az ülést, azon kijelentéssel, hogy tárgya annak a megvizsgálása lesz, vajjon a trónörökös meggyilkolásával elérkezett-e az idő Szerbiának mindenkorra való ártalmatlanná tételére? Együttal biztosította a gyülekezetet arról, hogy Vilmos császár és kancellárja, Bethmann Hollweg, ez ügyben készek Ausztria-Magyarországnak a legmesszebbmenő támogatást biztosítani. A továbbiakban kifejtette Berlinnel egyező azon nézetét, mely Olaszország és Románia figyelmen

¹ Lásd az osztrák köztársaság külügyminisztériuma által közzétett diplomáciai okiratokat, melyek a háború előzményeiről számolnak be.

kívül való hagyását ajánlja, nehogy ezek a kedvező alkalmat előnyök kicsikarására használják fel. Oroszország beavatkozása bizonyosnak látszik, mivel nyilvánvaló, hogy a Balkán-államok szövetségét, Románia megnyerése után, a kettős monarchia elleni támadásra akarja felhasználni. Véleménye szerint minél előbb a cselekvés terére kell lépni, hogy a Szerbiával való hirtelen leszámolás útját vágja a balkáni nyomásnak, mely idővel ellenállhatatlan erejűvé válhatna.

Gróf Tisza már régebben ismerte Berchtholdnak ezt az álláspontját, mert ez július 1-én előadta volt azt neki. Akkor is már annyira megütöközt ezen, hogy aggályait levél útján azonnal ismertette uralkodójával, kifejtve előtte azon végzetes tévedést, mely Berchthold felfogásában rejtőzik és ennek érvényrejutása esetére elhárítva magától mindenféle felelősséget. Szólásra emelkedve beismerte ugyan, hogy a szerajevói gyilkossággal kapcsolatban a legutóbb nyilvánosságra jutott események, valamint a belgrádi sajtó provokáló hangja a háború kitörését valószínűbbé tették, mint amilyen az a merénylet napján volt. De kijelentette ezek után, hogy ő sohasem fog beleegyezni abba, hogy Szerbiát figyelmeztetés nélkül megrohanják, mint ahogy azt Berlinben igen sajnálatos módon tervezni látszanak. Ezáltal Ausztria-Magyarország Európa szemében hamis helyzetbe kerülne és magára uszítaná az egész Balkánt. Csakis Bulgária segítségére lehetne számítani, de ez a balkáni háborúban szenvedett veszteségei miatt lényegtelen tényezőnek tekinthető. Véleménye szerint először határozott követelményeket kellene Szerbiával szemben felállítani, és csak ezek visszautasítása esetén megküldeni az ultimátumot. A követelmények legyenek kemények, de ne teljesíthetetlenek. Ha Szerbia elfogadná azokat, akkor a bécsi kormány egy fontos diplomáciai sikerrel dicsekedhetne és tekintélye az összes balkáni államok előtt csak emelkednék; ha ellenben vonakodnék engedelmeskedni, akkor tényleg csak a háborús megoldás maradna hátra. Ezen utóbbi eshetőség szem előtt tartásával azonnal megjegyzi, hogy a hadiakció célja csakis Szerbia megkisebbitése lehet, de semmi esetre sem annak teljes elpusztítása. Először is mert Oroszország ennek teljes erejéből ellene volna, másodsor pedig mert ő, mint Magyarország miniszterelnöke, mindenféle területgyarapításnak eleve ellenszegül.

Hogy jól meg lehessen érteni Tisza ezen szavait, tudni kell, hogy Ferenc Ferdinánd tragikus halála, jóllehet szívből fájlalta azt, nyomasztó gondoktól szabadította meg őt. Mindig aggodalommal gondolt azon időre, midőn majd ez Ferenc Józsefet felváltja az uralkodásban. A trónörökös a magyarokban gyűlölte azon fajt, melyet századok erőszakosságai sem voltak képesek alávetni a Habsburgok kényuralmának. Azt tartották róla, hogy szándékában van a szláv befolyást a magyarok rovására nagyobbítani; és számos jel mutatott arra, hogy a magyarok alkotmányos jogait, melyeket ezek oly nehezen csikartak ki Béctől, nem igen fogja majd tiszteletben tartani.

A főherceg ezen érzelmeit inkább csak sejtették a magyarok, semmint bizonyosra vehették volna, mivel az ő titokzatosságra hajló kedélye gondolatait soha nem árulta el. Tisza azonban, Ferenc József meghitt embere lévén, az udvarnál sokat megfordult, úgyhogy pontosan megfigyelhette a trónörököst. Az arcáról lerívó nyugtalanság; fanatikus

természetét eláruló villogó szemei, hirtelen dührohamai, melyek még az uralkodót sem kímélték, durva kritikái, melyeket a szerinte elavult politikai módszerekről mondott, nyilvánvaló türelmetlensége nagybátyja hosszú élete miatt és még sok más jellemző körülmény mind alkalmasak voltak arra, hogy Tiszának országa jövője miatt érzett aggodalmát táplálják. Saját személyére nézve pedig a magyar miniszterelnök tudta, hogy Ferenc Ferdinánd vad gyűlöletet érez iránta, mert hisz minden tulajdonsága csak visszatetszést kelthetett benne. Nem tetszett a trónörökösnek Tisza nagy befolyása, törhetetlen akarata és gerinces, udvaronchoz nem illő viselkedése, de különösen kálvinista vallása bántotta őt, mert az innsbrucki jezsuiták hú tanítványa lévén, gyűlölte a protestantizmust.

A trónörökös meggyilkolása tehát nem kelthetett Tiszában valami különösen nagy elkeseredést a szerbek ellen. Ezenkívül pedig ő minden területgyarapításnak eleve ellensége volt, mivel a kettős monarchia szláv elemekkel már úgyis eléggé szaturálva volt, úgyhogy ennek szaporítása csak káros hatásúnak ígérkezhetett.

Beszédét azon kijelentéssel fejezte be, hogy annak megítélése, vajjon elérkezett-e az idő a Szerbiával való leszámolásra, egyáltalán nem tarthatik Németországra. A maga részéről a jelenlegi időpontot teljesen hátrányosnak tartja, mert nagyon könnyen megeshetne, hogy a Magyarországgal szemben ellenségesen viselkedő románok a monarchia ellen fordulnának. Megfélemlítésükre Erdélyben erős csapattesteket kellene lekötve tartani. Ellenben remélhető, hogy egy kis türelemmel sikerülni fog majd Németország dicséretes igyekezete folytán Bulgáriát a hármasszövetségbe belevonni, és ennek folytán az egymástól elválasztott balkáni államok közül legalább Románia kénytelen lesz csatlakozni a hármasszövetséghez. Továbbá minél inkább halasztódik a nagy leszámolás, a francia nép szaporátlansága miatt a hatalmi egyensúly mindinkább Németország javára fog dőlni, úgyhogy háború estén a németek nagyobb erővel ronthatnak majd Oroszországnak. Mindezen okoknál fogva a háborús megoldást jelenleg károsnak tartja; sokkal helyesebbnek véli Szerbia diplomáciai megalázását, mely művelet sikeres lebonyolítása tág teret nyithatna egy újabb balkáni politika hatásos keresztülvitelére.

Berchthold gróf erre megjegyezte, hogy az eddigi tapasztalatok szerint Belgrádban a diplomáciai sikerek mindig csak igen rövid időre voltak képesek megjavítani a helyzetet és hogy csakis egy erélyes katonai támadás eredményezhetné a „Nagy-Szerbiára“ izgató fanatikusok elnyomását, kiknek bomlasztó munkája már Zágrábig is érezteti hatását. Ami pedig a románokat illeti, ezek most kevésbé veszedelmesek, mint amilyenek majd később lesznek, mivel kapcsolatuk Szerbiával a jövőben csak erősödhetik. Igaz ugyan, hogy Károly király újabbán kétségeit fejezte ki Ferenc József előtt szövetségi kötelességeinek teljesítése kérdésében, mivel, úgymond, figyelembe kell vennie alattvalóinak érzelmeit is; de ennek dacára mégis alig képzelhető el, hogy Romániában Károly király életében egy monarchiaellenes párt kerekedhetne felül. Végül pedig Tisza gróf azon észrevételét, mely a német-francia erőviszony mérlegelésére irányult, nem tarthatja döntő fontosságúnak, mivel az orosz nép óriási mérvű fejlődése a franciák erős halandóságát nagyon is kiegyenlíti.

Berchtholdnak a magyar miniszterelnökhöz intézett ezen válasza

után Stürgh gróf osztrák miniszterelnök emelkedett szólásra és azonnal kijelentette, hogy ő is, miként Berchtold, szükségesnek tartja a háborút, de csatlakozik Tisza gróf azon véleményéhez, mely szerint a monarchiának ezen ügyben Németországtól függetlenül kell cselekednie, viszont másrészről meggondolandónak véli azon helyzetet is, mely akkor állhatna elő, ha Németország a monarchia habozásában a gyengeség jelét látná. Kérdés, vajjon az erős szövetséges más alkalommal is fel fogja-e ajánlani teljes támogatását? Ami pedig a háború megkezdésének módját illeti, az szerinte csak egy lényegtelen formakérdés. Ha a koronatanács a meglepetés-szerű támadás ellen foglal állást, akkor más úton-módon kell majd a háború kitörését előidézni.

Bilinski lovag közös pénzügyminiszter ismertette ezek után Potiorek generális véleményét, ki mint Bosznia- és Hercegovina kormányzója, két év óta figyelhette a helyszínen a pánszláv izgatásokat. Eszerint az annektált területeket a jövőben csak úgy lehetne megtartani, ha a monarchia Belgráddal egyszer s mindenkorra leszámolna. Boszniában általánosan hirdetik a népnek Péter szerb király felszabadító bevonulásának közelségét, úgyhogy az ottani lakosság izgalma a tetőfokára hágott már. Ilyen körülmények között lehetetlen azt hinni, miként azt Tisza gróf teszi, hogy egy diplomáciai sikerrel lényegesen meg lehetne javítani a helyzetet. A szerbek csak az erőszaknak fognak engedni. Még az sem használna, ha Péter király személyesen megalázkodnék a monarchia előtt, mert ezáltal a szerb nemzet közvéleményét annyira elkeserítené, hogy ezzel több kárt okozna, mint hasznot.

Tisza gróf erre azzal válaszolt, hogy ő Potiorek¹ generális katonai érdemeinek teljes elismerése mellett kénytelen konstatálni a boszniai közizgatás siralmas állapotát. Az ottani rendőrség szereplése a szerajevói gyilkosság alkalmával pedig határozottan botrányos jellegű volt. Hisz bebizonyosodott tény, hogy a rendőrhatalóság tudtával vesztegeltek a később elfogott merénylők a főherceg által követendő útvonalon. Egyáltalán nem hajlandó elismerni, hogy a helyzetet Boszniában még egy jól megszervezett rendőrség és közigazgatás is képes volna megjavítani.

Krobatin hadügyminiszter következett most szólásra. Természetesen ő is kijelentette, hogy egy diplomáciai siker teljesen értéktelennek bizonyulna. Katonai szempontból ítélve a helyzetet, sokkal előnyösebbnek látta neki a háború azonnali megindítása, mivel valószínűnek tartható, hogy a hatalmak egyensúlya idővel a monarchia hátrányára fog megbomlani. Mivel pedig a két utolsó háborút, az orosz-japánt és a balkánit hadüzenet küldése nélkül kezdték meg, ő azt ajánlja, hogy a monarchia titokban kezdje meg a mozgósítást, az ultimátumot pedig csak ennek befejezése után küldje el Szerbiának. Így Oroszország beavatkozása esetén a háború kitörésekor az osztrák-magyar haderő igen előnyös helyzetbe jutna, mivel a nyári hónapokban, az aratási szabadságok miatt, az orosz határszéli hadtestek csak nagyon hiányos létszámúak.

Hosszú vitatkozás indult meg ezek után a háborús célokról, ennek részletei azonban, sajnos, nincsenek a jegyzőkönyvben feltüntetve. A koronatanács tudomásul vette még Tisza grófnak azon követelményét, hogy Oroszországra való tekintettel jelentessék ki, hogy a monarchiának

¹ Ugyanaz a Potiorek, kit a szerbek a háború elején annyira elverték.

Szerbia megsemmisítése nem áll szándékában. Stürgkh gróf megpendítette még a Karagyorgyevics-család detronizálásának eszméjét, mely lehetővé tenné valamely olyan németbarát herceg trónrajutását, ki hajlandó volna a kettős monarchiától való függés elismerésére. Ezután Tisza gróf még egyszer ráterelte kollégáinak figyelmét egy európai háború veszedelmeire, kérelve őket, hogy számoljanak a jövő helyzet olyan alakulásaival is, melyek például ázsiai bonyodalmak miatt Oroszország figyelmét elfordítanák a Balkántól, vagy egy újabb bolgár-szerb háború kitörésével stb., mely fordulatok a monarchia mai helyzetét háború nélkül is tetemesen javíthatnák.

Csakugyan számíthatunk — mondta erre Berchthold gróf — erre vagy amarra a kedvező fordulatra, de mindenekelőtt azt a tényt kell tekintetbe vennünk, hogy az ellenséges táborban halálos küzdelemre készülnek és hogy Románia jelenleg az orosz-francia diplomáciát támogatja. A monarchia a románokat csak akkor fogja megnyerhetni, ha előbb a szerbeket tönkreteszi, mert ők csak akkor fogják megérteni, hogy az izoláltság ellen egyedüli mentességük a hármasszövetségre való támaszkodás. Azon feltevés pedig, hogy a bolgárok képesek lennének szomszédaik ellen bosszúhadjáratot indítani, nagyon bizonytalan alapokon nyugszik, mivel Németország is csak azon határozott kikötés mellett engedné meg Bulgáriának a háborút, ha az megígérné, hogy csakis a szerbeket támadná meg és nem a románokat.

Hosszas vitatkozás után — írja a jegyzőkönyvvezető — végre mindenki, kivéve a magyar miniszterelnököt, arra a meggyőződésre jutott, hogy a diplomáciai siker, még ha az a szerbek világraszóló megaláztatásával járna is, nem javítana lényegesen a helyzeten, tehát okvetlenül olyan követelményeket kell Szerbiával szemben támasztani, melyeket az kénytelen lesz visszautasítani, úgyhogy az erőyes katonai beavatkozás számára szabad út nyíljon.

Tisza gróf azonban még most sem engedett és ismét kijelentette, hogy bármennyire szeretné a tanács véleményét magáévá tenni, nem képes hozzájárulni egy olyan megoldáshoz, mely Szerbiának mindenképen elfogadhatatlan feltételek megküldését célozza. Legfeljebb azt kész elfogadni, hogy a feltételek legyenek igen kemények. Arra kéri még a gyülekezetet, hogy a Szerbiának küldendő jegyzéket vessék igen gondos szövegezés alá és egy másolatát még az elküldés előtt mutassák be neki. Ha abban az ő állásfoglalását nem látná kellőképpen honorálva, akkor kénytelen lesz személyére nézve olyan következményeket levonni, amelyeket annak idején majd szükségesnek ítél.

Még aznap délután a tanács újból összeült és ekkor hoetzendorfi Conrad vezérkari főnök katonai természetű kérdésekről és egy európai háború valószínű lefolyásáról adott felvilágosításokat, melyeket azonban nem vettek fel a jegyzőkönyvbe.

A délutáni ülés folyamán gróf Tisza ismét kérte társait, hogy jól fontolják meg határozataikat, mielőtt háborúra szánnák magukat. A befejezés előtt még megbeszélésre kerültek azon pontok, melyek a Belgrádba küldendő jegyzék alapjául szolgálhatnak. Egyezsége azonban most sem tudtak jutni. Berchthold gróf végül azzal zárta le a vitát, hogy habár még nagy eltérések mutatkoznak a tanács és Tisza gróf állásfoga-

lása között, ezek nem látszanak áthidalhatatlanoknak, mivel a magyar miniszterelnök által ajánlott megoldás valószínűleg szintén háború kitörésére fog vezetni, az összes jelenlevők pedig úgyis csak ezt célozzák.

Valószínű azonban, hogy szándékainak ilyenképpen való beállítása Tiszát egyáltalában nem elégítette ki, mert megkérte Berchthold grófot, ki Ischlbe készült a császárhoz, hogy vigyen magával egy levelet, melyben ő előadja uralkodójának a saját nézőpontját.

Ezek után Tisza még aznap este visszatért Budapestre és másnap, július 8-án Berchtoldtól már kapott egy sürgönyt, melyben ez azon hitben, hogy ezáltal Tisza meggyőződését befolyásolhatja, közölte vele Tschirschky bécsi német nagykövet azon kijelentését, mely szerint Berlinben elvárják az osztrák-magyar kormánytól, hogy az Szerbia ellen érelyes támadást fog indítani; továbbá, hogy Németországban nem tudnak mire vélni a dolgot, ha Bécs a kínálkozó alkalmat elszalasztaná. Vilmos császár már személyesen írt is a román királynak, jelezve neki annak a szükségességét, hogy Románia háború esetén maradjon semleges. Végül pedig, ha Bécs most sem lépne fel kellő határozottsággal, ebben minden német csupán a monarchia szégyenletes gyengeségének bizonyítékát látná.

Ez a sürgöny sem változtatott azonban semmit sem gróf Tisza meggyőzésén. Bizonyítja ezt az a levele, melyet csak Berchthold hireinek vétele után küldött el Ischlbe.

Fordította: *Regnier Viktor.*

(Folytatása következik.)

A Kemény Zsigmond-irodalom újabb gyarapodása. Mult áprilisi számunkban ismertettük Papp Ferenc Kemény Zsigmondról szóló művének első kötetét. Várakozásunk, mellyel a folytatás elé tekintettünk, a Magyar Tudományos Akadémiának mint kiadónak a jóvoltából örvendetesen rövid idő alatt kielégült. S így most elsősorban Papp munkájának második és egyszersmind záró kötetével óhajtunk foglalkozni.

A kötet 20 fejezetben Kemény életének a szabadságharc után következő felét ismerteti, amely időben mérve rövidebb ugyan, azonban az előbbinél jóval több és jelentékenyebb külső élményt, meg teljesítményt foglal magában.

Látjuk Keményt a Haynau-féle rémuralom alatt a haditörvényszék hatalmában, amint magának és pártjának, az úgynevezett békepártnak, a szabadságharc alatti szereplését törekszik igazolni. Látjuk, amint még ebben a bizonytalan helyzetben is az őt jellemző lelki erővel teljesíti kötelességét a köz iránt azzal, hogy „Forradalom után” és „Még egy szó a forradalom után” című röpirataiban, továbbá az 1851-i Pesti Naplóba írt cikkeiben egyrészt a diadalittas és önhitt hatalmat, más részről az elkeseredett és kétségbeesett nemzetet a viszonyok józan mérlegelésére ösztönzi, s így az egyszersmindenkorra kibékíthetetlennek látszó ellentéteket a kibontakozás lehetőségének a megcsillantásával enyhíti. Látjuk, hogy midőn az abszolutizmus politikai berendezkedésekor a jelen bírálatától mindjobban visszaszorult, miként fordult történeti jellemrajzaiban a multhoz, ámde ekkor is az aktuális multhoz: a szabadságharc katasztrófájával megszakított hatalmas nemzeti föllendülésnek, a reformkornak nagy alakjaihoz: Wesselényi Miklóshoz, Széchenyi Istvánhoz.

Ezután arról tájékozódunk, hogy

a közéleti izgalmak és megpróbáltatások öt esztendeje után politikai törekvései elakadásakor miként buzognak fel benne az elfojtott költői hajlamok, és miféle külső-belső élményekből kristályosodnak ki az előző korszak termésénél művészileg értékesebb társadalmi tárgyú szépprózai művek: *A szív örvényei, Férj és nő, Ködkének a kedély láthatárán* és a novellák. Megismerjük Keményt mint az ötvenes évek irodalmi életének vezéralakját, mint az úgynevezett mérsékelt irodalmi pártnak a fejét és irányadó szellemét. Szemlét tartunk e párt: a Csengery—Pákh—Gyulai-kör fölött, amely az irodalom üzleti kihasználására és a népszerűség biztosítására tekintő megalkuvás ellenében egyre nagyobb határozottsággal és sikerrel harcol a tisztá irodalmiság elvéért, a művészi ízlés kizárólagos jogosultságaért. Egyúttal tisztába jövünk azzal is, hogy a tudományos és szépirodalom, a grúzbakötött nemzeti életnek ez a még leginkább szabadon hagyott szerve, a közönség irodalmi nevelése mellett miként készíti elő a nemzeti lélek talaját egy új, egészségesebb politikai felfogás számára. Megvilágosodik előttünk, hogy Kemény miként szolgálja pártjának céljait irodalmi és esztétikai tanulmányaiban, s miként segíti társadalmi irányú dolgozataiban nemzetét a helyzetéből kivezető módok fölismerésére szellemi látókörének tágitása által.

Beavat a kötet a 38—42 esztendő's Kemény szívügyeibe és családi ügyeibe. Utána megrajzolja 1855—1856-i bemutatkozását a Pesti Napló szerkesztőségében. Majd számot ad arról a fordulatról, amely 1855 elején visszavezette őt költői pályája első felének a műfajához, a történeti regényhez, amikor a művészi tisztultság irányában új fejlődést nyitó *Özvegy és leányát* megalkotta.

Közli továbbá az 1857 elejétől 1859

végéig terjedő időszak élményi mozzanatait, melyek mögül egyre jobban elősötétlenek az élet delén túl járó Kemény kedélyéletének árnyékai, az annyira sóvárgott, de örökre elérhetetlen boldogság kísértetei. Az eddig szokásos anekdotikus távlat fölé emelkedve igazi jelentőségének megfelelően tünteti fel azt a szerepet, melyet 1857 végétől 1860 elejéig a Pesti Napló vezetésében egyideig szerkesztő, később főmunkatárs címen játszott Kemény, aki így a Bach-korszak végén a nemzet szenvedőlegesen ellenállásának egyik legfőbb tényezője lett.

Az alkotmányért vívott 1860–1861-i küzdelem alapiából domborodik ki nagyszabású publicisztikai tevékenysége, amely a Pesti Naplót a nemzeti politika frontjának leghatalmasabb erősségévé, s egyúttal a magyar közvéleménynek majdnem biztos fogású hangoló műszerévé tette.

Az 1860–1861-i közszereplés tárgyalása elé illeszkedik be a *Rajongók*kal, utána pedig a *Zord idővel* foglalkozó fejezetek, szemléltetve a költői és közéleti törekvéseknek Keményre jellemző váltógazdaságát. Bennük a kimerítő adat-összeállítás kivül mélyreható és szempontokban gazdag fejtegetést nyerünk Keménynek művészi tekintetben legerettebb és legtökéletesebb költői alkotásairól, amelyek a magyar történeti regény fejlődésének túl nem haladt magaslatát jelzik.

Élénk lép az ötödik évtizedéből kiforduló agglegény, az élet alapörömeiből végleg kikopott férfinak a kedélyességbe vagy szinte közmondásos élhettelenségbe fojtott fájó lemondásával. Felsőrakozik Keménynek az 1861–1867-i provizórium alatt kifejtett munkássága, melynek révén mint a Pesti Napló vezérírója oroszlánrészben megérlelte nemcsak a törvények, hanem a lelkek kiegyesítését is.

Befejezésül az emberi nagyság esendő voltának szorongó tudatával éljük át a mértéktelen szellemi erőfeszítésektől és önkínzó lelki vívódásoktól földézett hanyatlást és végét, ez egyik legnagyobb magyar elme felbomlásának és összeeskedésének tragikus mozzanatait.

Papp Ferenc ebben a kötetében rendkívül gazdag és sokoldalú anyagot ad, amely Kemény életfolyását

és egyéniségét gyakran meglepően új világításban tünteti föl. Szívéletének „örvényeibe“, egyéniségének rejtekeibe az eddiginél váratlanul mélyebb bepillantást különösen azok az adatok engednek, amelyek a nőkhöz való viszonyára vonatkoznak. Kora ifjúságának vonzalma fiatal rokonához, Kemény Póli bárónőhöz, a harmincéves férfiú rajongása Wass Ottilia grófnő iránt, barátságai az ötvenes évekbeli pesti társasélet romantikus érdekes nőalakjával, Tahy Károlynéval, végül negyvenedik esztendeje körül átélt ábrándos szerelme a huszonkét-huszonhárom éves Lónyav Mária iránt — mind azt mutatják, hogy egyéni életének mennyre központi problémája a nő; egyszersmind tisztázzák azt is, hogy ennek — a költő által annyiszor és oly sikerrel megoldott — problémának az ember, az élet számára való örök megoldhatatlansága volt a fő forrása az ő tragikumának.

Ebben a kötetben éppen úgy, mint az elsőben, Kemény korszakos jelentőségű írói és politikai pályájának a rajzához kapcsolódva, gazdag és eleven korpökerekedik ki az elnyomatás és kiegyezés korának irodalmi, politikai és társadalmi életéről.

Ha Papp Ferencnek ezt a kötetét méltatni akarnók, ismételnünk kellene mindazt a jót, amit az első kötet ismertetése alkalmával elmondunk az ő irodalomtörténetírói képességéről, készültségéről és munkaszeretetéről. De azokon kívül még azt is javára írjuk, hogy nem folytatódik az elképzelés módszeréhez, hanem megelégszik azzal az adatkészlettel, amit főképpen az egykorú folyóiratoknak és hírlapoknak pártját ritkító gonddal, emellett kellő kritikai latolgtatással végzett átbüvrlása fölös mértékben ont neki.

*

A Kemény-irodalomnak szintén értékes gyarapodását kell üdvözölnünk Szinnvei Ferenc tanulmányában, amely „Kemény Zsigmond munkássága a szabadságharcig“ címen jelent meg mint székfoglaló a Szent István-Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának felolvasásai között. Ez tulajdonképpen nem különálló munka, hanem részlet

szerzőnek abból a nagyszabású művéből, melyben novella- és regényirodalmunk fejlődését tárgyalja a szabadságharcig. Tizenkét esztendei odaadó és avatott fáradozás gyümölcséből kapunk itt izelítőt. A szakfolyóiratokban közzétett mutatóványok után ez a füzet is érezteti, mekkora veszteség irodalomtörténésünkre nézve, hogy egyik hívatott és minden irányban képzett művelőjének ez a java termése már negyedik éve vár kiadásra. A nagyközönség előtt is hangsúlyozzuk, mennyire nem volna szabad kímélni az áldozatot, hogy napvilágra juthasson ennek az érdekesen kibontakozó és hatalmasan felvirágozott szépirodalmi műfajunknak fejlődéstörténete, amely egyébként mint fejlődéstörténeti monografia rendszeresség és kimerítő alaposág szempontjából egyedül áll irodalomtörténetírásunkban.

Nem hallgathatjuk el, hogy sok ilyen, szinte egész életet elfoglaló, tudományos törekvésnek az eredményei vannak az íróasztal-fiókok rabságára kárhóztatva. Félő pedig, hogy ha ez még huzamosabb ideig így tart, a tudományos becsvágy, amely legtöbbször nem raktárra dolgozik, éltető levegőjétől, a nyilvánosságtól, megfosztva elsorvad. És akkor a mi sokat idézett szellemi fölényünknek egyik legerősebb tartó oszlopa mállásnak indul. Sőt ne álltassuk magunkat azzal sem, hogy a — talán nem egészen joggal — mai viszonyainknak felrótt szünet után majd folytathatjuk azon a színvonalon, ahol abbahagytuk! — Nem! Ha akár az egyének, akár a nemzetek szellemi tevékenységében a folvtonosság megszakad, a munkakészség csökkenése miatt mindig csak jóval lentebb fokról lehet újra neki indulni.

Színnyei dolgozata bevezetéseként tömören összefoglalja Kemény ifjúkori életfolyásának és lelki fejlődésének azokat a mozzanatait, melyek szépirói föllépésének előzményeiül szolgáltak.

Ezután az „Izabella királyné és a remete” című első regénykísérletéből egykorúan (1839—40) közzétett mutatóványokat taglalja. Az újabban fölfedezett részletekkel együtt is csak töredékesen ránk maradt munkát Kemény regényírói egyénisége kibontakozásának tekinti: a mese-

szövében a romantika nyomán jár, a romantikusok bonyolító készsége nélkül; azonban a lélek mélységeinek csalhatatlan látású bűvára, a történelem hatalmas koncepciójú filozófusa és a tragikum egyik leg-sugallóbb *vatese* már előre veti fényét.

A harmadik fejezetben az *Élet és ábránd*dal foglalkozik, amelynek hőse Camoens, a szerencsétlen korsós portugál költő. A műből a sorától föl nem ismert, szerelmesétől meg nem becsült és elfelejtett költői lángész tragédiáját fejt ki, mint tünetét annak a szellemi ragáltnak, mondhatnók: gyermekbetegségnek, amely 1840 táján Párizsban Chatterton angol költő példájára tömegesen ragadta öngyilkosságba a fiatal francia költői tehetségeket és tehetségtelenségeket, mivel a társadalom nem sietett őket nagy embe-
rekké magasztosítani.

Négy fejezetet dolgoztatnak több mint a felét, szenteli az egyéni és művészi kifejlődés lázában forrongó Kemény báró művének: a *Gyulai Pálnak*. Kideríti, hogy ez a Báthori Zsigmond fejedelem kegyencéről szóló regény rokonságban áll Fáy Andrásnak „A két Báthori” című színművével. Utal a műben jelentkező irodalmi reminiscenciákra. Megjegyzi, hogy a költő alanyiséga az eddigi észlelt mértékhez képest itt erősen visszahúzódik ugyan, de számos részlet még mindig önvallo-más-ként hat reánk. Behatóan és találóan fejtegeti a regényben jelentkező szerkesztő-képességet, amely az előbbi munkákban nyert iskolázottság után is sokhelyütt csak nehézkes menetű, zavaró mozzanatokkal megszakgatott és túlterhelt alkotást bír nyújtani. Igen sok megszívlelni valót mond a belső korrajzról: a XVI-ik századi ember lelki világának ábrázolásáról, halott korszelle-mek föltámasztásának szuggesztív eszközeiről. Különösen finom észre-vétele, hogy az író a vezető alakokat és eseményeket nem a maga szemével nézi, hanem tárgyiasítva, a többi szereplők lelkének a tükréből vetíti elénk. Igen sikerülten méltatja Keményt, mint a lélek- és jellemrajz nagymesterét. Végül a stílusára vonatkozó megfigyeléseit abban összegezhetjük, hogy a szerzett gyakorlatból kifolyólag Kemény készsége ezen a téren is sokat fejlő-

dött, de a tagadhatatlan haladás el-
lenére még gyakran fegyvelmezetlen,
nehézkés, keresett és egyenetlen.

Pais Dezső.

Babits Mihály: Kártyavár. Egy város regénye. (Athenaeum.) Lelki élmények felé való mohó kitérülés és hatalmas intellektus fegyvelmező ereje eleven Babits minden költői alkotásában. Mindig a legszemélyesebb lírai érintettség bírja megszólalásra, és mindig az írásmesterség legnagyobb fokú öntudatossága jelöli ki közlendői számára a megváltó formát. Neki a regény is csak lírájának egyik megjelenési formája, lírájáé, mely kezdettől fogva kereste az objektíválódás módjait, néha egyenesen naturalista eszközök által. Már legelső verseskönyvében akadtak költemények (*Városvég, Világosság udvara, Régi szálloda, Mozgófénykép*), melyek a valóság torz, néha mocskos elemeinek túlzó színézésével (valóban a rothadás szivárványszíneivel) az ezen realitás-elemektől szinte érzékileg érintett lelkiségéről közöltek meghökkentő vallomást.

Első regényében (*Gólyakalifa*), a kétéletű Tábori Elemér történetében, a züllött alterego rajzában nagy szerepet juttatott e kínzó naturáliák lelki hatásának. Sokan naturalista hajlamokat is állapítottak meg a regény írójában, holott éppen a szemlélet „természettudományos“ érdeketlensége (a Zola-féle *carrure*) hiányzott előadásában, melyet első sorától az utolsóig valami lírai remegés hatott át s tett az olvasó fogékonyságára is nyomasztó hatásúvá.

A *Kártyavár* időrendben második regénye Babitsnak, noha a merőben más stílusú *Timár Virgil fia* — a lelki apaság kérdésének e finom, gyöngéd elemzése — hamarabb került a könyvpolvasó közönség elé. Kilenec esztendősz kompozíciója Babitsnak ez a *Kártyavár*, mely akkor a Nyugat lapjain háromnegyed részében meg is jelent, de — utolsó negyedével kiegészítve — csak most lett „könyvújdonosság“-gá.

Szubjektív indítékokon épül ez a regény is. Babits lelkének heves élmény-reakciója és nyughatatlan fantáziája szövetkezik benne, hogy dús szövedékű rajzát adja a főváros tözsomszédságában keletkezett Potemkin-városok egyikének, melynek „őstörténete“ mindössze ötven eszten-

dőre nyúlik vissza, melynek amerikai ütemben felépült falai valóságos járványtelepe a morálsorvadásnak, melynek tradíciója a tradíciótlanság és fantáziája: a mozi. Babits tanári pályája ervik szakát egy ilyen pak-fong-város falai és lelkei között élte át, ahol falak és lelkek csodálatosan egybetalálkoznak abban a fogalomban, mit a népszólás az „úipesti hantós“ névvel jelölt meg. Ha Babits kezdő költő korában a *Világosság udvarának* szennyes romantikáján: most ennek az Újvárosnak rajzában mintegy az egész városnagyságúvá titátított Lichthófnak képét nyújtja. Nem is Újváros ez — így élcelődik a regény egyik helybeli potentátja —, hanem Pfüjváros. Az is valóban. S Babits „egy város regényét“ akarja írni, éreztetve, hogy — ha valahol — ebben a környezetben valóban a milió formálja az embereket. De mégsem milió-rajzot ad a realista regényírás értelmében. Romantikusán túloz, még pedig szándékosan, bizonyos játékosztönnel, mely a drasztikumok halmozásával a valószerűségeen túllendülve akarja megérzékeltetni a környezet fojtogató atmoszféráját, amely egykor az íróra úgy rásúlyosodott. „Játék ez — mondja a regény előhangjában —, kiosztott szerepekkel: noha volt idő, mikor ez a játék rámnehezedett, rámült, mint egy fojtó álom.“ Ezért mutogatja nagyítóüveg alatt az Újvárosnak nevezett szemétdombot, s ezért keveri még stílusában is a naturalista szemlélet és romantikus képzelet szélsőségeit. „Egy Jókai-regény alakjai bontakoztak ki szavaiból“ — mondja egyik szereplőjéről, másutt meg igen találóan állapítja meg: „Különös moslékba csöppentek itt a Jókai világának csöppjei“.

A legcsekélyebb részletekben is ott kísért a Budapest szeméttelépére épült város stílusa: a stílustalanság. Még a lelki élet megmagyarazásához is a kellemetlen testi érzéletek szótárából szedi Babits a kifejezéseket. Egyetlen jellemes alakjának lelki vívódását is ekként festi: „mely emlékezetsikátorokban szemétnak felgyűlt csekélyeségekből egy még kínzóbb aggodalom mérgét keverte magának“. A testiségek rajzában meg éppen elmegy a szókimondás legszélső határáig. Könyve 288., illetőleg 340. lapján egypár olyan mondat olvas-

ható, mely már szinte csak valami túlzott programmszerűségből kerülhetett elmondásra, mintegy a régi, közmondásbeli recept szerint: ha lúd, hadd legyen kövér!

Az utolsó fejezetek egyikének élér: ezt írja a szerző: „24. §. Melyben az író szimultánista hajlamokat árul el.“ Ezek a hajlamok megmutatkoznak a regény többi harminc fejezetében is. Babits valóban érti a módját, hogy minden jelenethez az egész várost éreztesse. Ideges és sokszor érdekesítően idegesítő sietséggel csapong ide-oda, hol ebbe, hol abba a zugolyba villantja bele fénykévéjét, s néha látszólag csak szeszélyből; de végül minden apró esetlegességet nagy komponáló művészettel dolgoz bele terve egészébe. S az is ritka mesterségbeli tudásra vall, hogy szövevényes, több ember, sőt egy egész város sorsára döntő meséjét negyvenyolc órai időtartam alatt pergeti le. Pedig a mesében fő-fő szerephez jut Újváros multja is, ama rosszillatú „östörténet“, a Schundfilm, ahogy Babits nevezi. „Az emberek lelkükön viszik multjukat, mint holt kincsek zsákját, melynek csak nehezét érzik és nyomását.“

Középponti hőse nincs a történetnek, vagy inkább: két hőse van. Az egyik Atlasza ennek az Újvárosnak, a másik Sámsona. Amaz Madár János polgármester, emez Kərbolt tanácsos. A polgármester a „l'état c'est moi“ valódi megtestesítője. Igazi pödesta s ugyanakkor kitűnő anagrammája is ennek a névnek: igazi despota. Méltó alkotásához, a jeles városhoz, melynek kéttornyúra tervezett temploma is mintegy ujjal int az ég felé *egy* tornyával; a másik torony építés közben elsikkadt.

A polgármester rajzában Babits új hőstípust keres: az *önzetlen* panamistáét. Mert e csodálatos Madár nem a maga zsebére panamázik, hanem a közjóért. S meg kell adni: felelőtlensége nagyszerű alkotóerőnek bizonyul: *mer* kockáztatni, s végül is mindent tető alá juttat ott, ahol egy unciával több tisztességérzet múlhatatlanul kudarcot vallana. Önmagát így magyarázza: „A lelkiismeretem nekem is tiszta. De a keze hogy maradjon tiszta annak, akinek sárból kell építeni? Sárból építeni: ez volt mindig a szenvedélyem, ez is szenvedély.“ Babitsot szemelláthatóan ez az alakja foglalkoztatja legjobban.

Gazdag pszichológiai apparátussal rajzolja is, és kitűnően érezteti középponti fontosságát ebben a meglódult naprendszerben. De mintha e figurához túlságosan is sok ténybeli adalékkal rendelkezett volna írója; néha az az érzésünk, hogy hitelessége művészileg kevésbé igazolható, mint volna esetleg Újváros valamely egykori újságjának hasábjával. Olyanféle hős ez, mint Knut Hamsun *Lynge szerkesztője*, mely nyilván szintén élő modellről készült. Madár a közgazgatás condottiere-je, mint Lynge a sajtóé; és mind a kettő némileg esináltízü.

Kərbolt elnöki tanácsos — Újvárosnak Madár előtt községi bírása — sokkal igazabb és mélyebb jellemrajz. Ő nem Poseidonja az újvárosi szennyes haboknak, hanem legkésőbbesettebb fuldoklója. Sorsában valódi tragikum van, melyet Babits egy pompás mondatban ekként fogalmaz meg: „oda állt, ahova nem való, s ha azt tette, amit karaktere sugott, vétenie kellett az ellen, amit helyzete parancsolt.“ Íme: Újváros egyetlen polgára, aki az idegtépő külvárosi hangkháoszban még végkép meg nem siketült holmi lelkiismereti „súgások“ iránt! Világos, hogy ezért meg kell lakolnia. És el is bukik, mint Sámson: éppen egy régi, karakteres tétével rántja magára az egész Kártyavárat. Ezt az alakot Babits nemesak szemével rajzolja meg, hanem lírai meleg érzéssel is. Kərbolt tanácsos úr bármely nemes angol realista regénynek büszkesége lehetne.

Babits regényírói dolgozasmódján általában az angolok iskolája érzik meg leginkább, ott is, ahol a szöveg szolid erőssége Thackeray konstruálására emlékeztet, s ott is, ahol a fantasztikumot egy tőről sarjasztja a legjózanabb realitással. A *Kártyavárban* a legsivárabb valódisággal szervesen egybefonódik egy merőben moziszerű kalandortörténet. A két heterogénnek látszó részt az író lázasan izgatott előadása fogja szoros egységbe. S azonfelül a detektív-részeket valami finom ironisztikus árnyalattal kezeli. Ebben némileg Chesterton módszerére emlékeztet; a rikítóan színezett kalandortörténetben mintegy benne lappang egyszerűságra annak paródiája is, akár az idézett angol író *Ember, aki csütörtök volt* című regényében.

Partos járásbíró úr kevéssé hús-vér alak; nem is annak van szánva. Ő az „új fiú” Újvárosban, akire azért van szükség, hogy szakolcai naivitásán át ismerkedjünk meg az egész újvárosi mikrokozmosz fonákságával, s e tekintetben jó írói lelemény: nélküle bajosan kaphatnók meg a regényben megkívánt objektív látáshoz a kellő távolságot. Bár igazán szólva nem is annyira a szemével nézünk, mint inkább idegrendszerével gyötrődünk; ez már a regény zaklattól stílusából következik.

Megoldásában a történet végkép elválnak a realitás síkjától. A *Kártyavár* csak meginog, de össze nem dől. Bajos is lett volna az írónak Madár János karrierjét holmi fegyelmival vagy éppen öngyilkossággal elválni. Neki a maga stílusában: négylovas batáron kell eltűnnie szemünk előtt a — fantasztikumba. Az öngyilkosság momentumát pedig Kerbolt sorsa végére helyezi el Babits, s ott valóban helyén is van.

Nagyon lenyűgöző — sőt egyenesen főbekölintő — olvasmány a *Kártyavár*, de az utóíze gyötrelmes. Szuggesztivitásával valósággal fiziológiai hatása van. Miliójében nem egészen a Partos járásbíró tájékozatlanságával bámészkodtam. Magam is hosszú időn át lakosa voltam egyik ilyen Újvárosnak. Az odavezető vilamos-út mentén van egy utca s egyúttal megállóhely. Ennek közelében együtt található a sertésvágóhíd, a kénsvagyár, a „mészárosmelléktermékek feldolgozására alakult gyár”, az enyvgyár s még egy-két ilyen jószagú telep. S ezt az utcát a Közmunkák Tanácsának jóhumorú névkigondoló-bizottsága Illatos-útnak keresztelte el! Ki-beutaztomban mindig nagy multságomra volt ez a groteszk ötlet. Hanem azért szívesebben sétálok a Margitszigeten.

Babits is nagy kedvteléssel tereli felénk a maga nagy panamagyárának mérgező lehelletét, de az ő Illatos-útról is sokszor menekülni vágyunk a Margitszigetre.

Stílusának erejét felesleges kiemelni. Verve-je szédületes, szóanyaga páratlanul gazdag. Prózájában — az értekező prózában is — szívesen közeledik az élő beszédhez s egyaránt tartózkodik az affektált szaggatottságtól meg a fárasztó hosszadalmaságtól. Ilyen a *Kártyavár* nyelve is. De meg kell mondani, hogy ebben

a regényében a nyelv természetessége nem egyszer lomposságba csap át. Még hagyján, mikor alakjait beszélgeti. Hiszen az kétségtelen, hogy az újvárosiak pontosan (majdnem azt írtam: „pont”) így beszélnek; hiszen tőlünk, kitűnő óvárosiaktól, tanulták szavuk ejtését.

„Egészen újvárosi jassz-beszéd” — mondja maga Babits is szereplői szaváról több helyütt. Alakjai szájából tehát — jellemzésül — el is fogadom az efféle párbeszédet:

— Az is egy panama-ember, az a Kerbolt?

— Dehogy, ellenkezőleg, egy puritán.

De azokon a helyeken, ahol a szerző maga beszél, néha egyenest meghökkenenek a sűrű pestiességek. Ilyenekkel Babits másik két regényében — emlékezetem szerint — nem találkoztam. S nem foghatom meg, itt is mit keresnek ezek? „Újvárosi-vá” akarják tenni az előadást is? Bizonyos, hogy hozzájárulnak a színészhez, de ez a módszer felesleges is, veszedelmes is. Akadhat Babits-rajongó, aki mintát lát benne, és hivatalos felmentést a nyelvérzék parancsai alól. Van mondata — s elég nagy számban —, melyet ha helyéről kiragadva felolvassnánk, hallgatónk mind Szomoryst szimatolnák benne: „Egy fiú áll a pódiumon, rázza hosszú aranyhaját, mily gyönyörűntan biggyeszi a száját, a zene ömlő gyönyörében, egy romlott serdülő, esontos térdét előrenyújtva rövid nadrágjából.” Itt mintha Ézsau és Jákób űzne megtévesztő játékot az olvasóval; s ebben is: „— Van szerencsém bejelenteni Takács Jucit — kijátszott kétségbeesve (t. i. a konferenciér) és örült eltűnni;” vagy: „Ő, polgármester, mindig feltétlen ura önmagának, érezte most...” stb.

Épp ilyen kirívóak pesti *argot* szerint használt módhatózói is: „Biztos nagy gazember”; „a koci iszonyú himbálva fordult”.

De talán mindennél zavaróbb, s néha egyenest az érthetőség rovására van e könyv lapjain az ellentétül kíváncsozó *létére* helytelen használata. Hersey-Hirschfeld képviselő úrról azt halljuk, hogy „nagy műveltségű ember létére Spencer Herbertet idézte”. Minket bizony az lepne meg, ha tökfilkó létére idézte volna. A képviselő úr papájáról meg azt olvassuk, hogy „puritán létére egy tál

aludtjéből állt a lunch-e"; itt nyilván azt várnók, hogy puritán létere Ármin apa pezsgót kávézott vacsorára.

Babits „biztos“ jobban tudja nálam, hogy mi van jól magyarul, mi nem. Ne szentesítsen hát — még kényelemből, még *couleur locale* kedvéért se — semmiféle újvárosi idiomát. Az efféle szabadosságok a magyar nyelv igazi „újpesti hatosai“; hamisítványok, de forgalomba kerülnek, s a derék fővárosi olvasók hamarosan jó pénznek fogadják el őket. Különösen, ha kiválóbb írónk nyelvében is találkozunk velük.

Rédey Tivadar.

Vidor Marcel versei. (Őszi szerelem evangéliuma.) A még egyszer nagy hévvel fellobbanó, de egyszersmind búcsúzó szerelemvágy hamvadó tüzeből kisugárzó őszi hangulat hatja át a hetvenegy rövid költeményből álló kis gyűjteményt. Alig van benne néhány vers, amelynek tárgya nem a szerelem, hanem az élet valamely jelenségére vonatkozó reflexió. A ciklus mindegyik darabját a tárgy azonossága és az alaphangulat egysége fűzi egymáshoz. Valamennyire ugyanaz a szerelem ihleti a költőt, amint erről maga is valómást tesz egyik versében (Válasz egy levélre):

Ahány leányról csak daloltam,
Mind Te voltál, Te egyedül!
Sok hűtlen rimem alszik holtan...
Sok vágy Néked hegedül.

A multból Te kélsz ki ragyogva,
Mint kétség és örök remény...
Rózsákat fonok tavaszodba
Új ifjúságom reggelén.

A kései tavasz emésztő vágyát csak fokozza az őszi hanyatlás sejtelmes érzése. Mintha fenékgig akarná üríteni a gyönyörök poharát, mielőtt ráborul a kijózanodás téli éjt-szakája, mikor majd elhagyják „esőkok, emlékek, dalok“. Valóságos martirja a szerelmi vágnak: „nincs éjjele, nincs nappala“. Több versében a testi szerelem himnuszát zengi és lobogó érzékiséggel fordul kedvééhez, majd egészen mámorba szédül.

De az ősz borúja minduntalan előszlatja a mámort és a melancholia kódéval borítja a lelket. „Nincs boldogság a földön“, még a boldogságvetésből is gond az aratás. Az „örömmadarat“ nem lehet megfogni,

helyette halál költözik a szívbe. Ezek a motivumok afféle modern Himfy szerepében mutatják a költőt, aki a szerelem véges voltán kesereg. Az egész cikluson végigsajgó pesszimizmus egyhangúságát jótékonyan ellensúlyozza a formák változatossága. A legkülönfélébb formák könnyed kezelése lényegesen hozzájárul a versek kedveltetéséhez. A kötet végén van néhány költemény, amely ritmikus és rimes próza formájában olykor bizarr, de néha találó és érdekes költői definíciót nyújt az élet némely jelenségéről.

Gulyás Sándor.

Német színészek Pest-Budán. (Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története 1812—1847. 14 képpel. Budapest, 1923. Budavári Tud. Társaság.) Német Philologiai Dolg. XXIX.) Bárhol fordulunk meg nyugaton, bármely országban, bármilyen népnél, mindenütt százával leljük a legrégebb időkre emlékeztető épületeket, letűnt korok legkülönözőbb beszédes maradványait, amelyek a történeti érzéknek olyan kedvező alapföltételeit szolgáltatják, hogy szinte természetes velejárójuk a régebbi századok dolgainak legaprólékosabb, legintimebb részletekig való beható ismerete. Nálunk, sajnos, sok, részben jól ismert okból nincs ez így. Főleg fővárosunk emlékeztet egy amerikai módra hirtelen a földből nőtt új városra, amely nem sok rokonságot mutat a csak fél- vagy háromnegyed századdal ezelőtt itt emelkedett régi jó Pest-Budával. Nincs is meg nálunk, azaz nem ment át úgy a köztudatba fővárosunk multjárak a története, mint másutt. Az utóbbi években, hála egyesek jobb belátásának, a tudomány, az irodalom, egyes napilapok igyekeztek ezen mindinkább segíteni.

Ez a most megjelent szép kötet is igen alkalmas arra, hogy közelebb hozza hozzánk a régi várost, melyet olyan alaposan sikerült elfelednünk. Már ezért is hálásan és örömmel kellene fogadni Kádár Jolán új könyvét, melyet a tizennégy (köztük egy színes) jó kép nemcsak élénkít, de értékben is erősen növel. Tudományos szempontból hézagpótló munka — a pesti és budai német színészet beható történetét föltétlenül meg kellett írni —, de a

tudós részletkutatásoktól távolabb álló közönség is szeretettel kellene hogy fogadja éppen a fentebb kifejtett okokból.

Alapos, évek hosszú sorára kiterjedő gyűjtőmunkát végzett a nagy tudású, érdemes író, aki ebben a tekintélyes kötetben már másodszor nyújtja idevonatkozó kutatásainak eredményeit. Éppen tíz esztendeje annak, hogy a Bleyer Jakab, Petz Gedeon és Schmidt Henrik szerkesztésében megjelenő Német Philológiai Dolgozatok XII. számaként a pesti és budai német színészetnek 1812-ig való történetét adta. A jelen kötet tehát mintegy amannak folytatása, de azért önmagában is érthető, zárt egésznek alkot, mert hiszen csak 1812-ben nyílt meg a nagy pesti német színház, amely 1847 február 2-án égett le, s amely egészen természetesen az ebben a kötetben frottaknak a középpontjában áll. A jelen művel egybekötött bő német tartalmi kivonat — amely arra van hivatva, hogy a külföldnek is hozzáférhetővé tegye az itt elért tudományos eredményeket — az 1812 előtti időkkel is foglalkozik s így az érdeklődők itt vázlatosan a régebbi munka eredményeit is megkapják.

A 316 lapra terjedő nagy munka első harmada a tulajdonképeni tárgyalás; a többi jegyzetekre, függelékekre (köztük pontos műsor az egész három és fél évtizednyi időből), az említett tartalmi kivonatra, meg gondos, bő név- és tárgymutatóra esik, amelyek a könyv tudományos használhatóságát nagyban emelik és beosztását mintaszerűvé teszik. Mind a Budavári Tud. Társulat, mind az ezen kiadványokat ismert eldöztatkozásággal támogató Klebelsberg Kunó gróf miniszter urat hála s köszönet illeti meg azért, hogy ilyen kiállítást a mai nehéz időkben lehetővé tettek.

Sok szempontból igen tanulságos könyv ez. Meglepő tényeket tár elénk. A művészi akarás nem mindennapi, magas fokáról lebbenti fel a feledés fátyolát s meggyőzően mutat rá, hogy a magyar színészet is tanult ettől a sokáig ellenséges szemmel nézett német színészetől. Az író, aki tökéletesen igaza van, hogy most, mikor már rég eltemetjük a fővárosi német színhadot, lovagiasan elégtételt kell szolgáltat-

nunk a legyőzött ellenségnek a magyar színészet szempontjából is. A bazai magyar színészet története sem lehet teljes, minden tekintetben hézagmentes e német színészetnek és az innen jövő hatásoknak az ismerete, ezeknek számbavétele nélkül. Örömmel és megnyugvással szögezhetjük le azt a tény is, hogy az itteni német színhadokról sohasem hangzott el rossz szó a magyarság ellen, sőt inkább még tömjéneztek ezt. Szívesen korrigáljuk Bayer József ismert alapvető művének némi idevonatkozó elfogult megjegyzését.

Ennek a régi pesti nagy német színháznak a jelentős voltát egészen külsőleges mértéken mérve is azonnal szemléltethetjük azzal, hogy ez az épület méreteiben túlszárnyalta mind a többi német színházat; 3500 néző számára volt benne hely. A szerző ügyesen fejtette ki, hogy miképpen vált éppen ez a nagyság ennek az intézménynek vesztére. Pest lakossága 1810-ben 33.000 volt. Egy ilyen aránylag kis város nem láthatott el ilyen nagy színházat tartósan közönséggel, legkevésbé pedig művelt, a szellemóriások alkotásaiért rajongó színházlátogatók kellő számával. Ez szükségképpen kellett hogy szállítsa a színvonalat, amely pedig meglepően magas volt. Viszont vonzotta ez a nagy, fényes színház a jó vendégszínészeket, akik mély hatást tettek kiváló játékkal.

Elválaszthatatlanul össze vannak forrva az idők, ezek a művészeti küzdelmek egypár örök emlékezetet érdemlő nemes gondolkodású ember nevével is, így mindenekelőtt Ráday Pál gróffal. Ez a magyar főnemes, a XVIII. század igazi fia, a magyar színészet nagy barátja, szintén volt egy ideig német színházgató, aki már ekkor olyan elveket hangoztatott, hogy a színháznak egyáltalában nem volna szabad nyereségforrásnak lennie, ellenkezőleg, valamely közalapból kellene támogatni, hogy a művelt közönség és az alsóbb néposztályok számára egyaránt tisztességes szórakozóhely lehessen! Mindazok, akik tehetséget árulnak el a drámai költészet vagy zene terén és szegények, részesüljenek ingyenjegyben. Mennyi idealizmus, mennyi jóakarati!

A szerző igaz szeretettel emeli ki

mindezeket a részleteket s ezzel is gondoskodik arról, hogy könyve tudományos alapossága mellett vonzó és lelkesítő olvasmány is legyen. Megelevenednek e lapokon is a „nagy idők, nagy emberek“, akik olyan távol esnek a jelen kalmár nemzedéktől. Persze itt is csak fényoldalak ezek s nem hiányzik az árny sem. A nagy színházzal rövidesen nagy bajok vannak és emiatt sokszor a művészet is erősen háttérbe szorul. A tárgyilagosan és részletesen bemutatott bukdácsolások nagyon is meggyőzhetnek mindenkit annak a tévhitnek a tarthatatlanságáról, mintha a magyar színészet ellenfele, a német, tejbén-vajban furdótt volna itt ezekben az években. Erről szó sem volt s nem utolsó sorban ez is idézte elő, hogy még a bécsi vendégszínészek is kedveskedtek a magyarságnak, amely éppen ebben az időben hódította meg magának sajtát, rohamos fejlődésnek induló fővárosát.

Sokkal esőndesebb, de nem kevésbé nehéz sora volt a budai német színészetnek, amely nagyobb-részt szerényen követte a pestit. Mindkettőjük életében az 1847-es év határ, nem mintha a budai színházat is a pestiéhez hasonló csapás érte volna ekkor, hanem az 1848-as események és azok következményei miatt. A magyar világ minden letiprás ellenére, sőt talán éppen azért, gyors, végleges diadalra jutott. Még a század második felében is volt ugyan német színészet a fővárosban, de ennek már távolról sem volt meg a régebbi jelentősége; lassú, biztos halálra volt ítélve.

Koszó János.

Regényfordítások. (Jörgensen János: Dánia nagyrasszonya. Zahn Ernő: Indergand Albin. Pallas kiadása. Frank Norris: Örvény. Sven Hedín: Csangpo láma a nomádok földjén. Genius kiadása.)

Jörgensen János dán író könyve felekezeti munka. Nem regény, hanem idézetek, szónoklatok, vezércikkek különös keveréke, a művészet rovására. Egy protestáns ifjú, Ronge Hermann, belátja, hogy téves hitet szolgál s a szerinte egyedül üdvözítő anyaszentegyházba lép. Jörgensen-Ronge metamorfózisa papiroson oldódik meg, álpátosszal és sívárabban, mint egy matematikai

feladat. Zola túlzásai tartalmában és formában néha semmisségeknek tűnnek fel a lapok tucatján keresztül tekintélyekre hivatkozó, elméledő Jörgensenhez képest. Csak a *Quo vadis? Chilonjára* gondolunk, kinek ösztönös megtérése minden pártoskodásbéli kényszerzubbony nélkül is megejti, magával ragadja és meggyőzi a lelket. Természetesen az ilyesmi megrajzolásához nemcsak vallásos hév szükséges, hanem művészi tehetség, amit Jörgensenben nem találunk. Szunyogh Xav. Ferenc elég jó magyarsággal végezte meddő munkáját. *origo: Vajtko protesta...*

Jörgensen farszto irányművéhez képest szelíd, jóságos falusi történet *Zahn Ernő*nek szintén regénynek nevezett elbeszélése: Indergand Albin. A rokonszenves történet lelke egy pap; nem elfogult, külsőségeken se nyargal, csupán emberebbé akarja tenni embertársait. Okos, sőt bölcs pap, tud számolni a körülményekkel, ismeri az anyagot, melyet formálni akar s alkalomadtán állását is kockára teszi, csak hogy egy elkallódásra ítelt lelket megmentsen. Tiltakozás ez a könyv a hetediziglen való bűnhődés ellen. Zahn sok jóakarattal, bár kevés írói erővel írta meg. A cselekmény többnyire *elbeszélve* jut hozzánk s Indergand Albin megtérése is inkább a kulisszák mögött történik. *Várady Imre* fordítása sokszor lompós. Csak pár példát idézek: A plébános gyapjúharisnyát viselt és kezében nehéz sétatobot. — A lelke mindennek Albin volt. — Albin! — hebegte csak. — De a gyűlölet, melyet az Indergand-fíú bőségesen kiérdemelt, végezetül az emberek ragaszkodását a papjukhoz is tönkretette. — Egy pillanatra egymáséban nyugodott tekintetük.

Frank Norris könyve, az *Örvény*, amerikai regény. Széles alapon, biztosan felépített meséje természetesen pereg, alakjai egyéni vonásokkal kavarnak előttnk s élnek. Ez Norris, a rátermett elbeszélő és lélekismerő érdeme. Világnézete eleven, egészségtől duzzadó, fantáziája amerikaiasan józan. Ért hozzá, ami újabb honfitársainál annyira kellemesen hat, hogy a legszárabb témába is költészetet varázsoljon. Eredeti tehetség. Zola mindenesetre hatott rá, kivált monumentális főmegjeleneteiben s refrénszerűen ki-

csengő hangulatképeiben, anélkül, hogy utazót formált volna markáns egyéniségéből. *Bartos Zoltán* kiválóan alkalmazkodott az érdekes regény frazeológiájához. Két észrevételünk volna. *Bartos* a mindent uraló Valóságról beszél a mindenen uralkodó Valóság helyett. A 76. lap utolsó, labirintusos mondata szinte nyomdahiának tetszik, annyira kéri az avatott fordításból.

Sven Hedintől nemrég jelent meg *Genius*-kiadásban „Csangpo láma zarándokútja”. Most a második részt is lefordították („Csangpo láma a nomádok földjén”). *Csangpo* láma bolyongása itt is csak ürügy, vörös fonál a sivatagok útvesztőiben, jó alkalom, hogy *Sven Hedin*, a puszták szerelmese és ihletett költője kedvére beszélhessen kedves állatairól, a mormotákról, vadzamarakról, jakbikákról, vadludakról, melyeket embereinél is jobban szeret. Talán ő az egyetlen író, aki az állatok életét, érzésvilágát annyi rajongással figyeli meg s aki nagy tudását át is tudja plántálni olvasói lelkiületébe, a puszták minden vad szépségével együtt. *Gerely Jolán* művészi fordítást adott.

Vajthó László.

Berend Miklósné: Jochanaán Ibn Ben Aluya. (*Genius* kiadása.) *Ben Aluyát*, a zsidó orvost, az inkvizíció kiúzi Spanyolországból. Nagy tudása, emberismerete, sikeres gyógyításai keresett orvossá teszik Olaszországban; a városok tanácsai, a fényes renaissance-fejedelmek egymásután hívják, sőt X. Leó pápának udvari orvosává is lesz. *De Ben Aluya* nem talál kielégítést semmiben. Hajtja a nagyravágyás, hogy korának valamennyi orvosát felülmúlja s babonától menten gyakorolhassa hivatását; kergeti az ábránd, hogy az élet titkát megtalálhassa. De üldözi egy emlék is: *Velencében* gyáván kiszolgáltatta kedvesét, egy nemes leányt, a boszorkányok fölött ítélő bíróságnak s azóta a leány árnya, az önvád elkésériti, lehetetlenné teszi számára a szerelmet. Lelkében az ész és szív örök harca dúl, az önvád kígyói mardossák, elméje megbomlik s végül eszelősen koldul *Nápoly* utcáin. — A hős alakja körül rajzanak a cinquecento első felének híres alakjai, az *Orsini-k*, *Borgia-k*, *Este-k*, *Gonzaga-k* női és fér-

fiai, a nagy pápák, hadvezérek; járunk *Génuában*, *Firenzében*, *Nápolyban*, *Rómában*; az urak palotáiban s a nép salakjának oduiban; látunk fényes ünnepeket, fosztogató seregeket, hullarablást, a pestis pusztításait s az inkvizíció ítéletét. *Forró szerelmi* jelenetek váltakoznak az elmaradhatatlan *Machiavelli* és *Aretino* csípős megjegyzéseivel és fényes hazudozásaival. Szóval minden anyag megvan egy nagyfényű és sötétárnyékú renaissance-kori regényhez — csak egy a hija: nem hat ránk. Érezzük, hogy divatjelen-séggel van dolgunk, nagy minták visszavert fényével és hangjával. A forró szavak józanok, a fényes színek fakók; a műben igen sok a tanulmány, de kevés az ihlet. A történeti nevek sűrű raja nem elevenedik meg, hanem írott betű marad; az útikönyvszerű pontos helyrajznak nincs biztos talaja, nincs levegője, pusztá névjegyzékkül hat; a szándékosan halmozott nevek, tárgyak, történeti és műtörténelmi utalások és célzások tudákos címtárrá válnak, pusztá kellékekké, korfestő és jellemző erő nélkül. Annál bántóbbak aztán az apró tárgyi botlások; az olasz felindulásában nem „*Corpo de Bacco*“-t, hanem „*di Bacco*“-t emleget; a laemurák voltaképen lemurok; kétélű szablya helyett pallost kellett volna írni; a patkány, mint a dögvész terjesztője, akkor aligha volt ismeretes; nem valószerű, hogy *Dante* halála évében *Orsini Mária* már idézte volna a *Pokol* fenekén lévő *Kainát*; a szilva nem ezüstös s a pinia nem sudár, kúpalakú, hanem széles ernyőszerű; terje-követ a középkori orvoslás nem ismert, hanem igen theriakot, régi magyarban terjék-et, mely ópiumos készítmény volt. Apróságok ezek, de ahol akkora a tudományos készület, kimernek belőle. Az előadás nyugtalan, elejétől a végéig; ám ez a nyugtalanság nem a tárgyé, nem a személyeké, hanem az íróé, aki ráerőszakolja elbeszélésére és modorossá teszi vele. Ráadásul még az írásjelek közt a szertelenül szerte hintett . . . (a női helyesírás egyik jele) az olvasást is nyugtalanná teszi.

Egészében a szerző nagyobbra vállalkozott erejénél. Meseszövése bizonytalan, jellemző ereje nem hatol a lelkekbe, előadása kapkodó, nyelve is szertelenkedő (holmi „be-

képzelt" szeplők is vannak rajta). Nem tanulságos, hanem tudákos; művészi hatása pedig nagyon kétséges. Az új név nem nyeresége irodalmunknak. T. V.

Nagy Zoltán: Elégiák. (Genius kiadás.) E verseskötönyv szerzőjének neve 1907-ben — Ady első hódításai idején s jóval Babits feltűnése előtt — jelent meg először, még pedig nem lapokban, hanem mindjárt költeményes kötet címlapján. S a *Hónapos szobákból* költője előzetes jelentkezés nélkül is észre tudta magát vétetni. Schöppflin Aladár szeretettel írt a merőben ismeretlen alföldi fiatalemberről, kiemelve, hogy alapjában konzervatív formákban egyéni és modern hangjai vannak. Francia meg olasz útibenyomásokat rajzolt verseinek legtöbbször, de erősen magyar szemmel és szívvel, mély honvágygal az Ér partja után. Ezt legművészeiben *A homok* című verse érezte, mely — némi fiatalos bizonytalanságai ellenére — máig sem hervadt meg s érzésének őszintesége, felépítésének gazdag és lendületes volta most is megkapja olvasóját. A maroknyi sárga homokot a szellő vágja le párizsi hotel-szobája asztalára, s a lelke honfitársat köszönt benne:

... ezt a homokot ismerem!
Szellő, szellő, hány mérföldet kell futnod,
Míg ilyen sárga homokot találsz?
Hát mint a lelkem, fényes palotákból
Egy kis homokért te is hazajársz?

Már első könyvéből kitetszett, hogy ez a költő nem pillanatnyi sikerekre számít, nem alkudozik a maga képességeivel, csak értékes anyagot fog munkába s csak kellő kiérlelés után. Hajlama volt bravúrrosságokra is, de érezni kellett, hogy telt ritmusaiban lélek is hullámoz, nemcsak szóköztetnek. S ellentétben a fiatalosra jellemző kedvelésével a hamarkész verskompozícióknak: Nagy Zoltán már pályája kezdetén is szokatlan érzéklet mutatott az érzelmi anyagnak szelesebb keletekben való szervezés fölépített költői formálása iránt. Szép és új hasonlataiban nem annyira a szemlélet tárgyi plasztikája hatott, mint inkább erős lelki megfelelések:

Olyan sötétség ült a földre,
Mint hogyha lelkem szállt vón ki a tájra.
Az ég olyan volt, mint egy palatábla,
Melyről egy kéz az írást letörölte,
A sok szép csillagírást...

Első kötetének sikere semmivel sem tette szaporább termésűvé; sőt mintha egyre szigorúbban válogatta volna ihletékinálta mondanivalóját. Csak hat év múlva gyűjtött egybe ismét (akkor már A Hét s a Nyugat lapjairól) egy kötetre való verset (*Csend! Aranymadár!*). Ez újabb sorozata kifejezőeszközökben gazdagabbnak mutatta költőjét, anélkül, hogy egyéniségét megtagadta volna bárkinek bármily divatosra vált iránya kedvéért. A Nyugat kisebb tehetségei azidétt erősen — sokszor mulatságosan — asszimilálódtak egymáshoz az élenjárók utánzásában. Nagy Zoltán megőrizte egyéniségét. Igen ritkán szólalt meg s igen ritkán lehetett rajtaérni a hang némi kisiklásán; az ízlésén pedig úgyszólván soha. Talán csak egy vonása kezdett akkoriban valamelyest túltengeni, már-már művészetere rovására: eredendő finomsága nem egyszer valami finomkodás, formai presziósság felé hajlott el. *A Rimes précieuxes*-ben (ilyen, fölöttébb modoros ajánlással: „A Madame la Marquise qui n'existe pas“) így ír szemérről: „Egy-egy nőare... Meghúzódik a mélyén néha lopva, Mint drága ékszer barna bársonytokba“; kezéről meg: „már úszott barna nő haján, mint halvány hold úszik az éjszakán, Mint égi vizen úszik karsú csónak, Szelét fogván egy-egy elsügött szónak“ stb. Ez barokk halmozás és mesterkétebb, semmint a fantázia valódi gazdagságával bővülő. Néha egy-egy formai megoldása (pl. *A Csudaszép Város-e*) Babitsra, máskor a pátriájabeli másik jeles tehetségre, Tóth Árpádra vallott (*Az ismeretlen ember*; e genre-ben egyébként Nagy Zoltán is, Tóth Árpád is Baudelaire-tanítvány). De második kötetének legszébb darabjai híven őrizték művészi látásának és hangjának egyéni szépségeit:

Ódon szobámban ült velünk az alkony,
Barna hűga a fekete nyárejnek.

Harmadik kötete, az *Elégiák*, az elődjét követő tíz esztendő termését nyújtja, alig többet harminc versnél. Költőnk alkotásmódja nem változott, sőt szemellátható, hogy mindinkább ereje teljes latbavetésével dolgozik. Vonzódása a nagy lírai verséptémények iránt egyre határozottabban jelentkezik; e te-

kintetben majdnem egyedül áll líráinkban. Új könyvében is ilyenmű kompozíciói a legfigyelemreméltóbbak. Ezek távolról sem versciklusok: nem egy-egy középponti lelki élmény sorozatos rajzai és variálásai, hanem szigorú egységű költemények, melyekben a részek egymásba forrnak, s csak az egészben világlik ki valódi helyük és jelentőségük. Ez az alkotómód igen jól egybevághat a költő két fővonásával: a maga lelkén való mély eltűnődéssel s kifejezőképességének gazdag lendületével. S emellett szemlélődése mindig tisztábbá érik, kifejezése (szóanyaga és hasonlatvilága) pedig mindig lelkibb. „Mély hallgatásom régi temploma”, ezzel a sorral kezdődik *Jelenések* című szép kompozíciója, mely azután ennek a szentélynek látomáserejű képét adja. Látomást mondtam, mert a látást itt a ritka bensőség igazán vizionáriussá mélyíti. Az *Egy régi Aloe- virág* is ilyen gazdag, sok és szer- vesen összefüggő szálból sodort képzése a lélek mélyébe beágyazott lírai matériának. „Filozófiai költészet” emlegetését mindig kétes értékűnek tartottam: a művészet lényegileg különbözik a filozófiától, mert hiába azonosak esetleg a bennük felvetődő kérdések: az egyik normatív feleletet keres azokra, míg a másik multhatatlanul csak érzelmit, hangulatit. De filozófiai gyökerekig igenis leszállhat a költészet is, habár azután a művészet virágait szökkeneti elő azokból. S ilyen értelemben Nagy Zoltánban is van valami filozóf vonás:

Miért az élet? És ha élsz, miért
E kérdés? Mért a bús csoda,
Az emberész, mely önmagán tünődik
S mindent megért, csak önmagát soha?
Kérdezte már a vad bokor: miért?
Gond bántja-é a bólintó bogáncsot
S a kék katángot néma csüggedés?
Vagy emberé csupán a fájdalom?
Ez tán kifislett lelkünk illata,
Melyről megismer kertjében az Isten,
Mint bodzát édes, bódító szagáról.

Látnivaló: ez a filozófia legmélyebb régióit érinti, de úgy, hogy a művész szabadsága csorbítatlan benne; Babits *Esti kérdés*-én kívül alig tudok hozzáfoghatót újabb líráinkban. Az *Elégia* c. vers (melyből idéztem) különben is az egész kötetnek talán legszebb magaslatát jelzi.

Művészi hitvallásának nagy komolyságára az *Epilogus*-ban is akadnak megkapó példák:

Munkálok serényen
Versenyt a sok személgető madárral,
Zöld gyík suhan a napsütött sövényen,
S cirpel, dönög, zümmög örök bogárdal.
Napszámos hangyák futnak a fővényen
S mindenki tudja dolgát a világgal,
És végezzük, amit a Gazda mondott,
Fent én és lent testvérem, a vakondok.

Megvallom: a kötet első verscsoportjának darabjait nem érzem egyenrangúaknak a már említett további kompozíciókkal. Ezek egyike-másika a *Csend! Aranymadár!* című kötet némely hideg csináltságaira emlékeztet (*Bucintoro; Ismeretlen hölgy halálának hírére*). Ezekben mintha a kissé mesterkéltné téma kedvezőtlenül hatna vissza. Nagy Zoltánra eszközei szabad használatában is.

Költészete amúgy is a külső eszközök, a pusztá technikaiságok mind ritkább igénybevétele felé látszik haladni; s e részben közeledik korunk általán érezhető irányához. De ezt sem divatból vagy alkalmazkodásból teszi: nála az egyszerűsödés mintegy magától adódó megnyilatkozási formája a halkság irányában elmélyülő művészi természetének. A forma halkulása csak velejárója lelkesége egyre bensőbbé válásának. Óvakodik tőle, hogy a szólam bárhol is túlkialtsa az érzelem intenzitását. *Levél Tóth Árpádhoz* című verse, melyet maga is „ars poeticájának” vall, ennek tudatos kifejtése. S mintahogy első felteker csupa hagyományos formában dalolt, most — miután francia és magyar formaművészek iskoláját megjárta — ismét a leghagyományosabb formákhoz fordul, melyeknek azonban egyre gazdagabb kiképzését és ritmikai lehetőségeit fedezi fel. A rímekkel mind takarékosabb; ércs csendülésük hovatovább „vakítja fülét”, s helyettük a ritmus szépségét áhítja, s ezt sem szigorúan metrikai értelemben, hanem belső, mélyen zenei műveltségben. És sorai egymásbaöltésének ez a zenei szerveződése pompásan szolgálja különösen nagyobb kompozícióinak többleteles szimfóniára emlékeztető felépítését.

Líráink legújabb iránya nem éppen a Nagy Zoltán útjain halad.

De mai költészetünk el sem képzelhető ama századeleji fellendülés nélkül, amelyek az *Elégiák* költője egyik értékes és hűségében igen rokonszenves munkása.

Rédey Tivadar.

Történeftfilozófia. Írta Kornis Gyula. (A magyar történettudomány kézikönyve, szerkeszti Hóman Bálint.) Budapest, 1924.

A „történeftfilozófia“ eddig meglehetősen homályos és rosszul körülhatárolt vizsgálódási területet jelentett. Mindazon problémákat, melyek úgy a történeti megismerés természetére, mint az emberi történet folyamatára s annak értelmére vonatkoznak, egyaránt ezen a néven tárgyalták. Kornis Gyula könyvének érdeme mindenekelőtt az, hogy rendet hoz a kérdések e tömkelegébe: minden eddigi történeftfilozófusnál világosabban választja szét az idevágó problémákat s tárja fel azok egymáshoz való viszonyát.

Művének bevezetésében a történelemről mint tudományról szól. Igen világos elemzéssel determinálja mind szűkebbre a történettudomány fogalmát: kimutatja, hogy az a valóságtudományok körébe tartozik, ezeken belül a szellemi tudományok között foglal helyet s ezek sorában is az úgynevezett individualizáló tudományok csoportjához tartozik, amint ezek fogalmát Windelband és Rickert meghatározták. Épp ily világos a reakövetkező szintézis: ennek nyomán megismerjük a történelem viszonyát a lélektanhoz, szociológiához, politikához, filológiához, a művészethez s a filozófiához.

A „történeftfilozófia mint a történelem tudományelmélete“ sorban tárgyalja a történelmi megismerés eredetét, érvényességét és határait, valamint a történelem és a valóság viszonyát, hogy végül a történelem logikáját vegye vizsgálat alá. A mű gerince a történeftfilozófiát mint a történet metafizikáját tárgyalja. Az idevágó problémákat négy fejezetben vizsgálja. Miután a „történeft“-t mint ilyet világította meg, a történeti tényezőket veszi bonckés alá. Miután a földrajzi és a faji tényezők szerepét vizsgálta az emberi történetben, magát az embert veszi szemügyre, mint a história alapját. Különösen becses a materialisztikus

történeftfelfogás beható és éles kritikája. Azután áttér a szabadság szerepére a történetben s végül „a transzcendens tényező“ címén az istenség és a történet viszonyára vonatkozó problémákat tárgyalja. A „történeftfilozófia mint a történet értékelmélete“ című fejezet a történet végső értelmét és célját vizsgálja s a történeti optimizmus és pesszimizmus kérdésében foglal állást. Ez a mű legsikerültebb fejezete: meglepően nagy objektivitással és higgadsággal tárgyalja az idevágó problémákat, melyek olyannyira össze vannak növe az egyéni életfelfogás hangulatával. Hasonlóan harmonikus módon fejtegeti szerzőnk műve utolsó fejezetében a történelem és világnézet, a historizmus és naturalizmus viszonyát.

Irodalmunknak igazi nyeresége e mű. Nemesak azért, mert világossággal és figyelemreméltó eredetiséggel tárgyalja e bonyolult kérdéseket, de mert majdnem teljes hazai és külföldi bibliográfiájával becses útmutatásokat ad a további tanulmányozásra is. Az egész könyvön sajátos harmonia ömlik el: az a historikus, ki e mű tanulmányozása után fog kutatásaihoz, oly szilárd filozófiai nézőpontot nyert, aminőt bármely más szaktudós megirigyelhet tőle. De a nagyközönségnek is élvezetes s tanulságos olvasmányt nyújt, mely után nyugodtabban fogja nézni a történeti élet értelmezésére vonatkozó harcokat. Külön ki kell emelnünk, hogy Kornis a Spengler nagy feltűnést keltett könyvének sikerült kritikájával járul különösképen ahhoz, hogy a mai ember történeti tájékozódását megkönnyítse.

Kár, hogy bizonyos kérdések elkerülték szerzőnk figyelmét, amit azonban könyvének remélhetőleg minél előbb sorrakerülő új kiadásában pótolhat. Így nem elemzi a történeti folyamat egyik alapmozzanatát: az „esemény“ fogalmát, valamint nem vizsgálja a „szellem“ mibenlétét és kritériumait sem, jóllehet e fogalommal gyakran él. Sajnosan nélkülözzük Bodnár Zsigmond érdekes történeftfilozófiájának elemzését is, melynek pedig épp a közelmúlt eseményei sok tekintetben igazat adnak. Böhm Károly történeftfilozófiai eszméit sem méltó

tatja Kornis, pedig ezek szilárd értékelméleti alapvetésüknél fogva is figyelmet érdemelnének.

Pauler Akos.

Kéky Lajos: Gárdonyi Géza. (A Szabad Lyceum kiadványa.) Irodalmi előadások és felolvasások, melyek utólag nyomtatásban is megjelennek, rendesen azért élvezhetlenek, mert írójuknak a műveltség különböző rétegéhez tartozó közönségre kell tekintettel lennie. Magyaránia kell néha oly dolgokat is, melyek ismeretét megfelelő hallgatóság előtt joggal felteheti. Az első sornak épp úgy szólnia kell, mint a „karzatnak“, szóval egy kissé Goethe színigazgatójának élelmességét kell érvényesítenie. De ami előadásban a sokszínű publikum előtt hat, az nyomtatásban legtöbbször kevés méltatásra talál. Kéky Lajos Gárdonyiról tartott előadása olyan tanulmány, hogy ha hallgatósága élvezte, elsősorban azt illeti dicséret. Mert a legintelligensebb hallgatóknak készült. Azt jelenti ez, hogy Kéky szigorú tárgyilagossággal írta meg kis művét s amint hőst nem állítja sem magasabb, sem alacsonyabb polcra, mint amely irodalmunkban megilleti, úgy Gárdonyi különböző jellemű műveit is egyformán megértő szeretettel méltatja. Gárdonyi írói pályája — úgy mond — megkapó képét nyújtja a csekély értékű kezdetből magasba lendülő haladásnak. Kéky e haladás minden lépcsőfokán a biztos szemű esztétikus kalauzolásával visz fölfele, kezdve a régi Magyar Hírlapban közzölt Göre-levelek első sikereitől Gárdonyi történelmi regényeiig. Az író egyes műveinek jellemzése közben érdekesen világot nyit meg Gárdonyi világfelfogását. „Ennek magva bizonyos harmónia, az élet sorsába beletörődő megnyugvás.“ Az összhang Gárdonyi bölcselési álláspontjából sarjad. Lelkében erős gyökeret vert a buddhizmus tanítása, mely szerint az embertől minden levés és veszés idegen; álom és halál testvérei egymásnak, az ember élete nem e földön kezdődik s nem itt végződik. Kapcsolatos e tanítással Gárdonyi miszticizmusa. Hite szerint áldott árnyak lengenek körül földi bús vándorlásunk alatt s gyámolítanak bennünket. Azt a hindu tanítást is átveszi, hogy e földön születés előtti bűneinkért kell

lakolnunk. Csak így tud beletörődni a vilárend sok visszasságába, a sok ártatlan szenvedésbe. A szenvedés lelki mosdás. A föld nagy javító intézet, hol könnyekben kell megtisztulnunk. Vannak azonban, kik ezt nem tudják: a gyermekek s az állatok. Gárdonyi lelkét ezek szenvedése tölti el legmélyebb megindulással. „Semmi sem szomorúbb a beteg gyermek szeménél, mondja egy helyt s Kéky megállapítja, hogy nincs egyetlen költőnk, kinek ajkán a gyermek nagyobb szeretete s mélyebb megértése szólalna meg, mint Gárdonyi. Ezután a buddhizmus lélek-vándorlásról szóló tanának s melancholiájának hatását mutatja ki Kéky s fejtegetései során arra az eredményre jut, hogy Gárdonyi e világfelfogásával kapcsolatosnak látszik az élet szerény, kis örömeihez való menekülése, vonzalma az idyllihez. Megrajzolja Gárdonyi felfogását a szerelemről, bemutatja alakjait, humorát, magyar embereit a maguk faji jellemzettségében, ahol Kéky az alakokat oly elevenen hozza elénk, hogy mozdulataikat is megfigyelhetjük. — Kéky Lajos kis füzete Gárdonyi egész írói pályáját tömören s céljához képest mégis kimerítően rajzolja meg; jellemzései szabatosak s előadása mindvégig lebilincselő. Kívánatos lenne, hogy a szerző e kitűnő kis esszajt terjedemesebb alapon s gazdagabb részletezéssel is kidolgozza, belekapcsolva Gárdonyi életrajzát is, hogy így könyve — melynek megírására a hivatottságot Kéky egyéb műveitől eltekintve e kis füzet is jelzi — külső formájában is méltó legyen Gárdonyihoz. *rtm.*

Leffler Béla: Az újabb svéd líra. Magyar költők svéd fordításban. Az újabb svéd líráról szóló tanulmány a debreceni Tisza István Tudományos Társaság kiadványa. „Tiszteletből a svéd nemzet iránt, mely elsőnek sietett a világháború és a forradalmak által sújtott magyar anyák, magyar gyermekek és magyar diákok megmentésére.“ A szerző a svéd irodalomtörténetből merítette székfoglalója tárgyát. Győry Vilmos 1882-ben megjelent „Svéd költőkből“ című anthológiája óta nem jelent meg magyar munka, mely áttekintő képet adna a svéd líráról. Leffler négy lírikussal ismert meg: Strindberggel, Heiden-

stammel, Frödinggel és Karlfeldttel. Strindberg és költészete ismeretes ugyan nálunk, „de sokáig egy budapesti irodalmi irány akarta önmagának kisajátítani a mogorva svéd fordítások ezért művei közül, német fordítások után indulva, többnyire olyanokat válogatott ki, melyek a Budapesten elhatalmasodott úgynevezett „nyugatos“ ízlésnek a legjobban megfeleltek“. Így lett Budapesten Strindbergből nemzetközi szocialista, drasztikus nőgyűlölő és mindent felforgatni akaró világgöradalmár akkor, midőn a harcokban kifáradt svéd poéta Stockholmban már rég megírta legpompásabb lírai és prózai költeményeit. Strindberg lírájában szemlélődő költő, aki szeliden símogató szavakkal festi le azt, amit maga körül lát. Szereti a természetet, a felhőket s írt egy kis költeményciklust is a Felhőkről. A realista drámaíró lírai verseiben erősen romantikus. Strindberg után Heidenstammról szól Leffler. Svédországnak Verner von Heidenstam ma is élő legnagyobb költője. Nemzeti költő; gyönyörű himnusszal ajándékozta meg a svédeket (Sverige), s e himnusz minden svéd ember közös imája. Utolsó verskötetében a legmagasztosabb hazaszeretet hangján fordul nemzetéhez, aggódva, hogy a szocialista eszmék megmételyezhetik. Heidenstam mellett lépett fel Fröding és Karlfeldt. Az előbbi költészetében, életsorsában Vajda Jánoshoz hasonlítható, az utóbbi csaknem parasztpoéta, akinek költészetében Leffler rokon vonásokat talál Petőfiével. Karlfeldt mint fiatal gimnazista egyik első munkáját is Petőfi hazafias költészetéről írta. A

svéd ifjú, aki a dalarnai erdőkből került le a városi iskolába, csodálta a nagy magyar költő lantját, melyet Schöldström Öman és mások fordításában ismert meg. Leffler mind a négy lírikusnak rövid életrajzát s érdekes jellemrajzát adva, a következő eredményre jut: A svéd irodalom fejlődése az utolsó évtizedek alatt merészen eltért a világ-irodalom uralkodó áramlataitól. Csak egyetlen egy írójuk volt, Strindberg, aki befolyásolni engedte magát a nyugati szocialista eszméktől, míg a többiek mind *erős nemzeti népies irányban* haladtak és ezzel vívták ki a svéd irodalom pompás virágzását. A mai svéd irodalomban a kifejezés, a stílus úgynevezett modernsége mellett, mely alatt azonban semmi esetre sem értendő a francia vagy a német szimbolizmus, a népies és a nemzeti jellemvonás az uralkodó.

Leffler Béla, mint maga mondja, érdeklődést akar kelteni észak egyik legműveltebb nemzetének nagyértékű lírai költészete iránt, mert úgy érzi, hogy a mai magyar líra renaissance-ához eleven, erőteljes hangokkal járulna hozzá az új svéd lírában való elmélyedés; annál is inkább, mert ez a lírai költészet meg tudta óvni magát a nemzetközi eszmék fertőző hatásától. — Lefflert azonban nemcsak e kapcsolatok létesítésére törekvésért illeti elismerés, hanem azért is, hogy költőinket svéd nyelvre fordította. „Ungersk lyrik“ című műve 1922-ben jelent meg s Csokonait, Kisfaludy Sándort, Vörösmartyt, Petőfit, Tompát, Aranyt, Vajdát, Kisst, Adyt és Gyónt szólaltatta meg svéd nyelven.

H—nn.

SZÍNHÁZI SZEMLE.

Minden drámai fejlődésnek vallási gyökerei vannak. Ami a görög drámát illeti, — akár azt a közkeletű elméletet fogadjuk el, hogy a Dionysos-kultuszból fejlődött, akár pedig azt az újabbat, mely szerint az elhalt hősök tiszteletére rendezett halotti szertartások voltak első csirái, s csak később kapcsolódott a Dionysos-kultuszhoz, — annyi kétségtelen, hogy vallási sugalmazás nélkül nem jött volna létre. A keresztény drámának liturgikus eredete pedig szinte szembezőkő. Hiszen a katolikus istentisztelet tele van drámai elemekkel, s a középkor ájtatos műkedvelő előadóinak csak ezeket a színjátékszerű elemeket kellett bővebben kidolgozni, elválasztani a szertartással való szorosabb egybekötöttségtől, hogy létrejöjjön a dráma, mint önálló költői műfaj. De további fejlődése során is többször visszakanyarodott a dráma a maga vallási eredete felé. Hogy csak a legjelentékenyebb esetet említsük, ott van a XVI., XVII. századi spanyol színmű, amelynek elválaszthatatlan kísérője a vallásos érzés, és amely egyes ágai révén a nagy egyházi ünnepekbe kapcsolódik bele.

A drámának ez az ősi vonatkozása kelt eleven életre a Nemzeti Színháznak nagyheti előadásain, amikor egyházi zene kíséretében, magasztos hangulat közepette színpadra került Arnould Gréban francia szerzőnek 1452-ben írt *Igazi passiója*. Ezt a Krisztus kínszenvedését tárgyaló primitíven poetikus művet Váradi Antal dolgozta át és fordította le szépen csengő versekben. A darab híven követi az Új szövetségéből olyan jól ismert történetet a virágvásárnapi bevonulástól Jézus keresztaláig. Nagyobb önállóság csak Mária alakjában és szerepeltetésében nyilatkozik meg. Az a jele-

net, amikor Jézus elbúcsúzik anyjától s elmondja a rá váró kínszenvedéseket és halálát, és az anya szorongó és fájdalmas szívvel igyekezik lealkudni valamit fia gyötrelmeiből és szegényéből, — ez meghatóan szép és könnyeket fakasztóan emberi.

A mű Csathó Kálmán rendezésében került színre. A színpad szkematikusan egyszerű volt, s olykor mint ha a középkori misztérium-drámák színpadára emlékeztetett volna. Itt ott egy-egy jelenet beállítása egyes nagy festők képeit utánozta. Majd Rembrandtra, majd valami renaissance-mesterre ismertünk. Igaz, hogy így a stílus egysége veszendőbe ment, de az egész előadás — a maga tárgyával, eselekményével, hangulataival — úgyszólván főként vallásos emlékeink erejével markolt meg; itt tehát, ha egyéb nagyszerű emlékeztető motívumok társultak hozzá, csak a hatást erősítették. Az előadásnak tempójában is sok rendezői megértés mutatkozott. Valami ünnepléses lassúság vonult végig rajta, persze kivéve a Krisztus Pilátus előtti kép zajos, eleven mozgalmaságát.

A főszerepeket kettős kiosztásban hozta a színház a közönség elé. Itt csak az egyikről beszélhetünk. Abonyi Jézusának fővonása a szelídség és valami álmodozó líraiság volt. Megjelenése — aranszöke haj, hófehér ruha, égbenező szemek, nyugodt testmozgás — kitűnő volt. Beszédje igen értelmes interpretációja a szövegnek, de a belső átérzéssel nem volt harmonikus a szövejtés prózaisága. Higgyék el színészeink, hogy a versek versváltának elsikkasztása nem érdem, és már egyáltalában nem is modern. A dikciónak több lendületét éreztük Tasnády Pionának Mária-riájában. Szépen mondta a verseket, s a halkán szenvedő, az emberien

megtört szívé, de azért magasztos sorsát megértéssel vállaló szent anyát meghatóan játszotta. Kürti József erőteljes Kaifás, Sugár élet-szerűen groteszk Judás volt. Az egész előadás mély áhitatot keltett s bárcsak többször is kedveskednék a Nemzeti Színház ilyen előadásokkal, amelyek a maguk történeti vonatkozásaival a dramaturgiailag iskolázottakat éppen úgy megkapják, mint vallásos ünnepélyességükkel, ünnepi aktualitásukkal és színpadi hatásukkal a nagy közönséget.

A Vígszínház, hogy a kitűnő Goldoni-vígjátékkal, és a túlzott, de mindenesetre érdekes Shaw-darab-bal valahogy mélyen ne találjon elmerülni az irodalmiság fertőjében törzsközönségének kibékítéséül Lengyel Menyhértnek *Antónia* című vigjátékát hozta színre. A darab szigorúan irodalom-mentes, s még a lengyelmenyhérti mértékekkel mérve is túlságosan könnyűnek találtatik. Voltaképen egyetlen parádés szerep kedvéért íródott, azért, hogy Fedák Sárinak alkalmat adjon képességei bemutatására. Tárnya mindössze következő: egy asszony — akinek enyhén szólva multja van — tíz évig csendben, boldogan elvonulva él férjével, egy vidéki földbirtokossal. A férj — egyébként eplekű, derék magyar úr — szintén boldog s hogyan, hogyan nem? ama bizonyos mult nem háborgatja emésztését. A feleség, a régi nagyvárosi dáma, hozzászokik a vidéki élethez, és lompos, de kitűnő gazdasszony lesz belőle. Egyszer azonban egy éjszakára megbölgöndül, felszáguld autóval Budapestre, s egy dunaparti szálló éttermében végig mulatja az éjszakát, cigány mellett, pezsgő mellett, mint valaha régen. Találkozik itt egy régi kitartójával, egy volt államtitkárral, akinek — egyébként szintén nyilteszű, tősgyökeres magyar úr! — szívébe tíz év óta nem tud begyógyulni afeletti fájdalomában, hogy nem vette feleségül ezt a nem is kéteshírű asszonyt. Újra szerelmet vall neki, megalázkodik előtte, de a nő most egy angol tisztbe, az idegen missziók egyik tagjába lesz szerelmes. Persze az angol is beháborodik. Az utolsó pillanatban azonban az asszony észbekap és hazaszokik az urához. A két férfi, az angol és a

magyar, a cigánybandával együtt követik őt a fővárostól nem messze lévő birtokra. A férj persze nagy lármát csap a házon kívül töltött éjszakáért és a két megjelent udvarlóért, de azután egy-két tessék-lássék csillapító szó után belenyugszik a történetekbe, s mivel — ezt talán már mondtuk is? — igen derék, férfias magyar úr, igazi magyaros vendégszeretettel látja a két idegen férfit.

Ennek a minden különösebb ötletesség vagy éppen elmésség nélkül szükkölködő darabnak, egyébként még az a hibája is van, hogy jellemábrázolása teljesen hazug. Az asszonyról, aki csupán az író hatásszándékainak drótonrángatottja, ne is szóljunk. De szóljunk a két magyar úrról, akikben — bár az író nyilván törekszik efféle — semmi faji karaktervonás nincsen. Látszik, hogy a szerző olyan alakokat próbált rajzolni, akiknek társaságában nem nagyon otthonos. A budapesti éjszakai mulatás is — bár nincs híján egy-két ügyesebb megfigyelésnek — vontatott és unalmas.

A rendezés teljesen a Vígszínház-tól már annyiszor látott gyári munka. A Goldoni- és a Shaw-darabok bemutatásakor már reménykedni kezdtünk, hogy talán majd csak megszabadul a színház a valóságosság ettől a művészietlen és már banálissá vált hajszolásától, az izlésefogyott közönségnek ettől a mindenáron (valóban minden áron) való álmélkodtatásától. Mert annak már igazán semmi köze sincsen a művészethez, hogy a mulatóhely olyan kínos pontossággal, olyan nagyképu pazarsággal legyen kiállítva, s a zenét a főváros egyik kitűnő cigányprimása maga szolgáltassa, s a színpadon egy nagyvendéglőből szerződöttetett igazi pincérek sűrűjenek.

A főszerepet Fedák Sári játszotta. E színésznőnek nem közönséges színjátszó képessége elérte azt a határt, amelyen túl a naturalisztikus ábrázolás már nem mehet. Ahogy beszél, ahogy mozog, ahogyan — egyébként dicséretreméltó hiuságmegvetéssel — lomposkodik, ahogyan eleganciával mulat, ahogyan eszik, ahogyan vajaskenyeret ken, ez mind maga az alakítatlan, a distancianélküli valóságosság, s amely mint a színjátszás egy bizonyos stílusának példája talán érdekes, de ma már végső nap-

jait éli. Hegedüs (a régi udvarló), Lukács Pál (az angol) jők, de most minden különösebb jelességek nélkül játszanak, Gaál Franciska kedves, de örökké önmagát ismétli és Zátóny (a férj) a szokott módon szögletes.

*

A Vígyszínháznak banálisan ható darabja és előadása után valósággal felüdültünk annak a frissebb szellőnek fuvallatára, amit a Renaissance-színház bemutatója hozott. Georg Kaisernek, ennek a legutóbb olyan nagyon divatba jött német expressionista szerzőnek *Asszonyáldozat* című darabját láttuk. A dráma témája talán túlzottan és rikitóan kiszínezett, azok az esemény-előzmények, amelyekből a mese szála sodródik, lazák és kuszák kissé, a szinte betétekként ható lírai áradozások is kövérebbé puffasztják a színpadi történetet mint kellene, de az elgondolásban mutatkozó eredetiség, a formának újszerűsége, a szinte robbanó tragikai erő, a tempónak lihegő irama, s a felénk áradó szemvedélytől-fütöttség lebilincselik érdeklődésünket és működésbe hozzák képzeletünket.

A darab miliójét, Napoleon száznapos uralmának kezdetét, nyilvánvalóan nem a couleur locale rajzának kedvéért választotta a szerző, hanem mert mondanivalója elhelyezésére ezt látta a legalkalmasabb keretnek. Egy asszonyi léleknek minden meggyaláztatáson keresztül való önfeláldozása a férje érdekében, a férj féltékenysége és megundorodása a feleségétől s végül is a nőnek életével való újabb áldozata — a darabnak témája. A dráma végén a császár megérkezését jelentő, s a nő holtteste felett megzendülő francia himnusz akkordjai az egyéni tragédiák felett a diadalmas, nagy életnek tovább lüktetését harsogva hirdetik.

A dráma gondolati tartalmához hasonlóan érdekes, de ellentétekkel teljes a formája is. Szigorú, szinte a klasszicizmus szoros egységeinek keretei között valami lázadó, valami rapszodikusan formátlan erő szertelenkedik. Az írónak általában nagy lelki mélységekre letapintó keze néha igen is nővényházi virágokat hoz felszínre, s olykor fe-

leslegesen dekoratív érzéseirádákkal kuszálja azt, ami nyersebb egyszerűségben megkapóbb lett volna. Minde kiegyensúlyozatlanságok mellett azonban van ennek az írónak egy tagadhatatlan érdeme: tönkretapodta mindazt, ami a naturalista és impresszionista iskolának még úgy ahogy élő, habár csak vonaglóan tengődő formái és felfogásbeli sajátossága volt. Nem a külsőségekre, nem a kívülről a belsőt meghatározó, determináló körülményekre vetődik itt a hangsúly, hanem arra, ami a drámának lényege: a lelki történetre. Bárcsak e formai fordulatra a mi drámai fejlődésünk is az eddiginél jobban ráeszmélne, anélkül persze, hogy követné Kaisernek túlzásait, amelyek még hozzá e fordulat elveiből nem is következnek logikusan.

Az előadás művészi engedelmességgel símul a darab stílusához. Az egy helyen játszódó színen, egy vidéki kastély könyvtárszobájában, a minimura volt esőkközben minden különöség s hogy a figyelem még erősebben csak a lelki történetre terelődjék, a színpad állandóan homályban maradt s csak az éppen beszélő és eslekvő személyekre esett világosság. A színészek játéka is követte a darabnak tónusát. A szenvedélyek izgatott nyelvét néha ugyan az érthetetlen hadarásig fokozták, de a dráma lendületét általában helyesen követték s nem igyekeztek a dikció színességét szürkévé tompítani. A grófnő szerepét Simonyi Mária széles skálájú változatossággal játszotta meg; arcjátékában, mozgásában árnyékoló finomság és nagy kifejező erő nyilvánult meg, beszédje pedig a második felvonásban szinte szárnyalóvá lendült. Ugyanezt az izgató modern pátoszt éreztük Táray Ferenc játékában és beszédjében is, csak az a kár, hogy a szenvedélyesebb helyeken hangja kissé érteletlenül fakó. Vajjon csak esetleges indiszpozíció volt-e, vagy természeti hiba, az majd kiderül, ha több szerepben mutatja be magát. Mozgás tekintetében a *Búzakalászb*an még itt-ott mutatkozó félszűrségeivel szemben már jelentékeny haladás tapasztalható. A többi szereplő közül a finomjátékú Harsányi Rezső (könyvtáros) s a groteszk mozgású Maklár (parasztlegény) váltak ki.

Galamb Sándor.

Két bemutató az Operában. (Az erősebb. Zenedráma 1 felvonásban. Szövegét írta Géczy István, zenéjét szerzette Vincze Zsigmond. — Argirus királyfi. Táncos játék 3 felvonásban. Szövegét írta Ferenczi Frigyes, zenéjét szerzette dr. Gajári István.)

Az Opera vezetőségének dícséretére válik ebben az évadban, hogy a magyar szerzőkkel szemben belátó és méltányos. Az idén már négy magyar szerző jutott szóhoz, közülük Poldini Ede a legteljesebb erkölcsi és anyagi sikerrel. A most bemutatott két újdonságot a közönség rokonszenvvel fogadta. Mind a kettőben van figyelemreméltó vonás. Géczy István egyfelvósos darabját már évekkal ezelőtt játszották a Vig-színházban és most átdolgozva mint zenedráma került előadásra.

A Parasztbecsületre emlékeztető darab vékonyzáldó meséje a következő: András erődkerülő szép felesége, Borsca körül legveskedik Túri Sándor, a gazdag parasztleány. Még nem történt közöttük semmi, a nép máris számára veszi az asszonyt és a pletyka eljut a férj füléhez is. András tisztának tartja ugyan feleségét, de azért mégis megesketi, hogy nem lesz hűtlen hozzá. Az asszony megesküszik és András nyugodtan indul az erdőbe éjjeli körútjára. Ezalatt megjelenik Sándor, ki először virágot lop a szép asszony ablakába, aztán megjön másodszer is, amikor éppen ábrándozva találja Borscát. Cifra selyemkendőt hozott a szép menyecskének. Az asszony rögtön fejére is köti, de nem hallgat a legény csábító szavára. A hazatérő férj együtt találja őket. A vetélytársak szemben állanak. A férfi kihívását kénytelen a legény elfogadni. Megbirkóznak az asszonyért. András heves dulakodás után a mélységbe taszítja vetélytársát. Borsca szerelmesen símul „az erősebb” oldalához.

Ehhez a verisztikus drámához komponált Vincze Zsigmond egészen egyszerű, magyaros dallamokkal átszótt zenét, mely körül minden feltűnést. A régi hagyományok nyomdokain jár és nem akar modernkedni. A lírai részek sikerültebbek, van néhány költői, hangulatos motívuma, míg a drámai részek erőtlenek. A bevezető kórus csinos. A szerző különös gondot fordított a hangszerelésre, mely színes és

kifejező; helyenkint azonban megszólal az operettszerző a partitúrából.

A darabot elsőrangú szereposztással adták: András — Környi Béla; Borsca — Németh Mária; Sándor — Palló Imre; pompásan énekeltek és játszottak. A két kisebb szerepben Bodor Karola és Székely Mihály jeleskedtek. Az előadást a szerző vezényelte biztossággal, temperamentummal és körültekintő figyelmességgel. A darab rendezőjének, Mihályné Ferencnek nem sok dolga akadt.

Az *Argirus királyfi* szövegírója lényegében ragaszkodott Gyergyvai Albert XVI. századi széphistóriájához és három felvonásra tagolta a mesét. Az elsőben az aranvalma titka tárul elénk, amint a királyi udvarban a táltos jóslatára végre Argirus királyfit bízza meg a király a fa gyümölcsének megőrzésével. A gonosz boszorkány elválasztja a szerelmeseket és a királyfi, hű szolgálójával megindul szerelmesének felkutatására. A II. felvonás a boszorkánylétben játszódik le és magában foglalja Argirus kalandjait. A III. felvonás színhelye egy kietlen vadon és Tündérország, ahol Argirus célhoz ér.

Ferenczi Frigyes minden színpadi fortélyt felhasznál, hogy a mesét minél érdekesebbé, színesebbé, változatosabbá tegye. A látványosságokból bőven volt részünk, de hiányzik belőle az igazi költészet. A darabot zenei előjáték vezeti be, mely azonban el is maradhatott volna mert hangulatot nem kelt. Kifejeztelen, színtelen, zenei közhelvek ismétlése. Csak a végén felhangzó magyar tánc említhető különösebben. A meséhez írt zenében van több finomság, pompásan pattogó ritmusú táncszámok és palotás stílusú táncai figyelemreméltók. De az egész zenének tulajdonképpen nincsen stílusa. Hiányzik belőle a mindent átfogó, átható, összetartó egység.

Több dícséretet mondhatunk a mű hangszereléséről, mely izléses, ötletes és finom. Argirus királyfit Fleischer Antal karnagy tanította be és vezényelte. Mennyre másként hangzik a zenekar, ha Kerner István vezényel! A zenekar játékában volt némi ingadozás és zavar. Több próba, több figyelem és erősebb kéz nem ártott volna.

A szereplők közül különösen Ke-

resztes Mariskát, a tündérleány személyesítőjét kell kiemelnünk. Táncos csupa kellem és báj. Méltó társa volt Brada Rezső, mint Argirus királyfi. A boszorkányt temperamentumosan játszotta Andor Tibor és kitűnő volt Almási Sári Meluzina szerepében. A koreográfia Brada Ede balettmester ötletes munkája, ő maga végezte a betanítás fáradságos munkáját is. Azt hisszük, hogy mind a két darab hosszabb életű lesz az Opera műsorában. (p.)

Erdélyi irodalmunk. Kétségtelen, hogy az erdélyi írók ma divatban vannak. Mint tavasszal a fecskek a honi partokra, úgy szállnak a vizszontlátás örömeivel az erdélyi versek és novellák napilapjaink hasábjaira. Vagy tán inkább hű gyermekekhez hasonlíthatók e verseket, melyek zárt határokon is átszöknek a mostohától az édesanyához? S jönnek, hogy bemutassák fejlődésüket? Hogy megtanultak önállóan járni és beszélni? Annyi bizonyos, hogy itt szülői csók várja őket. A lélek, melyet tükröznek, a miénk. Szeretettünket ezer évnél nagyobb idő kalapálta acélossá s ez a szeretet innen is, onnan is mint két hatalmas kar nyúlik ki egymás felé, határon, gáton, torlaszon felülemelkedve, hogy megragadja egymást. Zúghat alatta a változó szerencséjű történelem árja: a két kar egybeforr s nem ereszti el egymást.

Ez az érzés az oka, hogy erdélyi irodalmunkat nemcsak belső értéke propagálja: felolvasások, szavaltatok is népszerűsítik. Pár hónappal ez előtt a Patria rendezett nívós estélyt, melynek egyik kiemelkedő pontja Ravasz László előadása volt. A költők közül Tompa László és Nagy Emma személyes megjelenésükkel is érdekessé tették ezt az irodalmi estélyt. Közönségünk szinte áhítattal hallgatta végig a műsort (a legnagyobb hatást Nagy Emma versei és Simonffy Margó szavaltata tették) s a hazafias büszkeség egy nemével távozott az estélyről. — A mult hó végén az „Országos Széchenyi Szövetség” irodalmi osztálya rendezett erdélyi matiné-t. Ezen Bodor Aladár elmélkedett az „erdélyi lélekről”, keresve a jellemző jegyeket, melyek a magyar pszichét az erdélyitől megkülönböztetik. A tartalmas előadást itt is versek, sza-

valatok követték (Jakab Géza hangulatos verseket olvasott fel, Tompa Márta megragadó művészetével szavalt el egy pár költeményt) s a kis termet zsúfolásig töltő közönség a megszokottnál lelkesebben tüntetett a szereplők mellett. S ez nem is csoda. Édes-bús emlékek raja kél egy-egy utalásnál, vagy szónál szívünkben s vagyunk jó néhányan — háborútól roncsolat idegzetűek —, kikhél a kellő hangulatban egy-egy név — Kolozsvár, Nagyvárad — könnyet facsar szemünkből. Az erdélyi irodalmi ünnepélyek így Budapesten mindig hazafiasak is egyúttal, anélkül, hogy ez szándékos lenne és programjukhoz tartoznék. A hazafiaság a témában van s ahol a téma zeng, ott a művésznak könnyű a dolga. Ilyen ünnepélyeket tehát — nemcsak erdélyieket, de más megszállt területek irodalmát felkaroló ünnepeket is — minél többet kellene rendezni, mert ez esetben valóban áll, hogy: bis repetita placent.

De az erdélyi költőket erkölcsi szempont is ajánlja az ilyen ünnepélyekre. Életfelfogásuk egészséges, hangjuk tiszta. Van náluk nagyobb költőnk, kinek a végzet azt a szomorú szerepet szánta, hogy akaraterő nélkül bukdácsoljon át földi útján. Élete így fájdalmas tévelygések, hisztériás fellobbanások, kocsmai és szanatóriumi éttappok láncolata volt. S fájdalom, költészete is gyakran szállítja aranyos kerekű hintón élete seprejét. Az úgynevezett Ady-problémának egyik bepillantást engedő rése éppen az, hogy a költőben aránytalanul gyöngye volt az ember. Kiváló költői erő s emberi gyarlóság soha költőnkben nem párosult önmagára nézve is mérgezőbb hatással, mint Adyban. Esztétikai érzésünket nála ezért gyakran szélhűdés éri: merevén fagyasztja a morális ellenszenv. Idő, távolság talán majd messze vihetik előtűnk folyt élete visszas vonásait: költészete mégis meg fogja őrizni torz élete disharmóniáját s hatása kényesebb erkölcsi érzésre — ha még oly művészien finomult is — sohasem lehet egyetemes és zavartalan. E nyugaton termékenyült fojtó költői légkörrel szemben, mely minden igéző, briliáns és szuggesztív eleme mellett esztétikai összbenyomásként

lehangolást teremt a lélekben, erdélyi líránkban nemesebb hang zendül meg. S ez a másik ok, amiért az ilyen líra nyomán disztingvált hallgatóság lelkében a templomi áhítat egy neme kél. Mint a nemes Stradivari rátermett kézben nem érezteteti a vonó súrlódását és zörejét s a hang anyaghoz kapcsoltság nélkül mintegy a légből száll felénk, úgy e líra is nem rezonálja az ember testi életét, hanem a lélek szálfinom rezdüléseit szólaltatja meg. Különösen *Reményik Sándor* újabb verskötetében (A műhelyből. Budapest, 1924. A Studium kiadása) érezzük, hogy a költészet a költő „jobb része aranyalma”. Reményik több helyen utal költészetének ez alapvonására. „Szita” című verse arról szól, hogy egy jóságos tündér finom kis szitát adott a költő kezébe: „Az életből, mi fényes, drága, E kis szitán szitáld te át Selyemfövennyé, aranyporrá.”

Azóta lelkemből csak hull, hull,
Mint aranypor, szitál az álom.
Kavics, göröngy, rög fennakad,
Az életet én megszitálom
Selyemfövennyé, aranyporrá.

Más helyt (A dalaimat...) így szól:

A dalaimat becézzétek
S óh ne tekintetek reám:
A jobbik énem tiszta lángja
Ott ég mindenki asztalán.

De költői hitvallását, mint a következő szemelvény mutatja, meghatározottabban „Igaz” című versében fejezi ki:

Igaz, én válogattam.
Költészetembe nem vittem bele
Más érzést, csupán azt, amelynek volt
Istentől kapott nemeslevele.

— — — — —
Igaz, én válogattam.
Egészen sohse adtam magamat,
Bár mindég magam adtam.
A nem-őszinteségnek bélyegét
Süssétek hát reám,
Mit bánom én:
Ott fent kegyelmet találok talán.
A törpeségem csupán az enyém
S velem hanyatlik el, —
De ezreket emel
A végtelenbe zengő költemény!

Reményik költészetét általában érzéseinek *tisztasága* jellemzi. Nemtelen hajlamokat — még ha egyeteme-

sen emberek is — önérettel utasít el magától. Áhítattal tekint a költőkre, kik már csillagok talán és szeretettel azokra, kik utána jönnek; testét veti lépcsőül nekik s nem bánja, ha százszor megelőzik (Irigység?). A költő nemes hivatását illető felfogása nagyjaink hagyományaira emlékeztet; szerénysége rokonszenves ellentéte az Ady óta divatozó írói gőgnek és önhittségnek; ember-szeretete, hűsége, önmérséklete és hite eszményi költőlélek benyomását teszik.

Új verseinek sorozatába — hogy szavait idézzem — azokat vette be, „melyek a költőnek a művészethez, elsősorban saját művészetéhez való viszonyát jellemzik”. E szűkszavú magyarázatból kevéssé okul, aki a verseket el nem olvassa; aki pedig elolvassa, úgy látja, hogy a költő szerény meghívóval nyit kaput lelke legbelsejébe. Kétségek, álmok, az alkotás gyönyöre, az ihlet és ihlet-nélküliség percei, halhatatlanság stb. témái e verseknek. A költői műhelyben fogant eszmék, tépelődések, reflexiók. Reményik e kötetben nem érzelme, hanem gondolatok költője, de a gondolatokon véresepek jelzik, hogy a szívnek is köze van hozzájuk. A költő saját művésze értéket és értelmét elemzi s így nem kifelé néz, hanem legtöbbször saját magába. Önelemző líra ez, melyben a lélektani elemzésnek csaknem anynyi szerepe van, mint a képzeletnek. A gondolat, megfigyelés, reflexió azonban leggyakrabban képbe vagy szimbólumba burkolódik s így a költői hatást a tartalom feltétlen őszinteségén s néha meglepő szépségén kívül a forma is segíti.

Reményik művészi ideálja általában nem az érzéki, hanem az elvont szépség. Már előbbi kötetében, a *Vadvizek zúgásában* is nem annyira a természetben, mint a természet *jelentésében* gyönyörködik. A természeti szép nála nem leírásra alkalmas tárgy, hanem ihletforrás. Előttünk levő kötetében a lelkében feszülő művészi ihletet tartja szépnek (Erő). Szépség az is, ha a dal könnyet vált ki valaki szeméből (A szépség próbája). Szépnek vallja, ha csak egy lelket szebbé, jobbá tett; ha csak egy szívbe vetett szent magot. Ha csak egy dalának sikerült is ez: „beiktatódott e költemény a világ örök fundamentumába” (Mi

marad meg?). Csupa absztrakt dolog: a költő a realitással csak egy szárnycsapással érintkezik, hogy az eszmék magasába szálljon. Ez az elvont, hogy úgy mondjam: szellemi líra — mint említettem — gyakran veszi fel a szimbólum köntösét s ezzel úgy összeforr, mint a szobor a vele egy anyagú öltözettel.

S ha a forma és tartalom ez elválaszthatlan egységénél külön szólnunk a formáról, ez azért van, mert Reményiknél a gondolati költők nagy részétől eltérően a költői hatás egyik főeleme a stílus. Nincsenek súlyos jelzői, merészebb metaforái, új nyelvfordulatai vagy szóképzései. A használt nyelvet időmítja úgy, hogy az zengjen s mégis új csillogást kapjon. Reményik stílművész. Közvetlen és természetes s modora e tekintetben néha Petőfi nem-népies költeményeinek stíljére emlékeztet. Egy-egy fordulatában mintha néha Ady távoli — nagyon távoli — hatását is éreztetné, de az ő stílje azért mindig világos, kifejezései éppúgy, mint szimbólumai áttetszőek, nincsenek inverziói, nincs rébuszmitológiája: mondatai oly kecsesen és könnyedén ömlenek tova, mintha szava nem is lenne egyéb, mint költőivé finomult folyó beszéd. Van valami zamat a hangjában, mely egyéni s ezért azt hiszem, utánozhatatlan. S amint műzsája komoly leány (úgy látszik az egyetlen leány, kinek költészetéhez köze van), ki sohasem ledér, úgy stíljében, bár könnyeden lebegő: mindig van némi puritán ünnepesség és tisztos komolyság. Tud hajlékony és fürgé lenni s mint a nyíl: a leg-rövidebb utat választja az olvasó szívéhez. De tud — bár mértékkel — meg-megáradni is. Ilyenkor a nyíl sebez is: mintha valami édes-bús melanchóliába mártaná a költő, mielőtt ijájt kifeszítené. Reményik verseiben általában valami fájó esüggedés és kishitűség, majd meg-megújuló bizakodás váltogatja egymást s hangja mindenképen távol van a boldogságtól.

Ez alapszínében bánatos mollahangnemből, mely néha oly igéző hangulatba ringat, egy vonás hiányzik: az erő. Talán Reményik lelkéből hiányzik ez, talán költői stílje okozza, hogy verseiben nélkülözzük. Vannak versei melyekben erőre tö-

rekszik, de hatásában ilyenkor bágyadt. Erőt csak a legextraháltabb tömörség fejezhet ki s költőnk kedélyének most, úgy látszik, a meg-megáradó, inkább könnyed, mint súlyos stíl felel meg. Jellemzésül mondom ezt, nem kifogáskép, hiszen költői lélektől más hangot kérni, mint amilyenre teremtve van, anynyi volna, mint a fuvolától kívánni azt, hogy trombitaként harsonjon.

Reményik versformái, bár nem merészen, észrevehetően éreztetik a l'art pour l'art-ra bekövetkezett ellenhatást. E művészi irány a technika fejlesztésében, a forma kiépítésében annyira ment, hogy a forma már-már öncélnak látszott. Költői végül is legtöbbször kavicsot adtak platina-foglalatban. A visszahatás e fényűző játékra a formák robbantásában nyilatkozott. A program ez lett: elvetni a sok édeskés rím, gyermekes alliterációt („Barangoló borongó, ki bamba bűn borong, Borzongó bús bolyongó, baráttalan bolond“. E sorok Babits „Egy szomorú vers“-ében fordulnak elő) s általában a forma kötöttségét s viszsztatérni a primitív formákhoz. E forradalom a XIX. század nagy költőinek szabad verseiben s Whitman „barbár rikoltozásai“-ban (saját szavai) hagyományokra is hivatkozik, míg azonban az amerikai költő csak rombolt, az újak építeni is akarnak. De bármily jóindulattal nézze is az ember a formá túltengése ellen jogosan életrehívott újabb kísérleteket: egyelőre inkább figyelni lehet ezeket, mint méltányolni. A verssorok a költőknél néha oly végtelenre nyúlnak, hogy a falusi bűvész szájából kihúzott papírszalagra emlékeztetnek. A gondolat elektromos áramát az ily sorokban aztán annyi szó fogyasztja, hogy az áram végül gyengül s a legtöbb szó sötétben marad. Másutt a rímek és ritmus teljes hiánya lapítja prózává beszédjüket. Vagy ha néha felöltik is egy-egy rímpár: oly távol esik a kettő egymástól, hogy hangjuk alig hallatszik át egymáshoz. Búvócskát játszanak egymással is, az olvasó hallásával is.

E két véget között Reményik — s ez ízlését dicséri — „mértéket tart“. Szereti a szabadabb formákat, de eszméinek megfelelően kötöttebb strófákat is használ. Mindig érzik,

hogy a forma nála nem bilines, hanem szárny. Megtörténik, hogy merészebb asszonánót használ, mint amilyent az olvasó kényes füle szeretne, de ilyenkor, úgy látszik, a rím-mesterség a stíl-művészetnek tesz engedményeket.

E vázlatos megjegyzések is éreztetik, hogy Reményik Sándor erdélyi irodalmunknak legfőbb erőssége. Nemesak mint költő: mint kritikus is irányt szab Erdélyben finom ízlésével s gyöngéd, tapintatos, tanító modorú értékeléseivel. Költői fejlődése elé, mely, úgy látszik, a lelki élet differenciáltabb jelenségei felé vezet, mindenesetre nagy érdeklődéssel tekint az olvasó, ki a költészetben a tiszta, nemes és zengő hangokért lelkesül.

Reményiknél zárkózottabb, borongóbb költői lélek *Tompa László*. Zárkózottságára nézve jellemző, hogy tizenhat év óta versel s csak pár év óta szerepel a nyilvánosság előtt. Nemesak szigorú önkritikája az oka ennek, mint Reményik véli róla írt bírálatában, hanem bizonyos tartózkodás, cselekvésre képtelen inertia s bizalmatlanság a világgal önmagával szemben. A költő egyébként maga is magyarázni próbálja késő megszólalását „A magam halotti jelentéséről” című költeményében.

Volt úgy, hogy tudtam volna harcot állni,
Hévílve hírért, eszmék igazáért.
De nem volt, aki ösztönözni ráért,
S magamat dúltak életem csatái.

Már késő. Dértől hervadt a hegyoldal.
Jobb itt maradnom, semmihez sem fogva.
S elnézni mást, — meg hogy a nap korongja
Hogy váltakozgat holddal, csillagokkal.

Az utóbbi versszakban nyilatkozó passzivitás más verseiben is kifejezésre jut. A „Februárvég” címűben a tavasz közeledését írja le. „A lejtőket s a völgyek sík terét elöntik végül szédítő szagok s mindez vad hévvel úgy robot feléd, mint gyorsvonat, ha házak közt robot: rázkódnak a közeli ablakok.” S most a költő önmagához fordul:

S te...
Mozdulsz-e majd, hogy új utazásra
Készen, elébe fuss az állomásra?
Vagy pamlagod már mindig bent maraszt?
Rendre nézed plafonod minden újjnyi
Rajzát s hagyd künn el meg elvonulni
A tavaszt — —

Az élet zenéjét bizonyos távlatból figyelő lélek tünődéseit és sóvárgásait tükrözik Tompa versei. Mintha lelke örökös veszteglésre, álmódózásra lenne ítélve, ritkán kész aktívabb lendülésre. Ez az orozos melancholia tán részben onnan is levezethető, hogy a művészi ösztön serkentő erejétől invenciója elmarad. A lélekben ott buzog az alkotás vágya, kiváló ítélőképesség ellenőrzi a művész tevékenységét, erőteljes nyelvényag is rendelkezésére áll ihlete megérzékítésére: az ihlet mégis megszakad, mert nincs elég forrása. Tompa képzelete gazdagabb élmények híjával van, szürke életét, úgy látszik, nem táplálja elég lírai benyomás, mely akár szárnyalóbb képzetsorokat, akár gyakoribb megindulásokat válthatna ki lelkéből. Innen motivumainak szegénysége, képzeletének szűk köre, hangjának monoton jellege. Hangulatai szűrkeségét versformái is fokozzák. Egész verskötetében egy magyar, három trocheikus s egypár szabaddabb versalakon kívül csupa jambikus vers van, melyeket egyfolytában olvasva, az az érzésünk, mintha halk őszi eső egyenletes kopogását hallanók. (Magyar: Tél jöttével. Trocheikus: Intermezzo. Napok, szürke szekerek. Vérözön felett.) A mondotakat részben a költő is igazolja:

Mintha híg, csűf őszi sárban
Szürke ponyvás szekerek
Sora húz el s nyekereg:
Napjaim is oly siváran
Megzökkenve görgenek.

A mai erdélyi kis város egyhangú élete, az állandó napi robot, a szünetlen küzdelmes harc egy kis család fenntartásáért: nem adnak változatos anyagot a költői képzeletnek. A költőt néha kétség fogja el ezért: mult s jövőendő határán áll kifosztva, tiportan, árván; sehol egy jel, sem távol, sem közel, hogy szava nemesak pusztában vesz el. E kétség azonban csak egy perc, hamar-

san eloszlátja költői önérzete, a hit önmagában, mely a súlyos viszonyok ellenére is új erőt és akaratot fejezve ki, egypár igazán szép költeményben testesül meg. A dicsőség e vágya s egy-két érzéki fellobbanás: Tompa költészetében az aktívabb elemek. Ilyenkor lesznek költeményei mozgalmasabbak, elevebbek. Költői és emberi jellemének alapvonását azonban mégis „Forgószél” című költeménye szemlélteti leghívebben, melyben szerelmi csalódása miatti bosszúját lelkiileg úgy éli ki, hogy *mást* ingerel fel hasonló bosszú végrehajtására. E költemény az ösztönélet mélyéből hoz felszínre egy fantasztikus érzést, melynek lélektani igazságát — nem lévén általánosan emberi érzés — nehéz ellenőrizni. Maga a tény, hogy költőnk megénekelte, bizonyítani látszik, hogy egyéni szempontból igaz. De Tompára nézve jellemző is, mert íme egyetlen költeményben van a költőnek igazán aktív szerepe s e szerep fontos mozzanatát is mással játsszatja el.

Erdélyi költőink közt talán Tompa az egyetlen, ki egy-két költeményében az erotikának is áldoz. Sokáig fojtott vágyakat pattant fel itt a költő, hogy kísérteties, vad lobogásban mutassa be lelke tűzhányóját. Ízlésem szerint azonban a versek — bár komolyak és diszkréték — inkább az emberre nézve jellemzők, mint a költő kiválóságát erősítők s ezért Tompa bátran kihagyhatta volna őket gyűjteményéből. Különösen „Egy új Faust szerenádja” című verse maradhatott volna el. Ez beállításával, motívumával az érzés és képzelet kicsapongásának tekinthető s csaknem blaszfémia-ként hat.

S mert e megjegyzések Tompa költői tehetségének inkább negatívumát tüntették fel, ezért hangsúlyoznom kell tehetségének kiválóbb és rokonszenvesebb vonásait is. Említettem, hogy leleménye nem gazdag: tárgyaiban, képeiben nem dúsan virágzó fára emlékeztet; színességet, tarkaságot nélkülöz. Ezzel szemben birtokában van a legritkább költői erénynek egyikének: képzelete nem röpdösi körül tárgyát, hanem megmarkolja. Megfogja s *elénk állítja*. Stílusa nem fest, hanem rajzol, vagy inkább mintáz; emellett egy-egy szóval

néha a mozgást is kitűnően szemlélteti. „Havasi tájékon” c. versében így szól:

De most még várok, tudva: nem sokára
Egy nap fog jönni, friss hajnali széllel,
Mely ködöt űz s a kapukat kitarja.

Addig csak várok. S olykor-olykor éjjel
— Éhsikaszk ellen élesztgetve lángot
Egy-egy csóvát az éjbe belevágok.

Itt az utolsó szó reliefszerűsége ad lendületet az egész költemény hangulatának. Látni ilyenkor, hogy a költő szava nem holt anyag: van izma, ereje, a szívbe kap s fogva tartja azt. „Éjszaki szél” c. gyönyörű versében így testesíti meg a halálfélelmet s a menekülés lehetetlenségét. S legszebb költeményében: „A játékszináló”-ban a gondolat úgy megelevenedik, hogy az olvasó *egynek* érzi magát a költővel s szeretettel vesz részt munkájában. Ha majd egyszer — úgymond — bús robotja elengedi, a révet egy kis műhelyben leli meg, ahol reggeltől-estig játékokat csinál. Ma egy lovacskát — „tudom majd örül neki kis gazdája!” —, holnap Hófehérkét; aztán csodababát — „emlék lesz a bája régi Tündér Ilonára” —, végül egy-egy bús Paprika Jancsit.

S mint életem foly halk tevésvetésben:
A halál is oly halkan jő el értem,
Egy havas fényű fehér téli éjjel
Szó nélkül, csendben a szobámba lépdél.
Ekkor hirtelen serege babáknak,
Mint zarándokkar tölti meg szobámat.
S ott ágyam körül, sátorán a holdnak,
Lágy cérnahangon altatót dalolnak...

Annvi báj és gyöngédség van e költemény gondolatában, nyelve, formája s látszólag nyugodt epikáján átesillanó humor oly megragadó, hogy Tompa legszerencsésebb ihletének tekinthető. Képzeletének epikus vonásai általában erősebbek, mint a líraiak s tartósabb lírai hatása onnan ered, hogy megindulásait a higgadt és szabatos rajz csak látszólag fedi el. Kifejezhető, hogy az ember minden porcikája remeg a vonalak mögött. Stílusa néha fojtett viharokat sejtet, melyek aztán hatalmas robajjal törnek ki, hogy erejét megvillantsák. Az erő az alapvonása. Ez a robusztus erő hangulataiban, nyelvében, stíljében itt

ott nyersen nyilatkozik, gyakran azonban — a lélek csöndes szemlélődése pillanatában — halkul s a legszébb érzéseknek lesz művészi tolmácsa. Tompa neve erdélyi irodalmunkban a legjobb csengő nevek egyike s Reményik egyik bírálatában költészetét érett, formailag is befejezett, teliesen kikristályosodott költészetnek mondja. Kötete, mely ismertetésünkre alkalmat adott. *Éjszak szél* címmel jelent meg Székelyudvarhelyen, a szerző kiadásában s a kötet címlapját Haáz F. Rezső művészi rajza díszíti.

*

Tompáéval sok tekintetben ellentétes költői természet a *Walter Gyuláé*, ki *A vágyaim* cím alatt szintén Udvarhelyen adta ki verskötetét. Kevésbé kiforrt tehetség, nem egy szertelenséggel. De ez kisebb hibája. A nagyobb: nyelvének sok helyt kiütöző magyartalansága. A „mely“ és „mi“ névmást rendszeren fölcsereéli. (Nincs cél, kiút, sehol, sehol). „És embernek neveznek“: helyett a rím kedvéért azt mondja: „És neveznek ember.“ (Elveszett Gulliver) „Ki e csendet megtöri, vagy megszakítja“ helyett azt írja: „Ki e csendbe szakít“ (Legyen ma a csend ritmusa). Majd így ír: „Kinek egyszer is megmutattam belső, teljes *lénycsomagom*“. Aztán: Sárkányok: csöpp gyerek-kezeknek játszi kedvétől *elersztett* stb. A példákkal nem úntatom olvasómat. A művész első kötelessége, hogy hangszerét ismerje. Ezért Walternak mindennek előtt a magyar klasszikusok tanulmányát ajánlom. Tapogatózó nyelvérzéke okozza, hogy nincs tisztában azzal, melyek a verssorban a fölösleges szavak s a rím kedvéért néha oly szavakat told be, melyek mint szükségtelenek, henye módon lógnak ki a versből. Szóköltése, egy-egy fordulata néha még szörendje is idegenszerű s mikor azon a ponton vagyunk, hogy képzelete könnyed játékát élvezzük, e fogyatkozásai villámszerűen törnek meg verse esztétikai hatását. E zökkenőket növeli az a Waltertől kedvel haiszolt újabb divat, hogy a gondolatot rimes versben állandóan átviszi a másik sorba. Így néha szorosán összetartozó mondatelemeket is kettéhasít. A magyar vers ter-

mészete kényesebb, semhogy minden külföldi módorosságot felszívjon magába. Walternél lépten-nyomon ilyen sorok bosszantanak:

Egy szív riadtan szorul
Össze. Más sír botorul. (Tűz)
vagy: az ősi estben hull, hull, „szítál“ (!)
[a levél
Nem ver oly csöppnyi, csöppnyi zajt
se, mintha egy bús lány sóhajt (Ez
[hát az ősz?)

Látnivaló, hogy az utóbbi sorban a „se“ könnyen elmaradhatott volna. ha a „mintha“ helyébe „mint hogyha“ szavakat teszi a költő. Így minden esetre kevésbé lett volna „modern zene“, de kevésbé fülsértő is. Tudom, a költő erre azt mondja, hogy a verseket nem sorok, hanem „értelem szerint“ kell olvasni. De mire való akkor a rím? Ha a sorok végén nincs szünet, mért nem teszi a rímet a mondatközök helyére? Hiányos nyelvérzékű fiatal költőtől bizonyára nagy merészség a „versforradalmosítók“ táborához szegődni.

E technikai hibák annál inkább sajnálatraméltók, mert Walter Gyula igazi tehetség. Ha képzeletét nyelvéhez és stílusához mérem, úgy tűnik fel, mintha királyfi öltözött volna rongyos ruhába. Gazdag kép-tára van, mondhatni: képekben gondolkodik. Hasonlata ritkán mélyül ugyan jelképpé: külső ornamentika marad, melyet oly pazar bőséggel szór egy-egy gondolatára, hogy ez végül a hasonlatok koszorújában másodrangúvá válik s mereven, feledve fekszik, mint virágos koporsóban a halott. E képbőség néha képzavarokat is okoz (Int felém a titkos arcú Szépség), néha pedig lehetetlen képek természetét vonja maga után, mint például *Sétatéri csönd* című versében, hol

Némán állnak a parton a fák,
Csatlósok: kiknek lába földbe nőtt,
asszonyuk: a tó trónusa előtt,
Míg nem mozdul, nem hallatja szavát.

Elképzelhető-e a tó trónusnak, mely mélyebben fekszik, mint az előtte magasba nyúló csatlósok: a fák? Nem annyira a hamis képtársulásnak, mint inkább stílushibának kell tulajdonítanom azt a művészi-

lenséget is, mely *Az óra áll* című igen szép költeménye első versszakában szemetszúr.

Az óra áll. Ki tudja, hogy mióta s ki tudja mért? Csak áll, csak áll, csak áll. Némán könyörtelen, mint a halál, áll az asztalon a zord, régi óra.

Walter verseiben gyakran használja a szóismétlést s igen szerencsésen érzékíti meg vele a lebegő mozgást. Itt azonban feledni látszik, hogy az ismétlés (csak áll, csak áll, csak áll) nem arra való, hogy nyugodtan álló tárgyak képét hozzuk vele képzeletünk elé. Az ismétlés oly kitűnő eszköze az elevenségnek és mozgalmasságnak, hogy ez esetben csaknem aggódunk a költő órájáért, hogy az végül is — járni kezd. (Hogy a negyedik sor „zord“ jelzője sem helyénvaló, az olvasónak is bizonyára feltűnt.)

Ilyen aprólékosságok felemlítése indokolt ott, ahol a hibák aprólékosak s ahol oly erős tehetségnél fordulnak elő, mint Walter Gyula. Egészséges látása, csaknem buja gazdagságú fantáziája, érzéseinek és hangjának a harang zengésére emlékeztető tisztasága szép jövő zálogát rejtik. Kedélyének frissesége és féktelen életkedve — mint Tompa László kiemeli egyik róla írt szép és megértő bírálatában — az erdélyi „komorság és szüksézsavúság“ költészetét „új zöngével és színfolttal“ gazdagítja. Vannak azonban rezignáltabb hangjai is. Amilyen újjongó életöröm kacag kötete első felében, oly borús egyik-másik későbbi költeményében. Egy-két reflexióval átszótt verse is van s ezek között különösen szép *Két hattyú* című költeménye.

E lehelletfinomságú vers maga is kiváló költői tehetség jele. Walter képzelete ebben plasztikusan hozza ki a képet, ami arra vall, hogy fantáziája nemcsak a küldőnc szerepére van hivatva, kinek minden versszak számára új hasonlatért kell rohanania. Stílje színes s nyelvérzéke fejlődésével a legszebb reményekre jogosít. Egy a tavasz mámorától ittasult, hatalmas életkedvű ifjú néz ránk költeményeiből, őszinteséget sugárzó arccal, rokonszenvesen.

*

A *Pásztortűz* c. félhavi folyóirat utóbbi számainak változatos tartal-

mából elsősorban Boros Györgynek az Erdélyi Irodalmi Társaságban tartott megnyitóját emelem ki, melynek főgondolata a következő. „Ezek között a bércék között olyan sarjadzások és lelki virágnylások mutatkoztak az utóbbi időben, hogy én teljesen jogosult optimizmussal hiszem és hirdetem, hogy „a balsorsa nyügét, nyilait tűró lélek“ nem a tűrésben, hanem a termelésben, új világ teremtésében fogja megtalálni önmagát és a dicsőséget, melyre öröklött joggal számít.“ A lap novellaírói közül Nikodemusz Károly, N. Jazsó Olga, Zágoni István válnak ki. Márki Sándor „Regénytárgy Attila idejéből“ címmel Waltharius és Hildegunda regényes történetét írja meg egy régi krónika alapján, azzal a gondolat-tal, hogy a csaknem teljesen ismeretlen középkori elbeszéléssel valamelyik Attilával foglalkozó regényírónak adjon anyagot. Nikodemusz Károly novelláit élethűség s eleven elbeszélő hang jellemzi. A Pásztortűz szebb verseit Reményik Sándor, Nagy Emma, Walter Gyula, Mécs László, Olosz Lajos írják. Kitűnő a kritikai rovat is. Kristóf György Balassi költészetét ismerteti, Makkai Sándor Berde Mária két elbeszéléséről ír alapos bírálatot, azzal a megállapítással, hogy az írók elbeszéléseinek teljes gyűjteményére eljött az idő, mert azok „nagy és komoly értéket képviselnek irodalmunkban“. A költőkről rendszeren Reményik, Walter és Tompa írnak. Bírázataik jóakarók, gyöngédek, de nem úgy, hogy a fogvatkozásokra kellő helyen rá ne mutatnának. Kevésbé mondhatjuk ezt el a „Jugoszláviai magyar írók“ krónikásáról, akinek törekvő stílusa úgy látszik ellenőrizhetlen hatalommal nevez ki egyébként derék hírlapírókat irodalmi nagyságoknak. — Az erdélyi irodalmi társaságok közül, mint Tövisi Géza cikkéből értesülünk, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság, az aradi Kölcsey Egyesület, a temesvári Arany János Társaság, gyakran rendeznek felolvasó üléseket irodalmi és zene-számokkal. A könyvtermelés terén Nyíró József, Szentimrey Jenő, Szombati Szabó István, Pakocs Károly és Sipos Domokos készülő könyvei a följegyzendő események. Os-váth Kálmán és Antalffy Endre kö-

zös vállalkozása: a *Klasszikus Könyvtár Arany Toldija* után kihozta *Toldi Estéjét* s azas Böhler Pál dr. fordításában a *Reinecke Fuchs*-ot készíti elő. *Szaboleska Mihály* 40 éves jubileumáról a lap, mely kisdéd írókról hasábokat ír, csak pár sorban emlékezik meg, elég méltatlanul. „Jubileuma hódot volt egy egyszerű eszközökkel teremtő, dalos költői lélek tartalmas munkássága előtt. Szaboleska a naiv kóloritú költészet képviselője, akit a ma úgy tekint, mint egy elmúlt világ érdekes és komoly reflekszét. Lírája a szép, nemes és jó szolgáltatának kötelességszerű (!) vállalása és végzése volt s az ma is“. Ennyit írt Tóvisi Géza Szaboleskáról. Vajjon mennyit írhatna Szaboleska Tóvisiről?

Hartmann János.

Alfredo Panzini. „Derék romagnai ember. Alacsony gallért és szabadon kilógó nyakkendőt visel. Szíve bátor és nemes, épp oly könnyen lelkesedik, mint gúnyolódik, izmai kemények, törzse hatalmas.“ Ezzel a kissé Panzini-modorú areképvázlattal mutatja be őt egy barátja. Tegyük hozzá: Sokáig Milanóban volt tanár, a kritika csak nagy későn fedezte fel tehetségét; ma, hatvan éves korában, túl van a zajos sikerek első diadalán. Ha modern regényirodalomról van szó, az olaszok az ő nevét említik legelőször. Előbb, sokkal előbb, mint a nálunk is nagyban divatos Guido da Veronaét, kinek kétségtelenül művészien megírt nagyvilági malacságai oly kedvelt exportteiké váltak, de a kinek belföldi megbecsülése messze maradt külföldi híre mögött. Persze a Mimi Bluettek, a kis varrólányok története minden nagyváros talajából egyaránt felburjánzik s egyformán csiklandozza bizonyos olvasóközönség inyét. De az már aztán nagy tévedés, ha egy kiadó egymás után feltálalva ezeket a pikáns ételeket, ezt látszik mondani: íme a mai olasz regényirodalom!

Elöttem fekszik tíz-tizenöt kötet: Panzini regényei: „Diogenes lámpása“ (1909) 11. ezer, „Xantippe“ (1914) 10. ezer. S olvasva őket, a közelmult olasz szellemi életébe — talán tragédiájába — hull egy fény sugar. Nem mintha ezek a művek

a társadalmi regény igényeivel lépének fel. Távól állnak ettől. Hanem mert egy gondolkodó és az élet minden megnyilatkozásával szemben nagyon érzékenyen reagáló ember, bármennyire szeretné is, képtelen elzárkózni a körülötte történő dolgoktól. Körülötte történik a háború és a kommunizmus, sőt ezek már akkor izgatják képzeletét és gondolatát, mikor még távol van a vihar. Körülötte él az a kispolgári társadalom, mely regényalakjait szolgálattja. Olvasmányai fölelevenítik a történelmet, egy-egy régi filozófus gondolatát. De mindez: történet, filozófia, modern élet, erkölcsrajz összeforr az egyéni érzés és gondolat művészetében.

Nem tehetünk úgy, mint Panzini, ki biciklire ül és így utazva az Adria partjág, ember-keresését a „Diogenes lámpása“-ban írja meg. Egy gyorsvonat ablakából látjuk a következő képet:

Kis városka az Adria partján. Alig van könyve, melyben Panzini ide vissza ne térne vagy vissza ne kíváncsoznék. Ismer itt mindenkit: a halászsokat, a disznaját etetgető öregasszonyt, a gáláns emlékeiből élő nyugdíjas kapitányt. Panzini kitűnő kis areképeket tud róluk festeni. Az édesanya gyöngéd keze gondoskodik róla. Körülötte gyermekek. Ócska deszkákból kerti asztalt tákol össze számukra, vagy kiül a ház elé feketekávézni és pipázni. Örül egy tál ízletes ételnek, éli az egyszerű emberek egészséges életét, hallgatja az idillikus természet szavát. Vagy fölül egy vonatra minden cél nélkül, leszáll egy kis állomáson, melv megdetszett neki, ifjú-sága régi emlékeit keresi Bolognában — ahogy ez „Egy szegény irodalmár utazása“-hoz illik. Mindig így szeretne élni: „Emlékezz erre a napfényes, felhőtlen napra, hogy elmondhasd: mégis csak szép az élet!“

Panziniben van egy lírai költő: a kis emberek, a szerény, megelégedett élet, a családi tűzhely igénytelen dalosa. Nem hiába fekszik az ő tengerparti Bellaria-ja Pascoli szülőhelyének a szomszédságában: gyakran játszik annak a költőnek a lantján, aki inspirációját egy családi katasztrófa emlékéből merítette. Panzini el-ellátogat regényeiben a kapuhoz, hova magától visz-

szatért a szürke kis lovacska, hol-
tan hozva haza kocsisát — Pascoli
apját —, kit egy ismeretlen ellen-
sége útközben agyonlőtt.

S Panzini prózájának épp úgy
megvannak a maga könnyei, mint
Pascoli költeményeinek. A találko-
zás Mimivel, kit harminc évvel ez-
előtt szeretett s ki teljesen a régi
környezetben fogadja — de milyen
rút most minden, hogy elszállt az
ifjúság! — a „*Mama madonnája*“
(1916), az anyja halála után üresen
maradt ház: az idegenség, mi kö-
zömbössé vált régi areok közt most
körülveszi, mikor egyszer újra
„hazamegy“ — csupa könny. „Ki-
csiny bellariai ház, nem szabad sír-
nod! Keserű igazságot kell megval-
lanom. Nem szeretlek többé.“

Egyáltalában Panzini művészeté-
nek egyik főmozgatója: az érzés, a
szeretet. Ez tágabb teret keres a hu-
manizmusban. Mert szereti az em-
bereket, bár rosszaknak, mechaniku-
soknak látja őket. Mintha csak el-
cserélték volna lelkük felét a gé-
pekkel. Ilyen a filozófiájuk is. A
misztikum aijtájan ki kopogtatna?
Hiszen az egyetemi tanár és szená-
tor szépen elmagyarázza, hogy min-
den csak mechanizmus: az ember
teremti a valóságot, tehát az ember
Isten. Panzini utálja a német filo-
zófiát és a hegelizmust, mely a há-
ború előtt hatalmába kerítette az
olasz gondolatot is. Belőle szárma-
zott az a lelki állapot, melyet Pan-
zini kitűnően rajzol egyik regényé-
ben („*La Madonna di mamà*“). Az
olasz hagyományokat félti tőle s
minden, ami német, csak gúnyjával
találkozik, ha pedig gondolata poli-
tikai térre téved, mintha megjósol-
ná az elkövetkezendő háborút.

Pedig Panzinit emberszeretete a
pacifizmus felé viszi. Az utazgató
szegény irodalmár kétségbeesik,
mikor megtudja, hogy kitört a má-
sodik Balkán-háború és hogy az első
útközben tizennégyezren haltak
meg. „A nagyhatalmak megbotrán-
koztak. Tehát a háború a nagyh-
atalmak akarata ellenére tört ki!
Miért tört ki ez a második háború?
Megveszem és átfutom az összes új-
ságokat: valamennyi megbotránko-
zik, akárcsak a nagyhatalmak. Föl-
kell tennünk, hogy királyok, akik-
nek népük Evvivát, Zsiviót, Hur-
rát, Hochot kiált, találkoztak és

ahelyett, hogy azt mondták volna,
mint szokásuk, ha találkoznak: Béke
veled, azt mondták Háború veled!
Nem, úgy látszik mégsem így van.
Úgy látszik, a háború magától tört
ki robbanó emberanyag túlhalmozó-
dása folytán. Az emberek tehát
királyok nélkül is robbannak? Ha
ez igaz, nagyon súlyosító körülmé-
ny, mert akkor mit érne elpusztí-
tani a királyokat, mint sokan ta-
nácsolják. Egy dolog azonban bizo-
nyos: tizennégyezer halott az első
esetában. Nem tudom, miért nézek
a magasba és miért látom a tizen-
négyezer koporsó piramisát. Rette-
netes! Az emberek nyugodtan ül-
nek a napfényes harmadik osztály-
ban. Nézem magammal szemben a
szelidarcú katonát. Nyugodt. Nézem
a mezőkön a csöndes, georgikus
munkát, a kaszások vágják a ma-
gos füvet. És valahol egy mezőn
ma tizennégyezer halott fekszik,
tizennégyezer halott piramisban, sze-
mük kialudt, tagjaik merevek!
Nem! Nem! Nem akarom, hogy ha-
talmába kerítsen a szánalom! A ter-
mészet nem ismeri a szánalmat.
Miért legyen hát bennem? De mi-
csoda gyászos látomás: tizennégy-
ezer halott! Szerencsére messze
vannak! Félre a tizennégyezer ha-
lott látomásával! Nem akar elkot-
ródni! Akkor hát gondolkodjunk
így: a törökökök barbárok, a szer-
bek még barbárabbak, a bulgárok
a legbarbárabbak, a görögökből
meg csak a nevük maradt meg, a
maiaknak semmi közük többé Sok-
rates barátunkhoz... A gyászos lá-
tomás nem kotródik el. Sőt átfolyik
egy másikra. Ha van tizennégyezer
halott, következképpen van vagy
volt tizennégyezer anyja is. Körül-
belül 20—25 éve tejjükkel táplálták
ezeket a halottakat, kik akkor kis,
gyöngéhúsú csecsemők voltak. So-
kan ezek közül az anyák közül bizo-
nyára aggódtak és orvost hívtak,
ha kicsinyük csak egy csöppet is
lázás volt. Nos, mire való volt a sok
fáradság? Ez a gondolat nem hagy
nyugodni. Elhallgatom, hogy itt a
vonatban is mindenki kisebb vagy
nagyobb, édes vagy súlyos gondjá-
ról beszél. Dolgozik a lihegő vicinál-
lis, dolgoznak ott távol a kaszások,
ott fűn a nap. Miért? Fejemet ka-
romra hajtom: ezt az egyedül ví-

gasztáló nevet mormolom: Krisztus! Krisztus! Krisztus!“

S ez a „miért?“ folyton kínozza Panzini. Az élet és halál problémája folytonosan marja a lelkét. Nem talál egyetlenegy biztos pontot, melyen gondolata megnyugodhatnék. „Csodálkoznék-e ön Mayer úr, ha egy szép napon valaki kijelentené, hogy mindaz, amit a csillagok járásáról eddig tudtunk, hamis? Hát még az emberek járása!“ Minden relativ. S ezért Panzini se nem pacifista — a háború alatt nem is így viselkedett —, se nem katolikus, hanem szkeptikus, ki mindent megért és semmit sem hisz. Az élet pedig, melyet vegetatív egyszerűségében élve szépnek látott, elsötétül, titokba burkolódik előtte.

Hiába Panzini fel-feltörő érzelmi idealizmusa; gondolkodása — mely, bármennyire gyűlöli, mégis csak a német filozófia betege — folytonos kritikát gyakorol fölötte, elemzi, szétszedi, megsemmisíti. S Panzini nem tud megszabadulni a gondolatától, mely legközönségesebb benyomásaiba is belesimpaszkodik, lázasan lüktet — egyik hívja a másikat — s gyakran filozófiai távlatot nyer. „Alig aludtam néhány órát: szemeim fölnyílnak a függöny felzsalad és a tegnapi komédiások folytatják színjátékukat.“ Mert nagyon jól tudja, hogy saját gondolatai is csak relativ értékűek: komédiások.

Érzelem és gondolat azonban csak elemei és meghatározói Panzini életnézetének. Igyekeznek ugyan olykor tudomást nem szerezni egymásról — a vidám életkedv és őszinte ellágyulás lapjai mellett vannak pesszimista kifakadásai is Panzini-nek —, de ha összeötvöződnek, művészi kifejezésük épp a Panzini-re oly jellemző humorizmus lesz. A gondolat a tapasztalás mosolyával halkítja el az érzelmet, az érzelem megszínezi a keserű gondolatot. A humorizmus a kiábrándultság életnézetéből fakad, mely tudja, hogy nem kell semmit túlságosan komolyan venni. Ebben a fölényes, de mindig meleg mosolyban rejlik Panzini művészetének külsősége. De mennyi változata és árnyalata van Panzini humorizmusának! Csöndes, harmónikus a *Xantippé*-ben, mely-

nek alcíme: „se nem antik, se nem modern regény“. Szól a modern Xantippéknek és modern Sokrateseknek is.

Szinte a komikumba lép át a *Feleséget keresek!* című regényben (1920). Ginetto Sconer, egy nyolcvan kilós, vöröshajú „új gazdag“, miután szép vagyonra tett szert, most már örököséről akar gondoskodni. De nagy körültekintéssel jár el. Menyasszonyát még lakásának staffage-ában is akarja látni, hogy tudja, beleillik-e majd „Lui Kenz“-szalonjába. Miután vagy huszonkét legkülönbözőbb típusú leányt nem talál magához illőnek, a huszonharmadikat pedig egy haretérről hazatért katona-ifjonec elhalássza az orra elől, elveszi gépirókissasszonyát, akit azért fogadott föl, hogy — lemondva az örököséről — megírja emlékiratait. Ez írásműve így kezdődik: „Lovag Ginetto Sconer; rózsás arcszín, melyről intelligencia és bátorság sugárzik; szolid hajzat, szolid fogak; minden szolid. Ez vagyok én...“

Humora kesernyéssé lesz a *Kerek a világban* (1921), melynek hőse, Beatus Renatus, arra a végkövetkezetésre jut, hogy mindegy, milyen a világ, ha megrágalmaz, ha rosszal fizet, a fő: jónak lenni embertársainkhoz, segíteni őket és — semmit sem várni tőlük.

Végül emlékezzünk még meg egy regényéről (*Az úr én vagyok*, 1922). Háttérét a felsőolaszországi, nem régi kommunista állapotok adják meg. S bármennyire is szkepszisre és liberálisra fordult megértésre van beigazítva Panzini gondolkodása, nem tud megnyugodni benne, hogy a házmestergyerek, ki gazdájának fiával együtt játszott valaha, most — mikor ez a haretéren elesett és mikor az úri család tönkrement — családsággal és erőszakkal beleüljön a régi nemesi birtokba és büszkén mondja: most itt én vagyok az úr. Humora néha gúnnyá élesül.

S Panzini stílusa — mely mindig tiszta, precíz, cicomátlan — simulékonnyan követi humorizmusának különböző megnyilatkozásait. Carducci ünnepélyes nyelvétől épp oly távol áll, mint D'Annunzio művészileg kicirkalmazott periódusaitól. Van különben Panzini-nek egy igen érde-

kes szótára, melyben a nyelvbe újabban bekerült neologizmusokat, táj- és háborús szavakat regisztrálja, s elbeszélésébe olykor ilyeneket, vagy egy Dantétól, Szent Ferenctől tanult szót csöppent bele, mik kitűnő művészettel hangsúlyozzák mondanivalóját.

Ez a mondanivaló Panzininél mindig érdekes. Regényei egy

egyéni életfilozófia szemüvegén keresztül nézik a világot. Életnézete tapasztalatból, szenvedésből, gondolatból szövődött. Relativizmusa a modern olasz szellemi élet betegségéé. Pirandello, a másik nagy humorista mellett kétségtelenül ő a modern olasz irodalom legérdekebb alakja.

Kastner Jenő.

SZAVAK ÉS SZÍNEK. A Napkelet folyó évi februáriusi számában olvastuk *Előd Marcel* versét: „Csók a piros hintóban“, mely nem más, mint *Gaston Latouche* bájos képének, a „Vörös batár“-nak költői fordítása, egyike azon nem gyakori eseteknek, mikor képzőművészeti alkotás adja az ihletet egy költői alkotás keletkezésére. Őszi erdőben, a fákról halkán pergő levelek aranyesőjének közepette halad egy vörös, rokokó batár, mely az erdei út egyenetlenségén kissé félrebillen. A hintó a nézőtől távolodik, úgy hogy az egyik lónak csak a füle látszik, a magas bakon, egyenesen ülő kocsinak pedig a háta, rizsporos parókája s rajta a háromszögű kalap. A batár hátán nagy esiszolt ablak van, melyen át a benn ülő fiatal pár látható, a férfi feje a fehérruhás asszonyka vállán pihen. A batár rugójára hátul felkapott a kis pogány Amor isten s furulyáján halk nászdalt fúj. A ritkuló fákon átsejlik, mint a jövő boldogság jelképe, a napsugaras, szabad mező.

Érdekes jelenség, hogy a művészetek egymásra való hatásában a költészet ritkábban vesz ihletet testvér-művészetektől, mint emezek a költői alkotásoktól. A szobrászat és festészet remekeinek végtelen sora, a görög világtól fogva nagyjában nem egyéb, mint költői alkotások szavakban érzékelhető tartalmának formában, színben, fényben és árnyban, vonalban való szemléletessé tétele; a zeneművészetnek, voltaképp pusztán hangulatra, érzésre vonatkozó alkotásai mögött is rendszeren valamely szöveg rejlik, mely mestereit műveik megteremtésére bírta: a megzenésített dalok, a karénekek és operák végtelen sora, sőt még a tisztán zenei alkatú szonáták és

szimfóniák birodalma is ezt igazolja, a program-zenéről és Wagner zenedrámáiról nem is szólva. Ennek ellenkezője jóval ritkább eset. A költészet csak elvétve ihleteti magát a többi művészet termékeitől saját alkotásra. Gyér nyomait találjuk ennek a Görög Anthologia epigrammáiban, hol egy-egy vésett kőnek vagy szobornak művészi hatásáról számol be az inkább elmés magyarázatra, mint érzelmi benyomás tolmácsolására törekvő író. Akadunk ilyenekre a renaissance-ban; nagyobb számban a francia parnasszusi költők műveiben, akik Théophile Gautier szavai szerint „finom ujjal követik az achát csíkjába vésett Apolló arcélét“. Zenei művek még ritkábban adnak ösztönt költői termékek keletkezésére, legföljebb az olimpusi Beethoven riasztja fel a gondolatok raját, melyek szóbeli kifejezésre törnek, mint például Reményik Sándornak „Beszélgetés Beethovennel“ című költeménye, mely azonban inkább a nagy titán egész életművének és egyéniségének visszhangja, semmint valamely művéé.

Önkéntelen fölvetődik a kérdés: honnan van az, hogy a költészet erősebben ihleti a többi művészetet, mint ezek a költést? Azt hiszem, hogy e kérdés sokkal bonyolultabb, sokkal nagyobb és hosszabb külön tanulmányt követel, sem hogy erre egy rövid elmefuttatásban megfelelni lehetne: de azt is vélem, hogy érdemes volna e kérdéssel bővebben foglalkozni, mert nem egy mély bepillantást kaphatnánk a művészetek sajátságai és lényegébe. Én valahogy úgy érzem, hogy a költészet birodalma jóval nagyobb, határai sokkal tágabb területet fognak be.

mint a többi: hogy a Madách szerint „szűk korlátú szó“ lelkünknek több hírját érinti, mint a többinek pusztán akusztikai vagy optikai hatáson épülő alkotásai. Am döntsék el ezt a hozzáértők: én e helyt csak fölvetem a kérdést s inkább egy-két bennünket közelebről érdeklő példát említek.

Petőfőről csak egy esetben tudjuk, hogy képzőművészeti alkotás költői munkára bírta. Ez a „Vándorélet“ című verse, melyet Barabás Miklósnak, az Aradi Vészlapokban megjelent „Cigánysalád“ című képéhez készített. A vers mozzanatról mozzanatra követi a kép egyes elemeit, valóságos képmagyarázat, mely szinte minden szavában kötve van a kép elemeihez, de jóízű humorával mégis kedvezően elűti a szokásos kénszövegektől: alkalmi, mondvascinált vers, nem szabad ihletből származó, de mégis rávall írójára. Milven más ugyancsak Petőfinek „Tiszá“-ja, melynek képeit a közvetlen szemléletből merítetté, hangulata a nyári nap alkonyulatának benyomásaiból fakad, melyek a természet néma fenségétől áhitatos himnuszba olvadnak. A képhez készült könyvomat csak sovány illusztrálása a költemény végtelen gazdagságának.

Szépművészeti Múzeumunk képtárának újkori osztályában látható Franz Stucknak, a müncheni Secessio kiváló művészenek képe: „A Sphinx“. Kékesszürke sziklán hever az ókor szörnyetege: nőstényoroszlán testéről női fej hajlik le a karmai közt vergődő férfiúra s a pusztító szenvedélytől elaléltnak ajkára csókot forraszt. A háttérben a szenvedélyt jelző izzó lángok lobognak. Aki valaha olvasta Heine „Dalok könyvét“ ráismer rögtön az előző verseire:

Amott a kapú előtt egy sphinx,
Iszonyat és vágy keverve,
A teste oroszlán s karma is,
De asszonyé feje, keble...

A márványkép életre kelt,
A szikla nyögve ébredt —
A lángot szomjan itta föl,
Mely csókjaimban égett.

Fölitta majdnem lelkemet —
És szenvedélyre vágyva
Általkarolt és karmait
Szegény testembe vájta...

Stuck képe azonban nem illusztráció, nem magyarázója a szövegnek, hanem Heine költeményétől ihletett önálló műalkotás, melynek már nincsen szüksége a vers fölvilágosító szavaira.

Heine Sphinxének családjába tartozik Ady Endre „A könnyek asszonya“ című költeménye (Új versek, 1906), mely hangjánál, egyes kifejezéseinél és fordulatainál fogva rávall mintájára: a szívbevájó ujjak, az édesen maró ajkak, a szifksz-asszony mind Heine-i ihletűek. Van azonban egy kifejezés, melyből azt lehetne következtetni, hogy Ady Stuck képét is ismerte: a lebbenő haj, melyről Heinénál nincsen szó, s amely Stuck képén csakugyan a nőoroszlán fejről a férfiúra borul. A képet Ady láthatta Budapesten, mert már jóval a vers keletkezése előtt az állam tulajdona volt.

A Magyar Tudományos Akadémia palotájának asztaláról úgynevezett patkós termében lóg Wágner Sándor képe: „Izabella búcsúja“. E kép Kemény Zsigmond „Zord idő“ című regényének végjelenetét ábrázolja: „Izabella királyné, azon ponton, mely Erdélyt Magyarországtól elválasztja, egy terebélyes, egy testvértelen hárshoz lépett... kivonta torkából törét, s a hársba, mely hűvös árnyával körül fogá, bevészte nevét, e szavakkal együtt: Sic fata volunt.“ A kép híven követi a szöveget, csupán a fa nem hárs, hanem hatalmas tölgy, melynek kérgebe a történeti három betű: S. F. V. van bevésve. A kép egyik bizonyítéka annak, hogy az 1862 májusában megjelent regény mekkora hatással volt. A képet azonban nem elmondható tartalma teszi értékesé — ez nem is festői érték —, hanem a táinak hangulata, mely hű kifejezője a királyné érzelmeinek. Ez emeli ki az „irodalmi“ képek nagy sokaságából, mely a mi ötvenes-hatvanas évekbeli történeti festésünket jellemzi.

Tolnai Vilmos.

A BAROKK MINT AZ ELLENREFORMÁCIÓ MŰVÉSZETE. A német művészettörténet az utolsó évtizedekben a fejlődésnek egy olyan magas fokára emelkedett, hogy mintaserűvé vált más szellemi tudományokra, elsősorban az irodalomtörténetre nézve is. Irodalommal ko-

molyan foglalkozó ember nem lehet el büntetlenül az újabb művészettörténeti tárgyú munkák mellett. Erről józan ésszel persze sohasem lett volna szabad megfeledkezni, hisz annyira kézenfekvő a különböző művészetek egymáshoz tartozósága, rokonsága, hogy mindenkor is szomorú egyoldalúságról tett tanúságot az, aki csak egyik águkkal törődött. A filológiának az aprólékos részletekbe való túlzott elmerülése segítette elő azt, hogy úgyszólván szakadékok keletkezzenek rokon tudományok, sőt egy-ugyanazon tudománynak különböző ágai közt. Ennek az állapotnak a tarthatatlansága legkirívóbban napjainkban mutatkozik, amikor a szellemtörténetnek nevezett irány felülkerekedése megcáfolhatatlanul bizonyítja be még a távolabb állónak is, hogy a filológiai irányzat túlzásai a régebbi századoknak annyira lenézett tudákos polihisztorkodásához vittek közel bennünket s ebből csak az értelemkeresés menthet ki. A szellemtörténet az a szó, amely Weisbachnak a barokról szóló szép művéhez (*Der Barock als Kunst der Gegenreformation. Berlin, 1921*) a kulcsot szolgáltathatja. Ritkán mutattak még rá olyan kerestetlen egyszerűséggel s mégis olyan meggyőző erővel arra, hogy egy kornak egész művészete hogyan nő ki abból a szellemi légkörből, amely ezt az időszakot jellemzi. A nemzeti különbségek, a népi sajátságok, ezeknek módosító ereje sincs azonban figyelmen kívül hagyva. Ugyanaz a szellemi áramlat s a velejáró stílus kisebb, de nagyon jellemző módosulásokat szenved a különböző országokban. Weisbach különösen fényesen mutatta ki ezt a spanyol barokról írottakban. Ez ikertestvére az olaszoknak, ugyanabból a nagy szellemi mozgalomból nőtt ki s mégis mindaz megkülönbözteti emettől, ami a komoly, szenvedélyesebben a mélyre hatoló spanvol lelket elválasztja a felületesebb, könnyedebb itálieitól.

A szép kiállítású mű igen sok, nagyon jó képet hoz, melyek mint bizonyító anyag teljességgel nélkülözhetetlenek s melyek sok szempontból jelentősen meg is könnyítik az író feladatát. Viszont az is igaz, hogy még ez a gazdag képanyag sem hatna azzal a feltétlenül meg-

győző erővel, ha a szerzőnek a lényegest csodálatos precizitással, tömör rövidezséggel, de mégis a fantáziát kellőképp mozgatásba hozó élénkséggel kiemelő találó leírásai, jellemzései nem kísérnék ezeket a képeket. A történeti és lélektani alapvetés, melyet az első fejezet nyújt, a következőkben kifejtett közös barokk-ismertetőjegyek (a heroikus, a misztikus, az erotikus, a kegyetlenség mint ható elem), az összes képzőművészetekre (festészet, szobrászat, építészet) kiterjedő figyelem, az irodalom és a költészet belevonása a tárgyalásba, az itt mutatkozó jelenségek összekapcsolása, az alkalmazott jelek, a tipologia levezetése korábbi korszakok művészetének a tekintetbevételeivel, az egész iránynak a lassú, de biztos kifejlődése, csúcspontjának elérése utáni hanyatlása majd kicsendülése a rokokóban olyan szépen végigvezet a barokk-kor minden fázisán, annyira megismertet ezen stílus minden sajátosságával, hogy nincs ember többé, aki tisztában ne lenne ennek lényegével e könyv elolvasása után. Egyben azonban sok más megvilágosodik előtte, hirtelen, egy csapásra megnyílnak szemel minden hasonló jelenség számára minden más téren. Nemcsak Rubens, Bernini, Velazquez, Raffael, Correggio, Lorenzo, Lotto, Barocci, Greco, Zurboran, Murillo, Giovanni, Lanfranco és mások műveit fogja más szemmel nézni, hanem Tassót, Shakespeare-t, hogy csak a legnagyobbakat említjük, kik itt szóba jönnek, egészen másképp fogja látni, megérteni.

Eppen itt rejlik azután annak a titka, hogy hogyan s miképp kapcsolódik minden művészetnek a története szükségképpen egymásba. Gyönyörű példákban látjuk, hogy miképp törekszik mindegyik a maga módján, a maga eszközeivel közös eszméket, élményeket, ideálokat kifejezésre juttatni, tolmácsolni, ezek értékéről meggyőzni, velük, általuk hatni. Rögtön megvilágosodik itt még a nem szakember előtt is, hogy milyen nagy jelentőségük van az utóbbi időben a formakérdések körül kifejlődött harcoknak az irodalomban, azaz irodalomtudományban. Minden irodalommal foglalkozó embernek, ki az utolsó pár évtized különböző másírányú hatásai miatt elvesztette

ezek irányában a kellő érzéket, feltétlenül a képzőművészetekhez kellene iskolába járnia, hogy ezt az érzéket visszaszerezze. Főként Weisbachnak ebben a könyvében csodálatos tisztán vannak ezek a szempontok kidolgozva. Itt meg van az valósítva, amit Walzel legújabb nagy „Handbuch der Literaturwissenschaft“-jában követel: a látás a maga ideális élességében. Hogy ez nem olyan egyszerű dolog, arról is maga Walzel győzhet meg, ki az európai művészet egyik legismertebb remekművének, a sixtini madonnának a példáján bizonyítja be, hogy milyen nehéz volt éppen a művésztörténet számára is igazán helytálló leírást adni erről s mennyit kontárokodtak még nagynevű emberek is mind a távolabbi, mind a közelebbi múltban, míg Wölfflin meg nem nyitotta szemünket (l. Wölfflin könyvét „Klassische Kunst“, München 1914. 131. l. A látásról a művészetben; l. továbbá az ő híres Kunstgeschichtliche Grundbegriffe c. művét is 1915-ből.)

Weisbachhoz visszatérve fel kell mármost vetni a kérdést, hogy mennyiben az ellenreformáció művésze a barokk, azaz mi köze e kettőnek egymáshoz. A modern német protestáns vallástörténet már hozzászoktatott bennünket ahhoz, hogy a reformációban mintegy azt a szellemi lökést lássuk, amely az ellenhatás kiváltásával és a körülötte keletkező nagyharccal még meghosszabbította a középkor életét a XVIII. századig s új erőt öntött a katolikus egyházi életbe is. Ezek a harcban edződő új erők játszanak nagy szerepet a barokkban. Weisbach olyan elmélyedő szeretettel mutatja ki a szellemi kapcsolatok Loyola Ignác lelki gyakorlati és a barokk egyházi művészetnek föltétlen meggyőzésre, hatásra, magával ragadásra törekvő jelleme között, hogy nem bírunk neki elmentmondani. A gazdag példatár lépésről lépésre jobban meggyőző igazáról és betetőzői az egészét a mű befejező része, hol immáron az építészet belevonásával is gyönyörűen vázolja, hogy az egész barokk-templom mennyire a teljes illuziókeltés szolgálatában állott. A hívőre mindenek olyan erővel, közvetlenséggel kellett hatnia, hogy mintegy ledőltek a földi lét korlátai, a testi

és túlvilági létnek egymásba kellett folyniok legalább a szent helyen tartózkodás idejére. Feje fölött az eget, a szentekkel, angyalokkal, Istennel magával látta, maga körül a hit hőseit, vértanúit a legkifejezőbb helyzetekben szoborban és képben, a misztikus extázisban az anyag és szellem közt a kapcsolatot létrehozó nagy rajongókat. Minden, de minden buzdított, rábeszél, szuggerált, vitt előre a vallásos elmerülés útján, hivatva volt az elmúlt korokban annyira megtámadott hitet újra föléleszteni, erősíteni, fokozni, ami nagy mértékben sikerült is.

Ha ez a vezető, szuggeráló erő nagy rokonságot mutatott a jezsuita törekvésekkel, a misztika a maga vizionárius elemeivel persze nem annyira övelük függött össze, sőt ez a rend többé-kevésbé állást is foglalt ellene. Jellemző azonban, hogy a nagy szellemi áramlatnak ők is kénytelenek voltak engedelményeket tenni és Szent Ignácot hamarosan mint ördöngösök meggyógyítóját, mint csodatevőt képben bemutatni, noha eredetileg ellene voltak az ő ilyenén szerepeltetésének. A nagy misztikusok, szent Katalin és szent Ferenc, kik számtalan formában jelennek meg a barokk művészetben, persze egy egészen külön világnak a képviselői még így is. Ha azonban Loyolai Ignác spanyol volt is, mégis a spanyolok alkották ezen a téren is a legmeggyőzőbbet, a legbensősége-sebbet. Elég Greco-ra, meg Zurbaránra utalni. Természetesen a legkülönbözőbb válfajokra lehet egy kategórián belül is rámutatni e kor művészei és műalkotásai közt. Murillonál pl. a boldogító momentum áll a középpontban. „Egy egész menyországot alkotott telve zavartalan harmóniával, békés, boldog megnyugvással.“

Weisbach kitűnően ért ahhoz, hogy a nagy koncepció szem előtt tartásával mégis kellően érvényre juttassa az egyéni különbségeket, az individuumot egyáltalán. Nem tesz erőszakot a központi eszme kedvéért egy tárgyalt művész művein sem. Amit pedig újra meg újra ki kell emelni és eléggé hangsúlyozni sem lehet: a különböző elemeket olyan magától értetődő természetességgel foglalja össze, any-

nyira respektálja mind a szellem-történetet, mind az anyag- és esz-köztörténetet, a formák fejlődését, a mimika, a kifejezőkészség, a típusok kialakulásának történetét, hogy ezt csak mintaszerűnek lehet mondani és követésre méltó példaként

felállítani. Szól ez azonban nemcsak a művészettörténetnek, hanem az irodalomtörténetnek is. Bárcsak minél olvasottabb könyvvé válnék Weisbach műve e körökben, de a nagyközönség soraiban is.

Koszó János.

KÖSZÖNETET MONDUNK ezen a helyen egy fiatal jegyéspárnak a hozzánk intézett alábbi levélbeli bejelentésért.

„... Mind a ketten kezdettől fogva olvasói vagyunk a NAPKELET-nek. Eljegyzésünk előtt összeültünk és számvetést tettünk, hogy mennyibe kerülne, ha a szokásos ünnepélyességgel tartanánk meg eljegyzésünket. Csak a legszükségesebb kiadásokat számítottuk és szem előtt tartottuk a legnagyobb egyszerűséget, számvetésünk mégis valamivel nagyobb összeget eredményezett 8 millió koronánál. Nem nagy pénz ez manapság, de mégis megdöbbentett bennünket, hogy ekkora összeget elköltsünk csupán egy ünnepi alkalom emlékére. Elhatároztuk, hogy nem tartunk ünnepélyes eljegyzést és az így megmaradó pénzt, kikerekítve 10 millióra, felajánljuk a NAPKELET céljaira. Nekünk kedvesebb emlék lesz minden ünnepi formaságnál, ha elfogadják tőlünk szívesen“.

Ehhez a levélhez fölösleges minden magyarázat, csupán azt említjük meg, hogy a vőlegény egy fiatal kiváló katona, a menyasszony pedig Deák Ferenc vármegyéjének a leánya. Nevük nyilvánosságra hozatalát megtiltották. A NAPKELET nagy hálával fogadja, hogy két lelkes olvasója eljegyzésének így gyönyörű áldozatkészséggel állít emléket. Elősegítenek bennünket abban a törekvésünkben, hogy folyóiratunk gazdag tartalmát, kiváló előállítását és páratlan olcsóságát az egyre súlyosodó áremelkedések ellenére is fenntartsuk. Köszönetünk érte, áldás fakadjon nemes elhatározásuk nyomán.

A Magyar Irodalmi Társaság elnöksége.

HIBAIGAZÍTÁS! A mult havi füzetünk 397. lapján közölt vers első sorában **bünjelül** helyett **büvjelül** olvasandó.

A KIADÁSÉRT FELELŐS HEGEDŰS ISTVÁN.

M. TUD. TÁRS. SAJTÓVÁLLALATA RT. BUDAPEST, VIII., MÚZEUM-KÖRÚT 6. — SZABÓ T. ISTVÁN

Beküldött könyvek. — *Akadémiai kiadványok* M. Tudom. Akadémiai Almanach 1924-re — Irodalomtörténeti közlemények. Szerk. Császár Elemér. XXXI. évf. 1—2. sz. — Eug. Darkó: Laonici Chalcocondylae Historiarum demonstrationes. II. kötet 1. része. — Geyza Némethy: Symbolae exegeticae ad Persii satiras. Értek. a Nyelv- és széptudom. köréből. XXIV. 6. sz. — Szinyvei Ferenc: Kármán József és az Uránia névtelenjei. U. o. XXIV. 5. sz. — *A Felső Oktatásügyi Egyesület Közleményei.* Dr. Tauffer Vilmos közreműködésével szerkeszti dr. Gorka Sándor. 1924. 1. sz. — André Baillon: Egy jó Mariska története. Regény, ford. Szinnai Tivadar (Genius). — Honoré de Balzac: A homályos ügy. Regény. Ford. Éber László (Genius). — Bourget, D'Houville, Duvernois, Benoit: A négyek regénye. Ford. Kállay Miklós, Kosztolányi Dezső, Lányi Viktor, Szélné Bálint Aranka (Genius). — *Cultura.* Kolozsvári folyóirat. Szerkeszti Sextil Pușcariu. Francia, román, magyar és német szöveggel. 1924. 1. és 2. füzet (Kolozsvár, »Ardealul«). — *Dosztojevszkij:* A féltékeny férj. Ford. Trócsányi Zoltán (Genius). — Györy Kálmán: Örök harc. Versek. (Sárospatak, Főiskolai nyomda.) — *Hangay Sándor:* Regösének Erdélyországból. Verses magyar mesedramák. (Budapest, Hauptmann Béla.) — *Horizont* könyvek 3. 1924. Déry Tibor, Glauber Henrik, Kassák Lajos, Nádass József, Reiter Róbert, Tamás Aladár antológiája. (Wien, Horizont kiadása.) — *Madách Imre:* Az ember tragédiája. Centenárium kiadás. Sajtó alá rendezte Tolnai Vilmos. Második, javított és bővített kiadás. A Napkelet Könyvtára 1. (Kiadja a Magyar Irodalmi Társaság.) — *Makai Sándor:* Élet fejedelme. Elbeszélések. (Kolozsvár, Az Út.) — *Négyesy László:* Ritmus és verstechnika. Különnyomat a Budapesti Szemle 1924. márc. és ápr. füzetéből. — *Népelet.* (Az »Ethnographia« harmadik folyama.) A M. Néprajzi Társ. közlönye. Szerk. Solymossy Sándor, Madarassy László. 1923—24. jan.—márc. — *Pintér Jenő és Sajó Sándor:* Mai magyar költők. Gyűjtemény napjaink magyar költészetének lírai terméséből. (A M. Középisk. Tanárok Nemz. Szövetségének kiadása.) — *Protestáns Szemle* 1924. márc. — *Reviczky Carla:* Nagy tüzek fényénél. Versek. (Tata, Turul.) — *Timár Kálmán:* Prémontrei kódexek. Huszita vagy prémontrei biblia? (Kalocsa, Árpád rt.) — *Alfred de Vigny:* Cinq-Mars összeesküvése. Regény. Ford. Benedek Marcell (Genius). — *Vörösmarty, az ember.* (Szemelvények V. költeményeiből.) Berlin, Ludw. Voggenreiter Verlag, Magyar Osztály.) — *Ij, Zulawsky Andor:* Írás Adyról. (Renaissance-kiadás.) — *Barankay Lajos:* A nevelő hatás elmélete. (Pécs, Dunántúl rt.) — *Pierre Benoit:* Ferté kisasszony. Regény. Ford. Komor András (Genius). — *Erdélyi Irodalmi Szemle.* Szerk. Borbély István. LVI. évf. 1924. ápr.—május (Kolozsvár). — *Nagyfalusi Jenő:* A jegenyék szava. Pacsirták az égben. Dalok a napszállatról. Versek. — *Az Isten derengése.* Versek. (Mindkettő: Symposium-kiadás.) — *Pásztortűz.* Kolozsvári folyóirat. 1924 III/31, IV/25. — *Richard Wagner:* A Nibelung gyűrűje. Ford. Lányi Viktor (Genius). — *Szombati-Szabó István:* Életem. Versek. Második ezer. — Régi japán költők. Műfordítások. (Mindkettő: Kolozsvár, 1923, a Kaláka kiadása.) — *Lavinák éneke.* Versek. (Lugos 1924.) — *Ravasz László:* Látomások könyve. — *Abbe Prims:* Twee Onde Hongarsche Volksliederen (Antwerpen). — *Pásztortűz.* 6—7. szám.

A NAPKELET RÉGI SZÁMAI.

Kiadóhivatalunkhoz naponta több érdeklődő levél érkezik, hogy a **NAPKELET régi számai** visszamenőleg meddig kaphatók. A rendkívül nagy érdeklődésre való tekintettel közöljük, hogy

a **NAPKELET 1923. évfolyama a VI. számtól kezdve, 1924. évi eddigi számai pedig mind**

kaphatók. A régi számok ára **negyedévenként 16.000, köztisztviselők részére kedvezményesen 12.000 K.** Ez az ár azonban csak a negyedévi, illetve ennél hosszabb időtartamra szóló sorozatos megrendelésnél érvényes; ha valaki egyes kiválasztott számokat rendel, ezek ára példányonként a **NAPKELET** rendes piaci ára, vagyis jelenleg számonként 10.000 K.

A régi számok megrendelése postautalványon történhetik. Az összeg beérkezése után kiadóhivatalunk a megrendelt számokat postafordultával elküldi.

A **NAPKELET** régi számainak negyedévi, félévi vagy évi kötete a legértékesebb irodalmi gyűjtemény. A magyar szépirodalom legkiválóbb alkotásai mellett részletes és elfogulatlan kritikáját adja minden számottevő irodalmi alkotásnak, tájékoztat az irodalom, színház, zene és képzőművészet legújabb eseményeiről. A külső előállításban és terjedelemben tekintetében is páratlanul álló folyóiratszámok ára alacsonyabb a legolcsóbb könyvekénél is. A régi **NAPKELET** számok egy-egy sorozata a legjobb és legolcsóbb ajándék.

A NAPKELET OLVASÓIHOZ.

Májusi számunk, a NAPKELET III. kötetének utolsó füzeté, a nyomdai munka szünetelése következtében a rendesnél később jelenik meg. Olvasóink szives elnézését kérjük e rajtunk kívül eső okból történt késedelemért.

A nyomdai iparban előre soha el nem képzelt nagy áremelkedések ellenére a

NAPKELET

1924 második negyedére, vagyis május végéig megszabott előfizetési árat változatlanul fenntartjuk, mert a Magyar Irodalmi Társaság egész erejének megfeszítésével arra törekszik, hogy a magyar értelmiség minden egyes tagjának lehetővé tegye, hogy az élő magyar irodalom legkiválóbb alkotásait megismerhesse. Folyóiratunk olcsóság tekintetében teljesen egyedülálló:

előfizetési ára a II. negyedévre 16.000 K

közalkalmazottaknak 25% engedménnyel 12.000 K

külföldre évi 2 dollár.

Folyóiratunk szépirodalmi részében a nemzeti szellemben dolgozó magyar írók és költők legkiválóbbjainak munkáit adjuk, kritikái részében pedig a szellemi tudományok legelső nevű magyar képviselői szólnak olvasóinkhoz. Állandó munkatársaink:

<i>Áprily Lajos</i>	<i>Gyallay Domokos</i>	<i>Mariay Ödön</i>	<i>Szinnyei Ferenc</i>
<i>Bardócz Árpád</i>	<i>Hartmann János</i>	<i>Pais Dezső</i>	<i>Tárnai István</i>
<i>Baros Gyula</i>	<i>Hekler Antal</i>	<i>Pauler Ákos</i>	<i>Tolnai Vilmos</i>
<i>Bartóky József</i>	<i>Herczeg Ferenc</i>	<i>Petrovics Elek</i>	<i>Torday Emil</i>
<i>Berde Mária</i>	<i>Husztai József</i>	<i>Reményik Sándor</i>	<i>Vajthó László</i>
<i>Brisits Frigyes</i>	<i>Jókay Lajos</i>	<i>Rédey Tivadar</i>	<i>Vargha Gyula</i>
<i>Domanovszky Sándor</i>	<i>Kastner Jenő</i>	<i>Rozványi Vilmos</i>	<i>Végyári</i>
<i>Dóczy Jenő</i>	<i>Kodály Zoltán</i>	<i>Sik Sándor</i>	<i>Vida Péter</i>
<i>Eckhardt Sándor</i>	<i>Komáromi János</i>	<i>Szabó Miklós</i>	<i>vitnyédi Németh István</i>
<i>Erdélyi József</i>	<i>Kortsák Jenő</i>	<i>Szekfű Gyula</i>	<i>Walter Gyula</i>
<i>Farkas Gyula</i>	<i>Koszó János</i>	<i>Szentgyörgyi Ferenc</i>	<i>Zilahy Lajos</i>
<i>Galamb Sándor</i>	<i>Kuncz Aladár</i>	<i>Szilárd János</i>	<i>Zsigmond Ferenc</i>

A NAPKELET KÖNYVTÁRA

első száma, **Madách: Az ember tragédiája** centenáris II. kiadása még kapható kiadóhivatalunknál. Alapára **3 K**, mely a mindenkori könyvkereskedői szorzószámmal szorzandó. Vidéki megrendeléseknél a postaköltség a megrendelőt terheli. A sorozat további számaiból munkában vannak:

Tormay Cécille: Megállt az óra. (Novellák.)

Szekfű Gyula: Történetpolitikai tanulmányok.

Komáromi János: Zúg a fenyves. (Regény.)

Az új számok alapára kötetenként szintén **3 K** lesz. — Előjegyzéseket elfogad a kiadóhivatal.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest I, Döbrentei-utca 12. sz.

Telefonszám: 88-73.

FŐBIZOMÁNYOS:

PFEIFER FERDINÁND (Zeidler Testvérek)

nemzeti könyvkereskedése **BUDAPEST IV, Kossuth Lajos-utca 7. sz.**